

T.C.

Mardin Artuklu Üniversitesi

Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü

Süryani Dili ve Kültürü Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**SÜRYANİ KRONİKLERİNE GÖRE
BİZANS-SASANİ SAVAŞLARININ
MEZOPOTAMYA ŞEHİRLERİNE
ETKİSİ: NUSAYBİN ÖRNEĞİ
(IV-VII. YÜZYILLAR)**

Gazi Aydın

13731006

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Zafer Duygu

Mardin 2017

T.C.
Mardin Artuklu Üniversitesi
Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü
Süryani Dili ve Kültürü Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

SÜRYANİ KRONİKLERİNE GÖRE
BİZANS-SASANİ SAVAŞLARININ
MEZOPOTAMYA ŞEHİRLERİNE
ETKİSİ: NUSAYBİN ÖRNEĞİ
(IV-VII. YÜZYILLAR)

Gazi Aydın

13731006

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Zafer Duygu

Mardin 2017

TAAHHÜTNAME

TÜRKİYE’DE YAŞAYAN DİLLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “**SÜRYANİ KRONİKLERİNE GÖRE BİZANS-SASANI SAVAŞLARININ MEZOPOTAMYA ŞEHİRLERİNE ETKİSİ: NUSAYBİN ÖRNEĞİ (IV-VII. YÜZYILLAR)**” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin/projemin kağıt ve elektronik kopyalarının Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin/Projemin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Projemin sadece Mardin Artuklu Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Projemin 1 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/projemin tamamı her yerden erişime açılabilir.

...../...../.....

Gazi AYDIN

KABUL VE ONAY

Gazi AYDIN tarafından hazırlanan Süryani Kroniklerine Göre Bizans-Sasani Savaşlarının Mezopotamya Şehirlerine Etkisi: Nusaybin Örneği (IV-VII. Yüzyıllar) adındaki çalışma, tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından Süryani Dili ve Kültürü Anabilim Dalı, Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

[İ m z a]

[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Başkan)

Yrd. Doç. Dr. Zafer Duygu (Danışman)

Doç. Dr. Hatip Yıldız

Yrd. Doç. Dr. Kutlu Akalın (Başkan)

ÖN SÖZ

Mardin Artuklu Üniversitesi'nin 2012'de açtığı Süryanice kursu ilgimi çekmişti. Çünkü henüz üniversitede bir lisans öğrencisi olduğum zamanlardan itibaren bu dili öğrenmek istiyordum. Bu yüzden, tereddüt göstermeden bu kursa yazılmaya karar verdim. Nitekim bir yıl süren bu kursta öğrendiklerim benim için iyi bir deneyim oldu.

2013 yılında ise aynı üniversitede Süryani dili ve kültürü alanında ihtisasa yönelik yüksek lisans programı açıldı. Ben de yüksek lisans programına başvurduğum ve programa yerleştim. Hazırlık ve ders döneminden sonra tez konusu üzerinde düşünmeye başladık. Mardinli olmam ve Mezopotamya tarihine merakım beni Mezopotamya'da yer alan eski bir şehir olan Nusaybin'in tarihine yöneltti. Bu düşüncemi tez danışmanım ve hocam Yrd. Doç. Dr. Zafer Duygu'ya açtım. Kendisi de bu düşünceme sıcak baktı ve birlikte yaptığımız fikir alışverişi sonrasında böyle bir tez konusu oluşturduk.

Elinizdeki bu çalışmanın öncelikli amacı IV-VII. yüzyıllar arasında Bizans-Sasani devletleri arasında süren savaşların Mezopotamya şehirlerine etkisini Nusaybin özelinde ortaya koymaktır. Bu bağlamda araştırmada Geç Antikçağ'ın sözü geçen iki büyük siyasî organizasyonun birbirleriyle olan ilişkileri bakımından ele alınmışlardır. Nitekim bu ilişkilerin Mezopotamya şehirlerine ve halklarına olan siyasî, sosyal ve iktisadî tesirleri çalışmamızın temel konusunu oluşturmuştur.

İncelenen dönem ve coğrafi sahada Süryanice konuşan toplulukların o zamanlar demografik açıdan en önemli unsurlardan birisi oldukları söylenebilir. Buradan hareketle bunların Bizans-Sasani mücadelelerinden öncelikli olarak ve en fazla etkilenen topluluklardan birisi olduğu görülmektedir. Zira sürekli olarak silahlı

çatışmalara sahne olan veya el değiştiren bir bölgede yaşayan söz konusu toplulukların bu savaşların siyasî, iktisadî ve sosyal etkilerini yakından hissetmişlerdir. Dolayısıyla Süryanice yazan tarihçilere ait eserler bütün bu olguları kimi zaman detaylı şekilde anlatmışlardır. Bu yüzden, bu çalışmamda meseleye Süryani kronikleri bağlamında bakmaya çalıştım.

Yüksek lisans tezimi hazırlarken büyük yardımlarını gördüğüm ve bu alanda değerli çalışmaları olan tez danışmanım ve hocam Yrd. Doç. Dr. Zafer Duygu'ya katkılarından dolayı teşekkür ederim. Ayrıca, Süryani dili ve literatürü konusunda yardımlarını gördüğüm değerli hocalarım Doç. Dr. Mehmet Sait Toprak ve Yrd. Doç. Dr. Kutlu Akalın'a müteşekkirim.

Gazi AYDIN

Mardin 2017

ÖZET

SÜRYANİ KRONİKLERİNE GÖRE BİZANS-SASANİ SAVAŞLARININ MEZOPOTAMYA ŞEHİRLERİNE ETKİSİ: NUSAYBİN ÖRNEĞİ (IV-VII. YÜZYILLAR)

Söz konusu bu araştırmada Bizans-Sasani savaşlarının IV-VII. yüzyıllar arasındaki süreçte Mezopotamya şehirlerine olan etkisi Nusaybin bağlamında ele alınmıştır.

Giriş bölümünde araştırmanın sınırları belirlenmiş, bunun ardından Roma/Bizans ve Part/Sasani devletlerinin birbiriyle yaptıkları savaşlardan bahseden Süryani kronikleri kısaca tanıtılmıştır.

Birinci bölümde, Bizans-Sasani savaşlarının tarihsel arka planı irdelenmeye çalışılmış ve bu savaşların temelinde yatan stratejik nedenlerden bahsedilmiştir. Bunun akabinde savaşların kronolojisi verilmiştir. Aynı bağlamda savaşların hangi imparatorlar arasında yapıldığı ve sonuçları tespit edilmeye çalışılmıştır. İkinci başlık altında, tezimizin temel konusunu oluşturan ve Geç Antikçağ'da Mezopotamya'nın önemli şehirlerinden birisi olan Nusaybin'in tarihteki yeri incelenmiştir.

İkinci bölümde ise Süryani kaynaklarında Bizans-Sasani savaşları bağlamında Nusaybin şehri ele alınmış ve IV-VII. yüzyıllar aralığında bu iki devlet arasında süregiden savaşların siyasî, sosyal ve iktisadî yönlerden Nusaybin'i nasıl etkilediği sorusu cevaplanmaya çalışılmıştır.

Tezimiz sonuç bölümüyle bitmektedir.

Anahtar Sözcükler

Bizans İmparatorluğu, Sasani Devleti, Mezopotamya, Nusaybin, Süryani Kronikleri, Süryaniler.

ABSTRACT

THE INFLUENCE OF THE BYZANTINE SASSANIAN BATTLES ON MESOPOTAMIAN CITIES ACCORDING TO SYRIAC CHRONICLES: NUSAYBIN AS AN EXAMPLE (4th AND 7th CENTURIES)

In this research, the effect of the Byzantine-Sassanian battles on Mesopotamian cities during the 4th and 7th centuries is studied in the context of Nusaybin.

The boundaries of the research have been drawn in introduction part and then the Syriac Chronicles, which tell of the wars between the Roman/Byzantine-Part/Sassanid states, have been introduced briefly.

The historical background of the Byzantine-Sasani battles is tried to be examined and the strategic reasons underlying the rise of these wars have been referred. After then the chronology of the wars has been given. In the same context, it has been tried to determine between which emperors these battles were held and to determine their consequences. Under the second title, the Historical importance of Nusaybin, which is one of the important cities of Mesopotamia in the late Antiquity and constitutes the main theme of my thesis, has been reviewed.

In the second part, Nusaybin city has been discussed in the context of the Byzantine-Sassanid wars and the question how the battles between these two states affected Nusaybin in political, social and economic aspects During the 4th and 7th Centuries, has been tried to be answered.

My thesis ends with the conclusion part.

Key Words

Byzantine Empire, Sassanid State, Mesopotamia, Nusaybin, Syriac Chronicles, Syriac Christians.

KISALTMALAR

Bk.	: Bakınız
BO	: Bibliotheca Orientalis
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren/Çevirmen
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
Krş.	: Karşılaştırınız
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfalar arası
STYGA	:Duygu, Zafer, <i>Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ: Hristiyanlık, İslam, Siyasî Tarih</i> , Divan Kitap, İstanbul 2017.
Ter.	: Tercüme
TTH :	: Translated Text for Historians serisi.
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vd.	: ve devamı

İÇİNDEKİLER.....	1
GİRİŞ	12
1. TERMİNOLOJİYE DAİR BİLGİLENDİRME	12
a. Süryaniler Kimlerdir?	12
b. Miafizit Kristoloji.....	14
c. Theodorosçu Hristiyanlık Yorumu.....	15
ç. Khalkedoncu (Melkit) Kristoloji.....	16
d. Antiokheia Kilisesi	16
e. Doğu Kilisesi	17
2. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLARI	18
2. ARAŞTIRMADA KULLANILAN SÜRYANİ KAYNAKLARI	18
BİRİNCİ BÖLÜM.....	25
TARİHSEL BAĞLAMDA BİZANS-SASANİ SAVAŞLARI VE NUSAYBİN..	25
I. BİZANS-SASANİ SAVAŞLARININ TARİHSEL ARKA PLÂNI	27
1.BİZANS-SASANİ SAVAŞLARININ SEBEPLERİ	28
a. Siyasî ve Askerî Sebepler	28
(1) Kaybedilen Toprakları Geri Kazanma İsteği.....	28
(2) Tahta Yeni Çıkan Hükümdarların İlgiyi Dış Meselelere Yönlendirerek İçeride Otorite Arttırma Düşünceleri	29
(3) Tartışmalı Bölgeler Üzerinde Kalıcı Egemenlik Kurma Politikaları .	31
(4) Evvelce Yapılmış Anlaşmaların İhlâl Edilmesi	32
(5) Karşı Taraf Aleyhine Sınır Tahkimatında Bulunulması.....	33
(6) İki Taraftan Birinin Üçüncü Devletlerle İttifak Kurması.....	35
(7) Siyasî Sığınmalar ve Sığınmacıların İadesi	36
b. Dinî Sebepler	37
(1) Bizans Devletinin Sasani Ülkesindeki Hristiyanlar Üzerinden İran İç İşlerine Müdahale Teşebbüsleri.....	37
(2) Sasani Yönetiminin Bazı Dönemlerde Hristiyanlara Karşı Kovuşturmalar Yapması	38
(3) Mecusî Rahipler Sınıfı ile Yahudilerin Sasani Yönetimi Nezdindeki Faaliyetleri	39
c. İktisadî Sebepler.....	41
(1) Ticaret Merkezlerini Ele Geçirme Amacı	41
(2) Daha Geniş Bir Araziden Vergi Toplama İsteği.....	42

2. ROMA/BİZANS-PART/SASANI SAVAŞLARININ KRONOLOJİSİ.....	43
II. TARİHTE NUSAYBİN.....	54
1. TARİHSEL SÜREÇTE NUSAYBİN'İN TAŞIDIĞI İSİMLER	54
2. ORTAÇAĞ SONLARINA KADAR ANA HATLARIYLA NUSAYBİN TARİHİ	55
İKİNCİ BÖLÜM	58
SÜRYANİ KRONİKLERİNE GÖRE BİZANS-SASANI SAVAŞLARI BAĞLAMINDA NUSAYBİN.....	58
I. SAVAŞLARIN SİYASÎ VE SOSYAL ETKİLERİ.....	58
1. Siyasî Etkileri	59
a) IV. Yüzyıl.....	60
i. Nusaybin'in Romalılarda Olduğu Dönem (363 Öncesi).....	60
ii. Nusaybin'in Sasani'lere Geçişi (363 ve Sonrası)	68
b) V-VI. Yüzyıllar	73
c) VII. Yüzyıl	87
2. Sosyal Etkileri	90
II. SAVAŞLARIN İKTİSADÎ ETKİLERİ.....	93
III. SAVAŞLARIN DİNÎ ETKİLERİ.....	95
SONUÇ.....	101
KAYNAKÇA	103
1. KRONİK ESERLER.....	103
2. TELİF ESERLER	104

GİRİŞ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğumuz bu çalışma, Bizans ile Sasaniler arasında yüzyıllar boyunca süren askerî/siyasî mücadeleleri, eski bir Mezopotamya şehri olan Nusaybin (Nisibis) bağlamında ve IV-VII. yüzyıllar açısından değerlendirme amacı taşımaktadır. Bu değerlendirme, öncelikli olarak Süryani tarihçilerin konuya ilişkin verdikleri bilgiler esas alınarak yapılmıştır.

1. TERMİNOLOJİYE DAİR BİLGİLENDİRME

Giriş bölümünde öncelikle Süryanilere ilişkin temel bazı konularda ve bu bağlamda kullanılan önemli bazı kavramlar hakkında bilgi vermek istiyoruz. Bu bilgilerin alanın yabancıları olan okuyuculara yardım sağlayacağı kanaatindeyiz.

a. Süryaniler Kimlerdir?

Kendilerini Aramî veya Asurî kökene dayandıran Süryanilerin menşesi meselesi araştırmacılar arasında bilimsel yönden tartışmalıdır.¹ Hem konumuzun tamamıyla dışında olduğu hem de bir yüksek lisans tezinin hacmini aşacağı için burada bu tartışmalardan uzak duracağız. Ancak anlaşıldığı kadarıyla bugünkü algılanış biçimiyle Süryani kimliğinin belirginleşmesinde iki temel gelişme, yani Hristiyanlığın ortaya çıkışı ile İslam Devleti'nin VII. yüzyılın birinci yarısında Süryanilerce iskân edilen sahalara ele geçirmesi başlıca faktörler olmuştur. Çünkü birincisi II. yüzyıldan itibaren Süryaniceyi önemli bir literatür diline dönüştürürken² daha sonraki dönemlerde Hristiyanlığın parçalanmasıyla birlikte Süryanice litürjiyi esas alan bazı kilise teşkilatlarını doğurmuştur.³ İkinci gelişme ise İslam yönetimi altında Müslümanlara ve diğer Hristiyan cemaatlere, özellikle Ortodoks (Miafizit) Süryaniler ve Doğu Kilisesi mensupları açısından da Khalkedon (Kadıköy) Konsili

¹ Bu hususta bk. Adam H. Becker, "The Ancient Near East in the Late Antique Near East: Syriac Christian Appropriation of the Biblical East", *Antiquity in Antiquity: Jewish and Christian Past in the Greco-Roman World*, ed. E. Gardner-K. L. Osterloh, Tübingen: Mohr Siebeck 2008, ss. 394-415.

² John F. Healey, "The Edessan Milieu and the Birth of Syriac", *Hugoye: Journal of Syriac Studies*, 10: 2, 2011, ss. 115-127.

³ Detaylar için bk. Mehmet Çelik, *Süryani Kilisesi Tarihi*, C. 1, Yayıncılık Matbaası, İstanbul 1987, ss. 33-43.

karşıtlığı üzerinden Bizans Devleti'ne karşı Süryani kimliğinin daha belirgin bir şekilde vurgulanması zarureti ortaya çıkarmıştır.⁴

Bu bağlamda, Süryanileri bir yönüyle Geç Antikçağ'dan⁵ bugüne kadar Süryanice ayin dilini esas alan kiliseler etrafında kurumsallaşmış Doğu Hristiyan bir topluluk, diğer bir yönüyle ise Sami ırkına mensup olması çok muhtemel bir halk olarak tanımlayabiliriz. Tarihte Süryanicenin yoğun şekilde konuşulduğu veya edebiyat dili olarak kullanıldığı sahalar bugün büyük oranda Suriye ile Türkiye'nin güney-doğusuna tekabül etmektedir. Daha ikincil derecede olmak kaydıyla Ortadoğu'nun muhtelif bölgeleri, eski İran sahası, nispeten Anadolu'nun doğusundaki bazı yerler ile belki Mısır da buraya dâhil edilebilir.⁶ Süryanice bilhassa Doğu Kilisesinin "görece" başarılı misyonerlik faaliyetleri neticesinde Geç Antikçağ sonrası dönemde Asya içlerine kadar belirli oranda yayılmış⁷ ve Hindistan'da kurulan bir kilisenin de ayin dili olmuştur.⁸

Süryaniler miladî takvimin başlangıçtan sonraki süreçte sırasıyla Roma/Bizans, Part/Sasani, Emevi, Abbasi, Selçuklu, Haçlı Kontlukları, Moğollar ve Osmanlı gibi devlet ve hanedanlara tabi olarak, yani kendilerine ait bağımsız bir devlet teşekkülüne sahip bulunmaksızın varlıklarını sürdürmüşlerdir. Anlaşıldığı kadarıyla Süryani kimliğinin korunması ve sonraki nesillere aktarılması noktasında Süryanilerin bağlı oldukları çeşitli kilise teşkilatlarının ve özellikle de nesilden nesile aktarılan önemli bir edebiyat geleneği oluşturmayı başarmalarının rolü büyük olmuştur.

Süryaniler, günümüzde dünyanın değişik bölgelerine dağılmış durumda varlıklarını sürdürmektedirler. Bunların büyük bölümü Avrupa ve Amerika Birleşik

⁴ Zafer Duygu, *Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ: Hristiyanlık, İslam, Siyasî Tarih*, Divan Yayınları, İstanbul 2017, ss. 55-58.

⁵ Geç Antikçağ: II. – VIII. yüzyıl arası dönem olarak tanımlanabilir. Ancak tabiri daha geniş veya dar kapsamlı şekilde kullananlar da mevcuttur. Bu hususta bk. Zafer Duygu, *Hristiyanlık ve İmparatorluk: Geç Antikçağ'da Kilise-Devlet İlişkileri ve Kristoloji Paradigmaları*, Divan Yayınları, İstanbul 2017, önsöz ve giriş kısımları.

⁶ Bu konuda detaylı bilgi için bk. Aziz S. Atiya, *Doğu Hristiyanlığı Tarihi*, Çev. Nurettin Hiçyılmaz, Doz Yayınları, İstanbul 2005, ss. 25-77.

⁷ Hristiyanlığın, İslamiyet'in ilk dönemlerinden itibaren Asya'ya yönelmesi ve orada misyonerlik faaliyetlerinde bulunması konusunda ilgili bir bahis için bk. Duygu 2017/b, ss. 320-322.

⁸ Tarihsel süreç açısından bk. Atiya 2005, ss. 387-413.

Devletleri gibi ülkelerde meskûndurlar. Avrupa’da özellikle İsveç, Almanya, Hollanda önemli sayılabilecek oranda Süryani nüfusu barındırmaktadır.

Türkiye’de ise İstanbul’da 30.000 civarında Süryani yaşamaktadır. Bunun dışında, Süryani tarihi açısından merkez konumunda bulunan Mardin-Midyat yöresinde 2500 civarında Süryani ikamet halindedir.

b. Miafizit Kristoloji

Bu kavram Yunanca bir kelime olup; Yunanca *mia* (bir) ve *physis* (tabiat) kelimelerinden oluşmaktadır. Miafizit kavramı Doğu Ortodoks Kiliselerine atfen maksatlı ve yanlış bir biçimde kullanılan “Monofizit” tabirine alternatif oluşturmaktadır.⁹

Miafizit görüş, ilahî ve insanî nitelikli iki ayrı tabiatın tek bir şahsiyet halinde İsa Mesih’te mevcut olduğu görüşünü savunur. Ancak bu iki tabiat enkarnasyon sonrasında birleşmişler ve tek bir tabiat halinde var olmuşlardır. Buna karşın, Miafizit kristolojiye göre bu bir tabiat, “İlahî” ve insansal özelliklerini muhafaza etmeyi sürdürmüştür. Yani Mesih bir şahsiyette bir tabiata sahiptir, ancak bu tabiat birbiriyle karışmayan ilahi ve beşeri özelliklerini korumuştur.

Miafizitizm, 5. yüzyılın birinci yarısında yaşanan kristolojik tartışmalar sırasında Aleksandreia (İskenderiye) İlahiyat Okulu’nun bir görüşü olarak ortaya çıkmış ve dönemin başpiskoposu Kyrillos tarafından sistemleştirilmiştir. Bu kristolojik konumu Monofizitizm tabir edilen yaygın kullanımdan ayırmak gerekir, çünkü Constantinopolis kilisesi rahiplerinden Eutykhes tarafından öne sürülen Monofizit görüş İsa’nın bir şahsiyette bir tabiata sahip olduğunu söylerken bu tabiatın yalnızca ilahi boyutunu korumayı sürdürdüğünü öne sürmüştü. Miafizit

⁹ Konuyla ilgili daha fazla bilgi için bk. Kutlu Akalın-Zafer Duygu (Ed.-Çev.-Yay. Haz.), *Mardin Artuklu Üniversitesi Süryani Araştırmalar Serisi I, Süryani Literatürü*, Mardin 2017, s. 47; Ayrıca bk. Turhan Kaçar, “Erken Bizans Döneminde Doğu: Süryani Monofizitliğinin Doğuşu” *I. Uluslararası Katılımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, Şanlıurfa 2006, ss. 107-119.

kristoloji günümüzde Doğu Ortodoks Kiliseleri (Süryani, Ermeni, Kıbtî...) tarafından savunulmaktadır.¹⁰

c. Theodorosçu Hristiyanlık Yorumu

Theodorosçu Hristiyanlık yorumu, birçok araştırmacı tarafından 428'de Constantinopolis (İstanbul) başpiskoposluğuna atanan Nestorios'un ismiyle özdeşleştirilmiştir. Ancak söz konusu kristolojik yorum Nestorios'a değil de Nestorios'un da üstadı olan Mopsuestialı Theodoros'a ait olduğu için "Theodorosçu Hristiyanlık yorumu" şeklinde isimlendirilmesi bizce daha doğru olacaktır.¹¹

"Dyo fizit" kristoloji de denilen Theodorosçu Hristiyanlık yorumunun kökeni Antiokheia (Antakya) İlahiyat Okulu'na dayanmaktadır. Bu okul Geç Antikçağ'da Mesih'in beşeri boyutunu ön plânda tutmasıyla tanınmıştır. Bu bağlamda, Theodorosçu Hristiyanlık İsa-Mesih'i birisi beşerî diğeri ilahî iki ayrı tabiat halinde tasavvur etmiştir. İsa'nın ilahî ve beşerî tabiatlarını birbirinden ayırmış; bu iki ayrı tabiatı sanki bir insan ile Tanrı'nın birbirlerine eklememesi gibi düşünmüştür. Böylece, Theodorosçu Hristiyanlık yorumunda Mesih'in iki ayrı şahsiyette iki tabiat taşıdığı öne sürülmüştür.¹² Dolayısıyla, bu kristolojik yaklaşımı bir önceki başlık altında tanıttığımız Miafizit kristolojinin karşı kutbuna yerleştirmek gerekir.

Theodorosçu Hristiyanlık yorumu Bizans İmparatoru Zenon (474-491) döneminde ve o dönemde ortaya atılan "Henotikon" isimli Birlik Fermanı'nı reddettikleri gerekçesiyle Bizans ülkesinde yasaklanmıştı. Nitekim bu görüşün merkezi olan Urfa'daki (Urhoy, Yun. Edessa) meşhur ilahiyat okulu da 488'de Zenon tarafından kapatıldı.¹³ Bunun sonrasında bu görüşün taraftarları Nusaybin'i merkez edindiler ve buradan eski İran sahasına nüfuz etmeye başladılar. Nitekim

¹⁰ Konu hakkında daha fazla ve detaylı bilgi edinmek için bk. Duygu 2017/b, ss. 284-285.

¹¹ Bu hususa dair detaylar için bk. Sebastian P. Brock, "The Church of the East in the Sasanian Empire up to the Sixth Century and Its Absence from the Councils in the Roman Empire", *Syriac Dialogue: First Non-Official Consultation on Dialogue within the Syriac Tradition*, Vienna 1994, ss.60-71.

¹² Duygu 2017/b, ss. 268-272.

¹³ Bk. "Zuqnin Kroniği (Dionysius'a Atfedilen Kronik)": III. Bölüm, Türkçe Çev. ve notlandıran: Zafer Duygu, *Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ: Hristiyanlık, İslam, Siyasi Tarih*, Divan Yayınları, İstanbul 2017, s. 221.

Theodorosçu Hristiyanlık bir müddet sonra eski İran sahasındaki Doğu Kilisesi'nin resmi görüşü olmuştur.¹⁴

ç. Khalkedoncu (Melkit) Kristoloji

Melkit, Süryânice bir kelimedir ve *Malkāyā* sözcüğünden türemiştir. “Krala dair”, “Krala özgü”, “Kral taraftarı” gibi anlamlara gelmektedir. 451 yılında toplanan Khalkedon Konsili sonrasında Bizans İmparatorluğu'nun doğu eyaletlerinde yaşayanlar arasında bu konsilin kristolojik tanımlamasını ve idari içerikli kararlarını benimseyenler, konsil karşıtları tarafından bu şekilde isimlendirilmişlerdir.¹⁵

Bizans Devleti, Khalkedon Konsili sonrasında büyük ölçüde bu konsili merkeze alan bir din siyaseti takip etmişti. Ancak bu durum, imparatorluk yönetimini konsil karşıtı Doğu Hristiyanları ile karşı karşıya getirdi. Bu çerçevede, Bizans yönetiminin VII. yüzyılın birinci yarısındaki İslam dönemine kadar geçen süreçte konsil karşıtı bu muhalif kitleler üzerinde yer yer kovuşturma siyaseti izlediği anlaşılmaktadır. Kısacası, ülkenin doğu eyaletlerinde Hristiyanlar arasında hâkim kanaatler Miafizit ve Theodorosçu Hristiyanlık yorumlarıydı. Bu kristolojik konular Süryani Ortodoks (Antiokheia) ve Doğu Kiliseleri (eski İran'da) isimleri altında teşkilatlanmışlardı. Ancak Khalkedon Konsili sonrasında bu konsili kabul eden daha azınlık bir grup da ayrı bir kilise hiyerarşisi altında ortaya çıktı ki, işte bunlar, konsil karşıtları tarafından Melkit şeklinde tanımlanmışlardır.¹⁶

d. Antiokheia Kilisesi

Hristiyanlığın erken dönemdeki merkezlerinden Antiokheia'da ortaya çıkan ve İsa'nın baş havarisi Petrus tarafından I. yüzyılın birinci yarısında kurulduğunu öne süren kilise hiyerarşisidir. 325 yılındaki Nikaia (İznik) Konsili'nde Hristiyanlığın en önemli üç dinsel merkezinden birisi olarak tanımlanmıştı. Antiokheia'nın bu konumu Geç Antikçağ'da toplanan diğer evrensel konsiller tarafından da onaylanmıştır.

¹⁴ Sebastian P. Brock, “The Nestorians Church: A Lemantable Misnomer”, *Bulletin of the John Rylands University Library of Manchester*, 78:3, 1996, ss. 32-33.

¹⁵ Akalın-Duygu 2017, ss. 45-46.

¹⁶ Duygu 2017/b, s. 292.

Antiokheia Kilisesi, Süryanice ayin dilini esas alan ve Hristiyanlığın Miafizit yorumunu benimseyen Hristiyanların teşkilatlandıkları bir yapıdır. Bu kilise, 451 yılındaki Khalkedon Konsili öncesinde de Hristiyanlığın teolojik tartışmalarından etkilenmişse de genel olarak bir bütündür. Ancak konsil sonrasında konsil yanlıları ile karşıtları Antiokheia Kilisesi bünyesinde ayrı hiyerarşiler etrafında teşkilatlandılar. Nitekim konsil karşıtı Miafizit Süryaniler kendilerini diğer hiyerarşik yapılanmalardan ayırmak ve onlardan daha eski ve daha “Mümin” olduklarını vurgulamak amacıyla Süryani Ortodoks Kilisesi unvanını tercih etmeye başlamışlardır.¹⁷

e. Doğu Kilisesi

Hristiyanlığın erken yüzyıllarında eski İran sahasında ortaya çıkan ve zamanla belirli ölçüde Çin’e ve Hindistan’a kadar yayılmayı başaran kilise teşkilatlanmasıdır. Geleneksel olarak kuruluşunu Urhoylu Adday, Mari ve Elçi Thomas’a dayandırır. Doğu Kilisesi, Sasani hanedanı döneminde (224 sonrası) bazı hükümdarlar tarafından kovuşturulmuşsa da, daha sonra 410 yılında toplanan Seleukeia-Ktesifon Konsili’yle birlikte devlet tarafından resmen tanınmıştır. Geç Antikçağ’da ve sonrasında bu kiliseyi Katolikos (Katholikos) unvanını taşıyan Seleukeia-Ktesifon başpiskoposu yönetmiştir.¹⁸

Doğu Kilisesi, 5. yüzyıl sonlarından itibaren ve tedricen Hristiyanlığın Theodorosçu yorumunu benimsemiştir. Eski İran sahasının Müslümanlar tarafından ele geçirildiği VII. yüzyılda İslam hâkimiyeti altına girmiştir. Bu kilise, bir süre sonra kilise merkezini Bağdat’a taşımış ve İslam halifeleri nezdinde saygın bir yer edinmiştir. Nitekim bu kiliseye mensup tercümanlar, filozoflar, hekimler vs. halifelerin sarayında uzun süre önemli hizmetler vermişlerdir.

¹⁷ Bu konuda detaylar için bk. Zafer Duygu, “Julyanist Kristolojiye Karşı VIII. Yüzyılda Ermeni ve Ortodoks Süryani Kiliselerinin Reaksiyonları”, *Yeni Türkiye* 60, Eylül-Aralık 2014, Yıl 20, S. 60, ss. 233-234.

¹⁸ Detaylar için bk. Zafer Duygu, “Doğu Kilisesi: Erken Yüzyılları Açısından Bir Değerlendirme”, *The Journal of Mesopotamian Studies*, 2: 1, 2017, ss. 133-153.

2. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLARI

Nusaybin, Geç Antikçağ ismi verilen dönemde bugünkü ile aynı yerde bulunuyordu. Burası Dicle ve Fırat nehirlerinin arasına ve Mezopotamya'nın kuzeyine tekabül eden bir coğrafyadır. Bu bağlamda, araştırmamızın coğrafi açıdan sınırları öncelikle Kuzey Mezopotamya ve Nusaybin özelinde şekillenmiştir. Bu sahanın dışına mümkün olduğunca çıkmamaya ve tarihsel olayları bu çerçevede değerlendirmeye çalıştık. Zaten burası Bizans-Sasani savaşlarının da en yoğun şekilde yaşandığı bölgelerden birisiydi.

Araştırmada kullanılan kaynaklar ve klâsik eserler açısından bakılacak olursa, çalışmanın sınırları öncelikle Süryani tarihçilerin konuya ilişkin naklettikleri kayıtlar tarafından şekillendirilmiştir. Çünkü elde ettiğimiz bilgilerin veya ulaştığımız sonuçların çok büyük bir kısmı, Süryani tarihçilerin eserlerindeki kayıtlardan hareketle ortaya konulmuştur. Ancak Süryani tarihçilerin verdikleri bilgileri epistemolojik açıdan değerlendirebilmek için modern bazı çalışmalardaki anlatımlara bakmamız gerekti.

Çalışmamızın kronolojik açıdan sınırı ise IV-VII. yüzyıllar arası dönemdir. Aslında Bizans-Sasani savaşlarını daha geniş bir periyoda yayarak incelemek mümkün ise de böyle bir teşebbüs yüksek lisans tezinin hacmini aşacaktır. Bu yüzden kimi zaman esas aldığımız dönemin sınırlarını aşabilecek nitelikte bazı yorumlar yapmış isek de, kronolojik bağlamdaki sınırlamaya da mümkün olduğunca dikkat etmeye çalıştık.

2. ARAŞTIRMADA KULLANILAN SÜRYANİ

KAYNAKLARI

a) Kronoloji açısından bakarsak, Süryani historiyoğrafi geleneğinin ilk numunesi sayılan *Sütuncu Yeşu' Kroniği* doğal olarak ilk sırada sayılmalıdır. Bu eser VI. yüzyıl başlarında Hristiyanlığın Miafizit yorumunu benimsediği anlaşılan Hristiyan bir müellif tarafından kaleme alınmıştır. Eser iki ana bölümden oluşmuştur. Birincisi bölüm, 494-502 yılları arasında Urfa (Edessa) ve çevresinde yaşanan ve

doğal afetlere dayanan olumsuzlukları konu edinmiş, ikincisi ise 502-506 yılları arasında dönemin Sasani hükümdarı Kavad (488-496, 499-531) ile Bizans İmparatoru Anastasios (491-518) arasında yaşanan şiddetli savaşları anlatmıştır. *Sütuncu Yeşu' Kroniği*, müellifin bizzat tanıklığına dayanarak verdiği son derece önemli bilgiler yönünden çalışmamıza büyük katkı sunmuş bir eserdir.¹⁹

b) 540 yılı civarında kaleme alındığı tahmin edilen ve Urfa şehrinin tarihini *lemma* (kısa giriş cümleleri) kayıtlarıyla anlatan Süryanice bir “yerel” kronik çalışması, batı literatüründe *The Chronicle of Edessa* ismiyle meşhurdur ve Türkçe’ye *Urhoey Kroniği* ismiyle çevrilmiştir. Eser MÖ 132-MS 540 yılları arasında yaşanan hadiseleri Khalkedon Konsili yanlısı bir bakışla ve gayet basit bir üslup kullanarak nakletmiştir. Yazarın evrensel nitelik taşıyan bir takım kayıtları mevcut ise de, tarihsel gelişmeler öncelikle Urfa merkezli olarak anlatılmıştır.²⁰

c) Batıda *The Chronicle of Arbela* ismiyle bilinen, Türkçeye ise *Erbil Vakayinamesi* adıyla tercüme edilen başka bir Süryanice tarih çalışması, muhtemelen Mşiho Zko tarafından yazılmıştır. Ancak modern literatürde bu eserin otantikliğine dair çok ciddi şüphe ve tartışmalar mevcuttur ve bu yüzden eserin bir kaynak olarak değeri büyük oranda azalmıştır. Tarihsel gelişme ve olaylar eserde kronolojik olarak 100-551 yılları arasına tekabül etmektedir. Eser, Bizans-Sasani savaşlarının Mezopotamya şehirlerine etkisi açısından Nusaybin’e ilişkin önemli bazı bilgiler nakletmiş ve bu bakımdan -ihtiyatlı şekilde- araştırmamız için önem taşımıştır.²¹

¹⁹ Kronik hakkında detaylı şekilde bilgi edinmek için bk. Duygu 2017/a, ss. 69-71; Kroniğin tam metni ilk defa olarak Assemani tarafından *Bibliotheca Orientalis (BO)* isimli *corpusta* 260-283 sayfalar arasında verilmişti; İngilizce tercümesi ilk defa olarak alanın önde gelen uzmanlarından William Wright tarafından yapılmıştı: *The Chronicle of Joshua the Stylite, Composed in Syriac A. D. 507*, Cambridge 1882; Nitekim yakın geçmişte Liverpool Üniversitesi’nin meşhur TTH serisi içinde kroniğin yeni bir İngilizce tercümesi daha yayınlandı: *The Chronicle of Pseudo-Joshua the Stylite*, Çev. notlar ve sunum: Frank R. Trombley, John W. Watt, Translated Text for Historians (TTH): 32, Liverpool University Press, Liverpool 2000; Eserin birçok dile yapılmış tercümeleri arasında Türkçe de bulunmaktadır. Bk. *Mar Yeşua Vakayinamesi*, Ter. Mualla Yanmaz, İstanbul 1958.

²⁰ Kronik hakkında detaylı bilgi edinmek için bk. Duygu 2017/a, ss. 73-74; Aynı eserin 109-121. sayfaları arasında metnin Türkçe tercümesi de bulunmaktadır. Ayrıca bazı açılardan krş. Ephrem-İsa Yousif, *Süryani Vakayinamesi*, Türkçe Çev. Mustafa Aslan, Doz yayınları, İstanbul 2009, s. 48; Kroniğin İngilizce metni ilk defa olarak B. H. Cowper tarafından *Journal of Sacred Literature* isimli süreli yayında basılmıştı (C. 5, 1865, ss. 28-45).

²¹ Kroniğin otantikliğine ilişkin tartışmalar ve diğer hususlarda detaylı bilgi için bk. Duygu 2017/a, ss. 74-75; Metnin Türkçe tercümesi için bk. Mşiho Zho, *Erbil Vakayinamesi*, Türkçe Çev. Erol Sever, Yaba Yayınları, İstanbul 2002.

d) Pseudo-Zacharias²² isimli tarih çalışması, bu çalışma üzerinde erken dönemlerde çalışan bilim insanları tarafından yanlışlıkla Grek yazar Zacharias Skholastikos'a atfedilmiş olmasına karşın aslında anonim bir yazar tarafından VI. yüzyıl sonlarında derlenmişti. Eserin anonim yazarı Hristiyanlığın Miafizit koluna mensuptur. On iki kitaptan oluşan ve bu yönüyle bakıldığında hacimli bir eser olan Pseudo-Zacharias *Kroniği*, sınırlı da olsa bazı açılardan araştırmamıza katkı sunmuştur.²³

e) Aynı dönemin Süryanice bir diğer tarih çalışması, Ephesos şehrinin görünürdeki piskoposu olan Yuhanna tarafından kaleme alınmıştır. Bu çalışma daha ziyade *Kilise Tarihi* hüviyeti taşımaktadır, fakat yalnızca 571-585 yılları arası dönemi konu edinen üçüncü bölümü günümüze kadar ulaşabilmiştir. Yuhanna bizzat başkent Constantinopolis'te ikamet ettiği ve dönemin Bizans hükümdarı olan Iustinianus'la (527-565) yakın bir ilişki içinde bulunduğu için bu eserin tarihsel bir kaynak olarak değeri büyüktür. Ne var ki, Ephesoslu Yuhanna'nın *Kilise Tarihi* araştırmamıza ancak çok sınırlı bazı katkılar sunmuştur.²⁴

f) *Huzistan (Guidi) Kroniği* ismini taşıyan kronik çalışması 660-670 yılları arasında bir tarihte ve Doğu Kilisesine mensup Hristiyan bir yazar tarafından kaleme alınmıştır. Eser, 590 yılından itibaren Sasani Devleti'nin yıkılışına kadar (641) geçen süreçteki olayları konu edinmiştir. Nitekim bu sırada dinsel olaylar kadar siyasi hadiseler de yer verilmiştir. Araştırmamızda, söz konusu bu kronik metninin Arapça tercümesini kullandık.²⁵

²² Pseudo-:“Yalan”, “Sahte” anlamlarındaki Yun. Ψευδής'ten gelir ve bir eserin bir yazara hatalı bir bilimsel tahminle ve yanlışlıkla atfedildiğini veya eserin “sahte” bir yazar ismi taşıdığını gösterir.

²³ Eser hakkında detaylı bilgi için bk. Duygu 2017/a, ss. 76-78; Kroniğin ilk İngilizce tercümesi için bk. *The Syriac Chronicle Known As That Of Zachariah of Mitylene*, Çev. F. J. Hamilton-E. W. Brooks, London 1899. TTH serisinden yapılan yeni bir İngilizce tercümesi için bk. *The Chronicle of Pseudo-Zachariah Rhetor: Church and War in Late Antiquity*, ed.-Çev. G. Greatrex-R. R. Phenix-Cornelia B. Horn, Sebastian P. Brock ve Witold Witakowski'nin katkılarıyla Liverpool University Press: Liverpool 2011.

²⁴ Ephesoslu Yuhanna'nın *Kilise Tarihi* hakkında detaylı bilgi için bk. Duygu 2017/a, ss. 78-80, 88-90; Yousif, 2009, s. 81; Eserin İngilizce tercümesi için bk. *The Third Part of Ecclesiastical History of John Bishop of Ephesus*, ed. William Cureton, Oxford 1853; Bu alandaki bir başka çalışma için bk. Kutlu Akalın, *Co-Existence and Persecution: Sixth-Century Constantinople according to John of Ephesus*, Basılmamış Doktora Tezi, (Danışman: Peter Brown) Princeton Üniversitesi, Nj, ABD 2011.

²⁵ Kronik hakkında detaylı bilgi için bk. Duygu 2017/a, ss. 81-82; Ayrıca bk. Zafer Duygu, “Süryani Tarih Yazım Geleneğinde İslâm Tarihi”, *İslâm Tarihiçiliği ve İslâm Tarihinin Kaynakları*, ed.

Ktobo d-Riş Mele ismini taşıyan ve Doğu Kilisesine mensup Yuhanna Bar Penkaye tarafından kaleme alınan son derece önemli bir tarih alışması VII. yüzyılda derlenmiştir. Sasani ve Bizans Devletlerinin İşlam orduları karşısında uğradıkları mağlubiyetler bu eserin XV. kitabında Hristiyanlık bağlamında işsel olarak değerlendirilmiştir. Nitekim bu kitapta doğrudan incelediğimiz periyotla ilgili olmasa da Nusaybin hakkındaki Emeviler döneminde yaşanan politik çekişmelerden bahsedilmektedir.²⁶

h) Süryani literatür geleneğinin önde gelen isimlerinden Urfalı Yakup (633-708), *Kronoloji Kanonu* denilen ve *lemma* kayıtlarından oluşan bir tarih çalışması da kaleme almıştır. Yakup, Roma İmparatoru Constantinus'tan (. 337) başlayarak İşlam döneminde kadar uzanan bu çalışmada, dinsel ve dünyevi hadiseleri ayrı sütunlar halinde derleyerek aktarmıştı. Nitekim onun bu yönüyle Eusebios geleneğini sürdürdüğü söylenebilir.²⁷ Yakup, bu çalışmasında, araştırmamızla ilgili olarak kısa notlar halinde Sasani hükümdarı Kavad'ın Amida (Diyarbakır) kuşatması veya Bizans İmparatoru Anastasios'un Dara şehrini tahkim etmesi gibi bazı bilgiler de vermiştir. Bunun gibi, Nusaybin'in efsanevi piskoposu Yakup'un Nikaia Konsili'ne (İzник 325) katıldığı yönündeki iddiayla bu eserde de karşılaşmaktayız.²⁸

i) Araştırmamızda kullandığımız başlıca kaynaklardan birisi de *Zuqnin Kroniği*'dir. Bu kroniğin Tel Mahreli Dionysios'a ait olduğu sanılıyordu, fakat sonradan durumun böyle olmadığı anlaşılmıştır. *Zuqnin Kroniği* İşlam sonrası dönemin hacimli ilk Süryanice tarih çalışmasıdır. 775 yılı civarında Amida yakınlarındaki Zuqnin Manastırı'nda ve Miafizit görüşlü bir Hristiyan tarafından

Mahfuz Söylemez, İstanbul 2017 (basım aşamasında); Metnin Arapça tercümesi için bk. *Tarih es'sağir*, Arapça ev. El Eb Butros Haddad, Beyrut 2010.

²⁶ Kronik hakkında detaylı bilgi ve XIV. kitabın sonu ile XV. kitabın Türkçe tercümesi için bk. Duygu 2017/a, ss. 82-84, 98-121; Ayrıca, XV. kitabın İngilizce tercümesi için bk. S. P. Brock, "North Mesopotamia in the Late Seventh-Century: Book XV of John Bar Penkaye's *Ris Melle*", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 9, 1987, ss. 51-75.

²⁷ IV. yüzyılın kilise tarihçisi Eusebios, dinî ve dnyev olayları ayrı sütunlar halinde derleme geleneğini başlatan kroniğin de yazarıdır. Eusebios'un Süryani tarihçilik geleneğindeki tesirleri hususunda bk. Witold Witakowski, "The Chronicle of Eusebius: Its Type and Continuation in Syriac Historiography", *ARAM* 11-12, 1999-2000, ss. 419-437.

²⁸ Kroniğin açıklamalı Türkçe metni için bk. Duygu 2017/a, ss. 147-213. Ayrıca çeşitli açılardan bk. Witold Witakowski, "The Chronicle of Jacob of Edessa", *Jacob of Edessa and Syriac Culture of His Day*, ed. Bar ter Haar Romeny, Brill: Leiden-Boston 2008, ss. 25-48.

kaleme alınmıştı. Kroniğin üçüncü bölümünün Türkçe tercümesi araştırmamız için yararlı bilgiler içermektedir ve tarafımızca kullanılmıştır.²⁹

j) Süryani Ortodoks Kilisesinin önemli patriklerinden Tel Mahreli Dionysios (ö. 845), Bizans imparatoru Maurikios'tan (582-602) itibaren yaşanan gelişmeleri konu edinen bir tarih metni kaleme almıştı. Bu eser bazı fragmanları dışında günümüze ulaşamamıştır. Ancak tahmini metin, sonraki bazı Süryani yazarların alıntılarında hareketle modern bir araştırmacı tarafından kısmen yeniden inşa edilmiştir. Bizans-Sasani ilişkilerini ve özellikle askerî mücadeleleri detaylı şekilde anlatan bu metin, yaşanan savaşların Phokas (602-610) ve Herakleios (610-641) dönemlerinde Bizans ülkesindeki yansımalarını dikkat çekici bir üslupla tasvir etmiştir. Bu bağlamda, kronik metni çalışmamıza pek çok yönden oldukça önemli katkılar sunmuştur. Araştırmada Tel Mahreli Dionysios'a ait bu metnin seküler tarihe ilişkin kayıtlarını Türkçe tercümesinden hareketle kullandık.³⁰

k) *Nisibisli İliyo'nun Kroniği* 975 yılında Şena isminde bir yerde doğmuş olan İliyo tarafından yazılmıştır. İliyo, Doğu Süryani cemaatine mensuptu ve Nusaybin episkoposluğu yapmıştı. Bu eser Süryanice ve Arapça olarak yazılmıştır. *İliyo Kroniği*, Eusebius modeline göre yazılmış tek Doğu Süryani evrensel kroniğidir. Nusaybinli İliyo konumuzla ilgili olarak Mor Yakup'un Nusaybin episkoposu seçilmesi ve Mor Efrem'in vefatına dair bilgiler vermiştir. Dolayısıyla tezimize önemli katkılar sunmuştur. Araştırmamızda söz konusu eserin Arapça metnini kullandık.³¹

l) Bütün Süryani tarihçiler arasında en seçkini Mor Mikayel Rabo'dur. Mikayel Rabo 1166-1199 yılları arasında Süryani Kilisesinde patriklik makamını doldurmuştu. Tarih çalışması ise her biri yedi kısım ihtiva eden yirmi bir kitaba ayrılmıştır. Bu eser dünyanın yaratılışından 1195'e kadar olan dönemi

²⁹ Kroniğin üçüncü bölümüne ait Türkçe metin için bk. Duygu 2017/a, ss. 223-343.

³⁰ Metnin Türkçe tercümesi için bk. Duygu 2017/a, ss. 398-494; Nitekim bu metnin İngilizce tahmini metni A. Palmer tarafından ortaya çıkarılmaya çalışılmıştı. Bk. "Dionysius (Reconstituted): Extract From the Anonymous Chronicle of AD 1234, with Supplementary Material in the Notes from the Chronicle of the Jacobite Patriarch Michael", *SC. WSC*, ss. 111-221 vd.

³¹ Arapça metin için bk. *Elia Bar-Senaya History (Opus Chronologicum)*, Arapça Çev. Joseph Habbi, Bağdat 1975; Ayrıca bk. Yousif 2009.

kapsamaktadır. Araştırmamızda *Süryanî Mikayel Kroniği*'nin J. B. Chabot tarafından neşredilen Süryanice metnini kullandık.³²

m) Türkiye'de *Anonim Süryani Vakayinamesi* ismiyle bilinen *1234 Kroniği*, Urfa'da yaşayan ve Hristiyanlığın Miafizit yorumunu benimsemiş anonim bir yazar tarafından kaleme alınmıştı. Yaratılışla başlayan eser 1234 yılına kadar gelişmeleri kayıt altına almıştı. Kayıtlar, İmparator Constantinus döneminden itibaren seküler ve dinsel bağlamda iki ayrı bölümde nakledilmişti. *1234 Kroniği* hacimli bir tarih çalışmasıdır ve araştırmamızda bu kroniğin Süryanice metni kullanılmıştır.³³

n) Tez araştırmamızda kullandığımız diğer bir Süryanice tarih çalışması Bar 'Ebroyo tarafından kaleme alınan *Kronografya*'dır. Bar 'Ebroyo 1225/6 yılında Malatya'da doğmuştu. Tarih çalışmasını seküler ve dinî olarak iki bölüm şeklinde derlemiştir. *Kronografya (Abu'l Farac Tarihi)* adıyla da bilinen seküler kısım, Batıda *Chronicon Syriacum* ismiyle yayınlanmıştır. Bu bölüm daha ziyade siyasî tarihe yönelik konuları içermiş ve yaratılıştan başlayarak Bar 'Ebroyo 'nun yaşadığı döneme kadar uzanmıştır. *Chronicon Ecclesiasticum*'da ise kilise tarihi anlatılmıştır.³⁴ Bar 'Ebroyo 'nun seküler tarihi birçok pasajında konumuza ilişkin çeşitli bilgiler vermiştir.³⁵ Tezimizde Türkçe metin üzerinde okumalar yaptık.

o) Araştırmamızda, Doğu Kilisesine mensup bir yazar tarafından kaleme alınmasına rağmen Arapça yazıldığı için Süryani tarih yazıcılığı geleneğine dâhil edilmeyen *Siirt Vakayinamesi* adlı tarih eserini de kullandık. 251 yılı kayıtlarıyla birlikte başlayan *Siirt Vakayinamesi* daha ziyade dinî konulara ve kiliseler arasındaki mücadelelere ilgi göstermiştir. Ancak eserin çeşitli pasajlarında siyasî hadiselerle

³² *Chronique de Michel le Syrien*, C. 3, Süryanice metni neşreden: J. B. Chabot, Paris 1899. Ayrıca, kronik hakkında detaylı bilgi için bk. Duygu 2017/a, s. 100.

³³ Kronik hakkında detaylı bilgi için bk. Duygu 2017/a, ss. 102-103; Süryanice metin için bk. J. B. Chabot (ed.), *Anonymi auctoris Chronicon ad annum Christi 1234 pertinens*, CSCO 81, 82, 109, Syr. 36, 37, 56, Paris, Typographeo Reipublicae, 1916, 1920, 1937.

³⁴ Yousif 2009, s. 280; Ayrıca bk. *The Chronography of Abu'l Faraj Bar Hebraeus*, ed/tr. A. W. Budge, Oxford 1932.

³⁵ Gregory Abu'l-Farac (Bar Habraeus), *Abu'l Farac Tarihi*, C. 1, Türkçe Çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 134.

birlikte Bizans-Sasani mücadeleleri de işlenmiştir. Çalışmamızda eserin Türkçe tercümesini kullandık.³⁶

Genel bir değerlendirme yapacak olursak; Süryani kroniklerinin çalışmamıza büyük katkı sunduklarını söyleyebiliriz. Süryani tarihçiler bazen yüzeysel, kimi zaman ise detaylı anlatımları vasıtasıyla Roma/Bizans-Part/Sasani savaşları hakkında bizleri bilgilendirmişlerdir. Ancak aynı yazarlar kimi zaman çeşitli olaylara dair kronolojiyi karıştırmaları veya tarihsel hadiseleri sadece Hristiyanlık penceresinden yorumlamaları gibi açılardan da bazen problemlili kayıtlar nakletmişlerdir. Bu yazarlar birbiriyle çelişen bilgiler de verebilmişlerdir.

Süryani tarihçiler, Bizans-Sasani savaşları sırasında genel itibariyle Bizans yanlısı bir tutum sergilemişlerdir. Burada muhtemelen Bizans ile ortak bir dine mensup olmaları belirleyici olmuştur. Örneğin 363'te yapılan anlaşmayla Nusaybin'in Sasanelere verilmesi Süryani yazarlar tarafından üzüntülü hislerle nakledilmiştir. Buna karşın 451 yılındaki Khalkedon Konsili'nden sonra Miafizit Süryanilerin Bizans merkeziyle yaşadıkları mezhepsel farklılık bazı Miafizit yazarların kimi zaman Bizans'ın Sasaneler karşısında uğradığı mağlubiyetleri olumlu bir gelişme gibi yorumlamalarına yol açmıştır. Buna ilişkin en çarpıcı örnekleri Dionysios ile Mikayel Rabo'nun kayıtlarında görebiliriz.

³⁶ Kronik hakkında bilgi için bk. Zafer Duygu, *Konstantinos'tan Theodosyus'a: Hristiyanlığın Roma Siyasal Sistemiyle Entegrasyon Süreci*, Basılmamış Doktora Tezi, Manisa 2015, s. 19. Eserin Türkçe tercümesi için bk. Siirt Vakayinamesi, Neşr. Adday Şer, Türkçe Çev. Yaba Yayınları, İstanbul 2002.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL BAĞLAMDA BİZANS-SASANI SAVAŞLARI VE NUSAYBİN

Eski İran sahası Antikçağ'da Ahameniş Hanedanı'nın³⁷ (MÖ 550-331) yurdu olup Zağros Dağlarının güneybatı kısmında ve İran Platosu'nda yer alıyordu. Zamanla bu coğrafya Akdeniz'den Orta Asya'ya kadar Mezopotamya'yı da içine alacak şekilde genişlemişti. Nitekim Geç Antikçağ'dan³⁸ itibaren İran sahası, İran Uygarlığı'nı o zamanlar temsil eden Part ve Sasani gibi hanedanların hâkimiyet sahalarını ifade eden bir bölgeydi.³⁹ Örneğin, Sasaniler zamanında İran, Dicle Nehri'nin batısından doğusuna uzanan bir ülkeydi ve şimdiki Irak ve Azerbaycan ile kısmen Afganistan topraklarını da kapsıyordu. Aynı bağlamda, bugünkü Irak da eski İran ülkesinin merkeziydi. Bu anlayışın doğal bir neticesi olarak Fırat Nehri Sasani Devleti için tabii bir batı hududuydu. Mezopotamya bölgesinin baskın dili olan Süryanice bu bölgelerde de yaygındı. Kuzey Mezopotamya (el-Cezire)⁴⁰ ise o zamanlar Sasanilere ait olan Adiabene⁴¹ ve Romalıların yönetimine bağlı Osrhoene⁴² eyaletlerinden müteşekkildi.⁴³

³⁷ Ahameniş Hanedanı, Büyük Kiros (II. Kiros) önderliğinde birleşerek İran'ın kuzeyindeki Medleri yıktıktan sonra MÖ 550 yılında devlet haline gelmişti. Bk. Akalın-Duygu 2017, s. 14; Nilgün Uysal, *Zaman Kaybolmaz 'İlber Ortaylı Kitabı'*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016, ss.10-60; Ehsan Yarshater (ed), *The Cambridge History of Iran, Seleucid, Partian and Sasanid Periods*, C. 3, Cambridge University Press 1983.

³⁸ Geç Antikçağ genel olarak III.-VII yüzyıllar olarak göstermek mümkündür. Bu hususta bk. Turhan Kaçar, "Geç Antikçağ Nedir", *Geç Antikçağ'da Lykos Vadisi ve Çevresi Sempozyumu*, Denizli 22-23 Mayıs 2015.

³⁹ Eski İran sahasında MS 224 yılına kadar Partlar, bundan sonra Sasaniler egemenlik tesis etmişlerdir.

⁴⁰ Süryaniler el-Cezire bölgesini Gozarto (ܩܘܙܐܪܘܬܐ) olarak isimlendirirler.

⁴¹ Adiabene bölgesi, merkezi Erbil şehri olan ve erken tarihlerde kabaca Büyük Zap ile Küçük Zap Nehirleri arasında kalan bölgeydi. Daha sonrasında kendisiyle bitişik bölgeler de bu eyalete dâhil edilmişti. Bk. Amir Harrak, "Adiabene", *Gorgias Encyclopedic Dictionary of Syriac Heritage*, ed. Sebastian P. Brock, Aaron M. Butts, George A. Kiraz, Lucas Van Rompay, Gorgias Press, Beth Mardutho The Syriac Institute 1992, ss. 10-11.

⁴² Urfa merkezli bir Roma eyaletidir. Detaylar için bk. Samuel Cheetman, *A History of the Christian Church During the First Six Centuries*, Macmillan: London 1905, s. 58 vd.

⁴³ Bu paragrafta verilen bilgileri krş. Christopher Buck, "The Universality of the Church of the East: How Partian Was Partian Christianity?", *The Journal of the Assyrian Society*, 10: 1, 1996, s. 56; R. Garthwaite Gener, *İran Tarihi: Part İmparatorluğu'ndan Günümüze*, Türkçe Çev. Fethi Aytuna, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 2011, ss. 1-9.

Makedonya Kralı Büyük İskender (MÖ 336-323), MÖ 331-330'da Ahemeniş Hanedanı'nın varlığına son verdiğinde sözünü ettiğimiz bu İran coğrafyasını da ele geçirmiş oldu. Nitekim MÖ 247'de Orta Asya'nın batısında İskender'in mirasçılarında Selevkoslara bağlı bir siyasî yapı olarak ortaya çıkan Partlar (MÖ 247- MS 224), İranlı bir hanedan olarak MÖ 212'den itibaren Selevkoslardan ayrılıp eski Ahemeniş Devleti'ni yeniden canlandırmaya çalıştılar. MS 224 yılında Part Hanedanı'nın hâkimiyetine son vererek tarih sahnesinde görünmeye başlayan Sasaniler (MS 224-641) ise I. Ardeşir'den (224-241) itibaren kadim Part kültürünün temsilcisi olduklarını iddia ettiler.⁴⁴ VII. yüzyılda cereyan eden Müslümanların askerî seferlerine kadar Sasanilerin Geç Antikçağ'da İran medeniyetini temsil ettikleri söylenebilir.

MÖ 21 Nisan 753'te kurulduğu rivayet edilen ve sonraki yüzyıllarda güçlü ordusu kanalıyla İtalya sınırlarını aşarak Avrupa, Afrika ve Anadolu gibi sahalarda egemenlik tesis eden Roma İmparatorluğu ise miladî takvimin başladığı sıralarda Akdeniz havzasını kontrolü altında tutuyordu. Romalılar başarılı bir devlet felsefesiyle egemenliklerini uzun süre devam ettirdiler. Ancak III. yüzyılda yaşanan krizlerden sonra IV. yüzyılın ikinci yarısında geniş Roma toprakları batı ve doğu olmak üzere iki kısma ayrıldı. Batıda ortaya çıkan siyasî yapı barbar istilaları altında tarihe karışırken, tarihçiler tarafından "Bizans" diye adlandırılan Doğu kanadı 1453'e dek varlığını sürdürmüştür.⁴⁵

Yukarıdaki tasvirden anlaşılacağı üzere Geç Antikçağ'da Roma/Bizans ve Part/Sasani Devletleri birbirine komşu geniş arazileri yöneten iki büyük politik güçtü. Bu bağlamda, temelde siyasî sebeplerle iki devlet arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar aslında çok daha eski tarihlerden itibaren savaş meydanlarında patlak veren muharebelerle birlikte kendisini göstermişti. Nitekim miladî I. yüzyılda ivme kazandığı anlaşılan Roma/Bizans-Part/Sasani mücadeleleri, VII. yüzyılın ikinci yarısına, yani İslam Devleti'nin ortaya çıkışına kadar devam etmiştir.⁴⁶

⁴⁴ Genel olarak bk. Yarshater 1983.

⁴⁵ Bu konuda çeşitli açılardan bk. A. A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Türkçe Çev. Arif Müfid Mansel, Maarif Matbaası, Ankara 1943; George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara 1999.

⁴⁶ Detaylı bilgi için bk. Gener 2011, s. 5.

Bizans-Sasani askerî mücadelelerinde VII. yüzyılın nihaî olma özelliği 634 yılından itibaren Müslümanların Arap Yarımadasından çıkıp kuzeye doğru yürütmeye başladıkları başarılı askerî seferler ile ilişkilidir. Bu çerçevede Müslüman orduları Sasani Hanedanı'nı ortadan kaldırarak eski İran sahasını tamamıyla tevarüs ettiler. Bizans İmparatorluğu'ndan ise Ortadoğu, Mezopotamya ve Mısır gibi çok önemli bölgeleri aldılar.⁴⁷ Buradan hareketle, Roma/Bizans ile Part/Sasani Devletleri arasındaki siyasî/askerî mücadelelerin yüzyıllar boyunca devam ettiğini söyleyebiliriz. Bütün bu mücadelelerin önemli yansımalarından birisi de sınırda ve dolayısıyla cephede yer alan bazı şehir, kale ve bölgelerin talan ve tahrip edilmesi veya yer yer el değiştirmesi şeklinde ortaya çıkmıştır.

I. BİZANS-SASANİ SAVAŞLARININ TARİHSEL ARKA PLÂNI

Roma/Bizans ve Part/Sasani Devletleri arasındaki askerî mücadeleler yüzyıllarca sürmüştür. Bu yüzden her iki devlet tarafından idare edilen çeşitli bölgelerin uzun yıllar boyunca savaş alanına dönüştüğü düşünülebilir. Bütün bu süreçte istisnâ bazı hallerde Bizans ordularının İran içlerine yürüdüğü veya kimi zaman Sasani ordularının bütün Bizans arazisini işgal ettiği yer yer görülmektedir. Ancak genel olarak baktığımızda aslında sınırlar genellikle sabit kalmış ya da nispeten küçük sayılabilecek bazı hudut değişiklikleri yaşanmıştır. Buradan hareketle daha ziyade hudutta yer alan ve cephe ortasında kalan yerleşim birimlerinin savaşın yıkımından çok daha fazla etkilendikleri ve siyasî, sosyal ve iktisadî açılardan sıkıntılara maruz kaldıkları anlaşılmaktadır. Nitekim Bizans ile Sasaniler arasındaki sınır bölgesinde yer alan Nusaybin'i de aynı çerçevede ele almak gerekir.

⁴⁷ Müslümanların VII. yüzyıldaki askerî seferlerinin detayları için bk. Hugh Kennedy, "The Mediterranean frontier: Christianity face to face with Islam, 600-1050", *The Cambridge History of Christianity, C. III: Early Medieval Christianities, c. 600 – c. 1100* (ed. Thomas F. X. Noble – Julia M. H. Smith), Cambridge University Press 2008, s. 179; İslâm fetihlerinin dönemin Hristiyanlar açısından bir değerlendirmesi için bk. Zafer Duygu, "VII. Yüzyılda İslâm Fetihlerinin ve Müslüman Hâkimiyetinin Hristiyan Tarih Yazımına İzdüşümleri", *Artuklu Akademi*, C. 1, S. 1, Mardin 2014, ss. 33-65.

1.BİZANS-SASANI SAVAŞLARININ SEBEPLERİ

Bizans ve Sasaniler arasında siyasî açıdan gerilime ve hatta birçok savaşa yol açan faktörleri ana hatlarıyla siyasî ve askerî, dinî ve iktisadî olmak üzere üç ana kategoride değerlendirebiliriz.

a. Siyasî ve Askerî Sebepler

Bizans-Sasani savaşları genellikle politik gerekçelerden patlak vermiştir. Bu politik gerekçeleri aşağıdaki şekilde verebiliriz.

(1) Kaybedilen Toprakları Geri Kazanma İsteği

Tarihte pek çok devletin yönetim felsefesi “Hâkimiyet” anlayışını esas almıştır. Bu anlayış, Antikçağ’da ve Ortaçağ’da “Devlet” demek olan hanedanların mümkün olduğunca geniş topraklarda ve muhtelif unsurlar üzerinde egemenlik tesis etmeye çalışmalarına yol açmıştır. Bu bağlamda, henüz genç yaşında devasa bir imparatorluk kuran İskender’den, ayak bastığı her yeri kendisinin addeden Timur’a kadar çok sayıda siyasî figür örnek olarak gösterilebilir.

Hanedanların bu hâkimiyet anlayışları pek çok bölge üzerinde hak iddia etmeleri sonucunu vermiştir. Örneğin, belirli bir süre için bir bölgeyi yönetimi altında bulunduran bir hanedan, daha sonra başka bir hanedan tarafından işgal edilmiş veya bağımsızlığını elde etmiş bile olsa o bölge üzerindeki egemenlik taleplerinden ve “sözde” haklarından kolayca vazgeçmemiştir. Hatta devletlerin bu anlayışları geçerliliğini hâlâ korumaktadır, bir önceki yüzyılda Almanya ile Fransa arasında tartışmalı bir bölge olarak ön plâna çıkan Alsace-Lorraine’i bu bakımdan örnek olarak gösterebiliriz.

Konumuzu teşkil eden Roma/Bizans ve Part/Sasani Devletlerini bu kapsamda ele almak mümkündür. Bunların bir yandan Antikçağ ile Geç Antikçağ’ın büyük imparatorlukları olmaları, diğer yandan ise yukarıda izah etmeye çalıştığımız tarzda bir egemenlik anlayışına sahip bulunmaları bu devletlerin de geniş araziler üzerinde

hak talebinde bulunmalarına yol açmıştır. Nitekim bu talepler çoğunlukla kaybedilen topraklar için geçerli olmuştur. Yani örneğin Bizans Devleti, Sasaniler lehine kaybettiği bir bölgedeki haklarından, mesela Sasaniler ise Bizans lehine yitirdikleri bir vilayetteki egemenlik söyleminden hiçbir zaman vazgeçmemişlerdir.

Örneğin, Roma İmparatoru Traianus'un M.S. 114 yılında başlattığı Doğu Seferi ile o zamanlar Part Hanedanı tarafından yönetilen Mezopotamya bölgesini işgal ederek burayı bir Roma eyaleti haline dönüştürdüğünü biliyoruz. Bu oldu-bitti durum eski İran sahasını yöneten Part ve Sasani devletlerince hiçbir zaman kabul edilmemiş ve kaybedilen toprakları geri kazanma isteği bundan sonra iki taraf arasında birçok savaşa sebebiyet vermiştir.⁴⁸

Roma İmparatoru Iulianus'un (361-363) 361 yılında başlattığı Doğu Seferine de bu çerçevede bakabiliriz. Iulianus bu savaşta ölmüş, yerine geçen Iovianus ise Nusaybin'i Sasanilere vererek anlaşma yapmıştır. Ne var ki Romalılara göre Iovianus aslında kendilerine ait bir şehri Sasanilere vererek onur kırıcı bir anlaşmaya imza atmıştı. Roma yönetimi bu yüzden bundan sonraki süreçte Nusaybin üzerindeki egemenlik haklarından vazgeçmemiştir. Sonuç olarak, kaybedilen toprakları geri kazanma isteğini Roma/Bizans ve Part/Sasani devletleri arasında yaşanan askerî mücadeleler bağlamında önemli bir etken kabul etmek gerekir.⁴⁹

(2) Tahta Yeni Çıkan Hükümdarların İlgiyi Dış Meselelere Yönlendirerek İçeride Otorite Arttırma Düşünceleri

Geç Antikçağ'da ülkeleri yöneten monarklar genellikle bir hanedana mensup olurlardı. Yani diğer bir ifadeyle devleti bir aile yönetirdi. Bu ailenin kutsal olduğuna inanılırdı ve bu aileden hükümdar olacak kişinin ilahî destek alacağı konusunda yaygın bir kanaat mevcuttu. Aynı zamanda devlet o hanedanın malı sayılır ve o ülkede yaşayan halk da hükümdarın kulları olarak görülürdü. Çoğu zaman

⁴⁸ Turhan Kaçar, "Mezopotamya'da Roma-Sasani Çatışmaları: Nusaybin'in Düşüşü", *I. Uluslar arası Mardin Tarihi Sempozyumu*, Mardin 2006, s.132.

⁴⁹ Turhan Kaçar, "Anadolu'da Sasaniler ve Romalılar, MS 226-363: Emperyal İdeoloji ve Kriz", *Tarih Dergisi*, S. 47, İstanbul 2009, s. 17.

iktidardaki hükümdardan sonra onun yerini alacak kişi hükümdarın oğlu veya yeğeni gibi yakınlarından birisi olurdu.

Bu sebeptendir ki hükümdarın birden fazla oğlu olduğu zaman tahta kimin çıkacağı meselesi genellikle sorun teşkil ederdi. Bunun anlamı ülkede taht kavgası yaşanacağıydı. Hatta bu kavgalar sadece kardeşler arasında olmazdı, kimi zaman hükümdarın yeğenleri veya diğer yakınları da bu işe karışırldı. Çünkü devletin başına kimin geçeceği bazen önceden bilinmezdi. Ayrıca şimdiki gibi demokratik uygulamalar da yoktu. Güçlü olan tahtı alırdı ki, Türk geleneğinde bu husus “Tanrı’nın nasip etmesi” şeklinde belirginleşmiştir. Fakat her halükarda bu süreç sancılı geçirdi. Kimi zaman orduda saflaşmalar yaşanırdı. Zira büyük komutanlar farklı veliahtların yanında yer alırdı ve bu da ordu kademesinin bölünmesine yol açardı. Böylece bu gibi geçiş dönemlerinde olumsuz durumların yaşanması riski her zaman mevcuttu. Dahası, tahta çıkan veliahtlar diğer rakipleri üzerinde büyük kısıtlamalara giderler, hatta yer yer onları katlederlerdi.

Tahtı ele geçirme mücadeleleri genellikle sonraki döneme yıkım miras bırakırdı. Çünkü devlet yönetimi akamete uğrar, büyük oranda hantal bir yapıya bürünürdü. Aynı zamanda halk de bu durumdan olumsuz anlamda etkilenirdi. Bütün bu anlatılanları Osmanlı İmparatorluğu’na bakarak herkesçe bilinen bir örnek üzerinden tanımlayabiliriz. Bilindiği gibi, Yıldırım Bayezid’in Timur’a yenilmesiyle birlikte ülkede “Fetret Dönemi” yaşanmış ve Osmanlı Devleti kendisi için büyük sorunlara yol açan bu dönemi uzun bir sürecin neticesinde atlatabilmiştir.⁵⁰

Devletlerin tarih boyunca bu gibi fetret ve kriz dönemlerinde ülkede yeniden siyasi birliği ve istikrarı sağlayabilmek için yaptıkları en önemli uygulamalardan birisi, ilgiyi dış meselelere yönlendirerek içeride otoriteyi yeniden temin etme çabaları olmuştur. Nitekim meseleye Bizans-Sasani ilişkileri açısından baktığımızda da buna dair ilginç örneklerle karşılaşılıyor. Örneğin Sasani hükümdarı Narseh’in (293-302) tahta geçtikten sonra yaptığı ilk icraat Roma İmparatorluğu’na savaş açmak ve Mezopotamya ile Armenia bölgelerine saldırmak olmuştur.⁵¹ Çünkü o

⁵⁰ Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul 1999, ss. 10-65.

⁵¹ Mehmet Tezcan, “ İpek Yolu’nun İran Güzergâhı ve İpek Yolu Ticaretine İran Engellemeesi”, *Uluslar Arası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 3: 1 Erzurum 2014, s. 107.

zamanlar eski İnan sahasında Şiddetli bir iç savaş yaŐanıyordu ve Narseh de muhtemelen bu iç savaşı kamuoyunun dikkatini dıŐarıya, yani Roma ülkesiyle yapılacak bir savaşa yönlendirerek sonlandırmayı amaçlamıŐtır. Bu rnek de göstermektedir ki, tahta çıkan hükümdarların ilgiyi dıŐarıya yönlendirme arayıŐları kimi zaman Romalılar ile Sasaniler arasında yaşanan savaşları başlatıcı bir amil olabilmıŐtir.

(3) Tartışmalı Bölgeler zerinde Kalıcı Egemenlik Kurma Politikaları

Tartışmalı bölgeler, komşu ülkeler arasında stratejik, politik, dinsel veya tarihi açıdan taşıdıkları değere istinaden her zaman sorun olmuşlardır. Devletler arasında “tartışmalı bir bölge” olması demek, bu bölge üzerinde birden fazla devletin hak iddia ettiği anlamına gelir ki, bu durum genellikle söz konusu ülkeler arasında siyasi gerilim yaşanmasına yol açmıştır. Dahası, tarihsel bazı tecrübelere baktığımızda bu “tartışmalı” bölgeler için yapılan anlaşmaların da aslında çoğu zaman tatmin edici olmaktan uzak kaldıkları görülmektedir. nk bu anlaşmalar genellikle bir “galip” ve bir veya birden fazla “mağlup” taraf ortaya çıkardıkları için bilhassa mağlup taraf(lar)ın içine sinmemiŐler ve bunun sonrasında problem kaynağı olmayı sürdürmüşlerdir.

Bu konuya örnek olarak Türkiye ile Yunanistan arasındaki Kardak Adalarını, Fransa ile Almanya arasındaki Alsace-Laureinne bölgesini veya hala sürmekte olan Rusya-Ukrayna gerilimini gösterebiliriz.

Meseleye Bizans-Sasani ilişkileri açısından bakarsak, “tartışmalı bölgeler” meselesinin bu iki ülke arasında da yer yer gerilimlere ve hatta silahlı çatışmalara sebebiyet verdiğini görebiliriz. Örneğin Sasani hükümdarı I. Ardeşir (224-241) o dönemde Roma İmparatorluğu’nun idaresi altında bulunan Mezopotamya bölgesi üzerinde hak iddia etmiş ve bu yüzden de bu bölgedeki Mecusi tapınaklarını restore ettirme teŐebbüsünde bulunmuştur. Bu durum, Mezopotamya bölgesinin bu iki devlet

arasında “tartışmalı” olduğunu göstermektedir. Nitekim Ardeşir’in teşebbüsü 231 yılı itibariyle Roma-Sasani savaşlarını başlatıcı bir sebep olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵²

Buna dair yine dikkat çeken diğeri bir örnek ise III. yüzyılın birinci yarısında yaşanmıştır. Sasani hükümdarı II. Şapur, Roma imparatoru Constantius’a (337-361) bir mektup yollamış ve bu mektupta Roma hükümdarları tarafından yönetilen ve Makedonya’ya kadar olan sahalarn kendi atalarına ait olduğunu ve iade edilmesi gerektiğini söylemişti. Bu durum, Anadolu başta olmak üzere Roma idaresinde bulunan toprakların Sasaniler açısından tartışmalı addedildiğini ve Sasani yönetiminin bu topraklarda hak ettiğini kanıtlamaktadır.⁵³

(4) Evvelce Yapılmış Anlaşmaların İhlâl Edilmesi

Evvelce yapılmış anlaşmaların ihlâl edilmesi, çok sık karşılaştığımız bir durumdur. Bu durum Antik ve Geç Antikçağlarda çok daha yaygındı, çünkü o dönemlerde bugünkü gibi uluslararası kuruluşlar veya örgütler yoktu. Bu yüzden de tahta çıkan hükümdarlar eğer daha önce anlaşma yapılan bir devletle savaşmayı göze almışlarsa, önceki tarihte yapılan bir anlaşmayı bozarak bunu savaş bahanesine çevirebiliyorlardı.

Tarihin çeşitli dönemlerinde devletler arasındaki anlaşmaların birçoğu, siyasî gerilimlerin veya askerî çatışmaların sonucunda ortaya çıktıkları için genellikle diğeri üzerinde zafer kazanan taraf lehine, yani mağlup tarafa ağır külfetler yükleyen şartlar içererek vücuda getirilmiştir. Öyle ki, bu anlaşmalar bazen bir devletin siyasî varlığını bile sona erdirebilecek hükümler taşımışlardır. Örneğin Sevr Anlaşması (10 Ağustos 1920), I. Dünya Savaşı’nda mağlup cephede yer alan Osmanlı İmparatorluğu’nun sonu olmuştu. Çünkü bu anlaşmanın maddeleri, Osmanlı yönetimini devlet idaresi olmaktan çıkarmış ve topraklarının işgal edilmesine zemin

⁵² Mehmet Ali Kaya, “III. Gordianus’un Part (Sasani) Seferi: Güzergâh, Savaşlar ve İmparatorun Ölümü”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XX, S. I, Temmuz 2005, ss. 157-167.

⁵³ Gürhan Bahadır, “Anadolu’da Bizans-Sasani Etkileşimi (IV-VII. Yüzyıllar)”, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 6/1, Kış 2011, Türkiye, s. 687.

hazırlamıştır.⁵⁴ Aynı şekilde, söz konusu bu büyük savaşın sonunda galiplerin Almanya ile imzaladıkları Versay Anlaşması da dönemin Almanya'sı için gerçek bir yıkım olmuştur. Nitekim bu anlaşma, bir müddet sonra II. Dünya Savaşı'nı hazırlayan sebeplerden birisini teşkil edecektir.

Şimdi meseleye Roma (Bizans)-Sasani ilişkileri açısından bakalım. Çeşitli dönemlerde bazı Bizans veya Sasani hükümdarlarının bu iki devlet arasında daha önceki tarihlerde imzalanan kimi anlaşmaları ihlal ettiklerine tanık oluyoruz. Örneğin 298 yılında dönemin Sasani hükümdarı Narseh ile Roma imparatoru Diocletianus (284-305) arasında Nusaybin Anlaşması yapılmıştı. Bu anlaşma Sasaniler için ağır hükümler içeriyordu, fakat Narseh savaşın mağlup tarafı olduğu için bu ağır şartları kabul etmek zorunda kalmıştı. Anlaşmanın hükümlerinden birisi Sasaniler için hayati önem taşıyan Kuzey Mezopotamya ve Armenia bölgesinin Roma İmparatorluğu'na terk edilmesi olmuştu.⁵⁵

Buna karşın Sasani Devleti Nusaybin Anlaşması'nı hiçbir zaman içine sindiremedi. Bunu, II. Şapur dönemindeki gelişmelerden anlıyoruz. II. Şapur tahta geçer geçmez dönemin Roma imparatoru Constantinus'a (306-337) mektup yazarak Nusaybin Anlaşması'nın hükümlerini tanımadığını söylemiş ve Doğu sınırının yeniden çizilmesini istemişti. Bu da iki ülke arasındaki savaşların yeniden başlamasına sebep olmuştur. Bu duruma söz konusu iki ülke ilişkileri açısından başka örnekler vermek de mümkündür. Ancak kısaca ifade edecek olursak, önceki dönemlerde yapılan anlaşmaların ihlal edilmesi, Roma (Bizans) ve Sasani imparatorlukları arasında yer yer siyasî gerilimlere ve savaşlara yol açmıştır denilebilir.

(5) Karşı Taraf Aleyhine Sınır Tahkimatında Bulunması

Sınır tahkimatları tarihin eski dönemlerinden beri var olan bir güvenlik tedbiridir. Devletler, komşu devletlerden gelecek saldırılara karşı her zaman

⁵⁴ Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Anlaşmaları)*, C.1, TTK Basımevi, Ankara 1953, ss. 525-527.

⁵⁵ Tezcan 2014, ss. 96-107.

teyakkuz halinde olmak zorunda kalmışlardır. Bu bağlamda, sınır tahkimatları devletlerin güvenlik politikalarının önemli bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sınır tahkimatları bazen bir şehrin bazen de bir kalenin veya bir bölgenin tahkim edilmesi suretiyle mümkün kılınmıştır. Bu durumun günümüzde de bazı örneklerine rastlıyoruz. Mesela bugün Türkiye'nin komşusu olan Suriye'deki iç savaş sebebiyle oradan gelebilecek terör saldırılarına karşı Suriye'nin kuzeyinde "Güvenli Bölge" oluşturma çabaları kendi iç güvenliği açısından bir tür tahkimat örneğidir. Çünkü devletlerin iç saldırılara karşı önlem almakla birlikte dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı önlem almaya da hakları vardır. Aynı bağlamda Fransa'nın II. Dünya Savaşı öncesinde Almanya'dan gelmesi çok muhtemel saldırılara karşı bir takım tahkimat uygulamalarına başvurduğunu görüyoruz ki, meşhur Majino Hattı bu bakımdan üzerinde durulabilecek bir örnektir.

Yeniden Roma (Bizans)-Sasani ilişkileri dönemine dönelim. Tıpkı bugünkü gibi eski çağlarda da devletler ve o arada Bizans ve Sasani devletleri kendi güvenlikleri için bazı sınır tahkimatları yapmayı zaruri görmüşlerdir. Örneğin Roma hükümdarı Diocletianus, Kuzey Mezopotamya ve Armenia bölgesini ele geçirdikten sonra Doğu sınırını daha güvenli hale getirmek için bir takım askerî ve siyasi düzenlemeler yapmıştı. Diocletianus'un burada amacı Sasanilerden gelebilecek saldırılara karşı önlem almak ve saldırılara daha hızlı bir şekilde karşılık vermektir.⁵⁶ Bunun gibi, Diocletianus'tan yaklaşık iki yüz yıl sonra bir başka Roma imparatoru Anastasios tarafından Dara şehrinin Sasani saldırılarına karşı sınır güvenliği açısından tahkim edilmesi, kaynaklar tarafından çok defa bahsi yapılan bir gelişmedir.⁵⁷ Nitekim Anastasios'un bu teşebbüsü Bizans ile Sasaniler arasındaki siyasi gerilimi tırmandıran bir gelişme olmuştur. Bu örnek de bize, tahkimat uygulamalarının Bizans-Sasani savaşları için kimi zaman sebep teşkil edebildiğini kanıtlamaktadır.

⁵⁶ Mehmet Çelik (ed.), *Edessa'dan Urfa'ya*, Atılım Üniversitesi Türkiye Tarih Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2007, s. 184.

⁵⁷ Çelik 2007, ss. 210-15.

(6) İki Taraftan Birinin Üçüncü Devletlerle İttifak Kurması

Herhangi bir devletten gelebilecek muhtemel tehlikelere karşı üçüncü bir devletle ittifak kurulması tarih boyunca devletlerin kendi güvenlikleri açısından zaruri gördükleri bir uygulama olmuştur. Bu siyaset, umumiyetle siyasî gerilim dönemlerinde, yani bazen yaşanacak savaşların arifesinde bazen de savaşlar sırasında ortaya çıkan bir durumdur.

Devletler arasında ittifak kurulabilmesi elbette belirli şartların mevcudiyetini gerektirir. Örneğin din birliği, yani her iki tarafın da aynı din ya da aynı mezhebe mensup bulunmaları veya aynı etnik yapıyı temsil etmeleri yahut da siyasî açıdan paralel çıkarılara sahip olmaları bu noktada önem taşımıştır. Bunun gibi, mesela savaşta güçlü olan tarafın yanında yer alarak savaşın muhtemel sonuçlarından çıkar elde etme düşüncesi de önemli bir faktördür. Bu durumlara uzak ve yakın geçmişten pek çok örnek verebiliriz. Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'nda (28 Temmuz 1914-11 Kasım 1918) İttifak Devletlerinin yanında yer alması bir zaruretin yansımasıydı. Osmanlı Devleti, dünya çapında yaşanan bu önemli savaşta güçlü Almanya'nın yanında yer alarak uzun süredir yaşadığı siyasî ve askerî kayıpları telafi edebileceğini düşünmüştü. Buna benzer diğer bir örneği yine aynı savaştan verebiliriz. Bilindiği gibi, iki büyük dünya savaşında da savaşan devletler birbirleri karşısında dengeyi sağlayabilmek amacıyla ortak bloklar oluşturmuşlardı. Nitekim İtilaf Devletleri veya İttifak Devletleri gibi tabirler bu durumun sonucunda ortaya çıkmıştır.⁵⁸

Meseleye Bizans-Sasani ilişkileri açısından bakıldığında, her iki devletin de bazı dönemlerde üçüncü devletlerle ittifak kurduklarına dair verilere sahibiz. Bu iki devlet, bazen din olgusunu bazen de siyasî çıkar ortaklığını kullanarak birbirleri aleyhine diğer ülkelerle çeşitli ittifak ilişkileri kurmuşlardır. Örnek vermek gerekirse, Ermeniler Geç Antikçağ'da coğrafi olarak Bizans ve Sasani devleti arasında yaşıyorlardı. Ermenilerin özellikle IV. yüzyılla birlikte Hristiyanlaşmaya başlamaları, onların artık Roma İmparatorluğu ile aynı dine mensup oldukları

⁵⁸ Genel olarak bk. Cemal Paşa, *Hatıralar*, Haz. Alpay Kabacalı, İş Bankası Kültür Yayınları, Mayıs 2001.

anlamına geliyordu. Romalılar da bu olguyu kullanarak Ermenilerle çeşitli ittifaklarda bulunmuş ve onları Sasanilere karşı kullanmak istemişlerdi.⁵⁹ Aynı durum Sasanilerin üçüncü devletlerle kurduğu ittifaklar açısından da geçerliydi. Sasani hükümdarı II. Şapur, 359 yılında Akhunlarla ittifak yaparak Roma'ya saldırmıştı. Bu ittifakın neticesinde Şapur başarılı olmuş ve Diyarbakır (Amida) şehrini Romalılardan almıştı.⁶⁰

(7) Siyasî Sığınmalar ve Sığınmacıların İadesi

Siyasî sığınmalar tarih boyunca çeşitli devletler arasında her zaman krizlere yol açmıştır. Siyasî sığınmacıları karşı tarafa teslim etmek, bilhassa antik ve orta çağlarda devletler tarafından onur kırıcı bir davranış olarak görülürdü. Çünkü *de facto* olarak diğer tarafın üstünlüğünün kabul edildiği algısı yaratırdı. Sığınmacılardan elde edilecek yararlar ise cabasıydı. Çünkü söz konusu sığınmacılar kimi zaman rakip ülkeler için koz özelliği taşıyabilirler, bazen de kaçtıkları devletin aleyhine bazı faaliyetlerde bulunabilirlerdi. Koz niteliği taşıyan sığınmacılar genellikle rakip ülkenin hanedanına mensup olup şu veya bu sebeple kendi ülkesinden kaçan kimselerdi. Bu yüzden, bunlar siyasî açıdan büyük önem taşırlardı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi bu tür birçok gelişmeye tanıklık etmiştir. Mesela Kanunî Sultan Süleyman'ın üçüncü oğlu Şehzade Bayezid sancak beyi iken annesi Hürrem Sultan'ın koruması altında kendini tahtın varisi olarak görmeye başlamıştı. Annesinin ölümünden sonra da tahta çıkma hayallerinden vazgeçmeyen Bayezid, babasının desteğini alamayınca isyan etmiş, yenilince de İran Şahı'na sığınmıştı.⁶¹ Bu durum da iki ülke arasında siyasî gerilime yol açmıştı.

Meseleye tezimizin konusu açısından bakacak olursak, birçok örnekle karşılaşmamız mümkündür. Örneğin, Sasani hükümdarı II. Şapur'un kardeşi Hürmüz, Bizans İmparatoru Iulianus'a sığınmıştı. II. Şapur'un iade talebini reddeden Iulianus, muhtemelen Sasani sarayındaki bu bölünmeden yararlanabileceği

⁵⁹ Bahadır 2011, s. 688.

⁶⁰ Bahadır 2011, s. 689.

⁶¹ Bu konuda detaylı olarak bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. II, TTK yayınları, Ankara 1988, ss. 382-385.

düşüncesiyle Sasani ülkesi üzerine bir Doğu Seferi düzenlemiştir.⁶² Buna benzer diğer bir örnekle ise VI. yüzyılda karşılaşıyoruz. Sasani tahtının veliahdı II. Hüsrev (591-628) tahttan mahrum edilince Bizans imparatoru Maurikios'a sığınmıştı ve bu durum iki ülke arasında siyasî bir kriz yaşanmasına yol açmıştı. Hüsrev, Maurikios'un ona verdiği askerî, siyasî ve iktisadi destek sayesinde ülkesine dönüp tahtını yeniden ele geçirmişti.⁶³ Bunun sonucunda da Bizans Devleti'ne birçok ödün vermek zorunda kalmıştı.

b. Dinî Sebepler

Bizans-Sasani savaşları bazen sadece dinsel sebeplerle ortaya çıkmıştır. Dinsel sebepler bazen de iki ülke arasında yaşanan ve siyasî arka plân taşıyan krizleri körükleyen bir amil olmuştur.

(1) Bizans Devletinin Sasani Ülkesindeki Hristiyanlar Üzerinden İran İç İşlerine Müdahale Teşebbüsleri

Din kavramı tarih boyunca neredeyse bütün iktidarlar tarafından şu veya bu oranda kullanılmıştır. “din birliği” veya “din kardeşliği” kavramı ise bazen siyasî mücadelelere ve savaşlara maske yapılmış, kimi zaman ise gerçekten de başlı başına savaş için belirleyici bir faktör olarak ön plâna çıkmıştır.

Nitekim tarihin çeşitli dönemlerinde din kavramının birçok siyasî mücadele için kılıf olarak kullanıldığını görüyoruz. Buna ilişkin en çarpıcı ve meşhur örnek elbette Haçlı Seferleri'dir. Bilindiği gibi, XI. yüzyıl sonunda Batı Hristiyanları gerçekte siyasî, sosyal ve iktisadi sebeplerle Doğu üzerine birçok askerî sefer yapmışlar, ancak bu harekâtları “din” kisvesi adı altında meşrulaştırmışlardı. Aynı şekilde, Katolik Kilisesi, Hristiyanlığı yayma bahanesiyle Avrupalıların Güney Amerika'daki işgal ve katliamlarını meşrulaştırmıştır.

⁶² Kaçar, 2009, ss. 17-18.

⁶³ Detaylar için bk. “Tel Mahreli Dionysios'un Seküler Tarihi”, (Zafer Duygu, ed., *STYGA*), ss.389-494.

Bunun gibi, din kavramı bazen bazı devletlere diğerlerinin içişlerine karışma noktasında da bahane teşkil etmiştir. Örneğin, Yeniçağ'da Rusya birçok defa Ortodoks Hristiyanlık bahanesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine müdahalede bulunmuştu. Nitekim Bizans-Sasani ilişkileri açısından bakıldığında da bu bağlama uygun düşen çok sayıda örnekle karşılaşılmaktadır. Bilindiği gibi, Hristiyanlık M. I. yüzyılda Roma ülkesinde yayılmaya başlamıştı ve bu süreç IV. yüzyılın birinci çeyreğinde Constantinus'un Hristiyanlık yanlısı politikalarıyla birlikte büyük ivme kazanmıştı.⁶⁴ Hristiyanlık eski İran sahasında da henüz erken dönemden itibaren mevcut bir inançtı, ancak Hristiyanlar burada Roma ülkesindeki kadar büyük cemaatler tarafından temsil edilmemişlerdi. Hatta Roma'daki kadar müesses bir kilise teşkilatları olmamıştı.⁶⁵ Bu durumun önemli sonuçlarından birisi, Constantinus'un eski İran ülkesindeki Hristiyanları bahane ederek Sasani Devleti'nin içişlerine karışma teşebbüsü oldu. Zira Constantinus, Sasani hükümdarı II. Şapur'a yazdığı ve nezaket kurallarını pek dikkate almayan bir mektupta, İran ülkesindeki Hristiyanlar üzerinde hak iddia etme veya Sasani Devleti'nin siyasetine yön verme girişiminde bulunmuştu.⁶⁶ Ancak bu durum kısa vadede eski İran ülkesinde Hristiyanların Sasani yönetimiyle olan ilişkilerinin bozulmasına, uzun vadede ise iki ülke arasında askerî çatışmalar yaşanmasına yol açmıştır.

(2) Sasani Yönetiminin Bazı Dönemlerde Hristiyanlara Karşı Kuvuşturmalar Yapması

Devletler tarih boyunca kimi dönemlerde ve genellikle siyasî, sosyal veya ekonomik sebeplerle bazı dinlere karşı cephe almışlardır. Bu durum bilhassa farklı dinlerin birbirleriyle rekabet halinde oldukları durumlarda mevcut iç dengeyi koruyabilmek açısından önem taşımıştır.

İç dengeleri koruma endişesinin devletlerin din politikalarına yön verdiğine geçmiş dönemlerde de çok defa rastlamaktayız. Örneğin, Hristiyanlar erken yüzyıllarda Roma İmparatorluğu'nda genel olarak elverişli koşullar altında

⁶⁴ Detaylar için bk. Duygu 2017/b, ss. 136-159.

⁶⁵ Detaylar için bk. Duygu 2017/c, ss. 133-153.

⁶⁶ Mehmet Alıcı, "Sasani İmparatorluğunun Erken Dönemlerinde Hristiyanların Konumu ve İlk Sinodlar", *Ankara Üniversitesi ilâhiyat Fakültesi Dergisi*, 56: 1, 2005, s. 46.

yaşamışlardı. Ancak Hristiyanların örneğin İmparator Valerianus (253-260) döneminde muhatap oldukları devlet fermanları veya önde gelen Hristiyanların bu dönemde kovuşturulması, büyük oranda devlet kademesinde Hristiyanların yükselişini önlemek, yani Hristiyanlar ile paganlar arasındaki mevcut dengeyi korumaya yönelik bir politikaydı.⁶⁷

Buna karşın, Hristiyanlığın IV. yüzyıldan itibaren Roma ülkesinde yönetim tarafından desteklenmeye başlamasından sonraki süreçte bu kez eski İran sahasında Hristiyanların bazı dönemlerde kovuşturulması, Roma Devleti artık Hristiyanlığın hamisi gibi hareket etmeye başladığı için iki ülke arasında siyasî krizlere yol açmıştır. Çünkü Mecusî inancına mensup Sasani hükümdarları, Roma ajanı veya sempatizanı olabilecekleri şüphesiyle bilhassa II. Şapur döneminde Hristiyanları aralıklarla kovuşturmuşlardı. II. Şapur'un bu kovuşturmaları 350'li yıllara kadar devam etmiş ve bu sebepten dolayı da İmparator Constantius (337-361) döneminde Romalılar ile Sasaniler arasında 350 yılında Sincar (Singara) bölgesinde savaş yaşanmasına sebep olmuştur. Aynı şekilde, Sasani Kralı I. Yazdgirt'in (399-420) barışçıl politikasından sonra tahta geçen oğlu V. Behram'ın (420-438) döneminde de Hristiyanlar çeşitli baskılara maruz kalmışlardı. Ayrıca Sasaniler nezdinde İran'daki Hristiyanların Romalılarla yapılacak bir savaşta Romalıların yanında yer alacağı kanısı mevcuttu. Dolayısıyla V. Behram'ın bu baskıcı siyaseti Romalılarla 422 yılında savaşa girmesine neden olmuştu. Bu örneklerden de anlaşıldığı üzere, Sasani hükümdarlarının eski İran ülkesinde Hristiyanlara karşı takip ettikleri politikalar bazen Bizans-Sasani ilişkileri açısından belirleyici bir faktör olmuş, hatta bazen de askerî çatışmalara yol açmıştır.

(3) Mecusî Rahipler Sınıfı ile Yahudilerin Sasani Yönetimi

Nezdindeki Faaliyetleri

Dinin Geç Antikçağ'da devletler nezdinde ne derece önemli bir kavram olarak değer gördüğünü daha önce belirtmiştik. Çünkü dinlerin çok daha eski dönemlerden itibaren iktidarları meşrulaştırmak gibi siyasî otoriteler açısından hayati

⁶⁷ Detaylar için bk. Duygu 2017/b, ss. 80-133.

önem taşıyan bir fonksiyonu olmuştur. Ortaçağ'ın sonlarına kadar Hristiyan dünyasında manastır ve kiliselerin devlet yönetimlerinde çok etkin olduğunu biliyoruz.⁶⁸

Bu bağlamda, eski İran sahasında da Mecûsî inancı bilhassa Sasanilerin iktidara gelmesinden sonraki süreçte (224 yılı sonrası) devlet dini haline dönüşmüştü.⁶⁹ Bu yüzden de Mecûsî rahipler devlet kademesinde sözü geçen insanlar olmuşlardı. Ancak aynı süreçte Hristiyanlığın da eski İran'da önemli bir yükseliş göstermesi sözü geçen bu iki dini birbirlerine rakip yapmıştı. Bu durumun önemli bir sonucu, Mecûsî din adamları sınıfının Sasani hükümdarları nezdinde sürekli olarak Hristiyanlık aleyhinde propaganda faaliyetlerinde bulunmaları olmuştur. Bu faaliyetler Hristiyanların Roma ajanı oldukları temeli üzerine oturmuştur.⁷⁰ Anlaşılan o ki, bazı dönemlerde kimi yöneticilerin eski İran'da Hristiyanlara yaptıkları zulümlerin arkasında da bu söylemler yer almıştır.

Bunun gibi, özellikle Süryani kaynakları eski İran'da yaşayan Yahudilerin de Hristiyanlığın yükselişinden rahatsızlık duydukları ve onları kimi dönemlerde ve muhtelif bahanelerle yönetime şikâyet ettikleri iddiasını taşımışlardır. Yahudilerin bu algısı Bizans-Sasani savaşları eksenindeki tercihleri noktasında da belirleyici olmuştur ki, örneğin Nusaybin'de yaşayan Yahudilerin Hristiyan Bizans'a karşı Sasani yanlısı bir tutum takındıkları anlaşılmaktadır.⁷¹

Dolayısıyla, Mecûsîlerin ve Yahudilerin Hristiyanlar aleyhindeki propaganda faaliyetlerinin bazı dönemlerde Sasanilerin Hristiyanlık politikası açısından belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Sasanilerin Hristiyanlık politikaları ise Sasani-Bizans ilişkileri için belirleyici bir faktördü. Buradan hareketle Mecûsîlerin ve Yahudilerin dolaylı yoldan da olsa Bizans-Sasani ilişkilerini etkiledikleri sonucuna

⁶⁸ Genel olarak bk. Sema Doğan, “Orta Çağ Manastır Sistemi: Doğu ve Batı Manastırları”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl 2003, C. 20, S. 2, ss. 73-89.

⁶⁹ Ulaş Töre Sivrioğlu, “Sasani İmparatorluğu döneminde İran, Mezopotamya ve Kafkasya'da Hristiyanlık ve Hristiyanlar”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 3, S. 10, 2016, ss. 27-28.

⁷⁰ Alıcı 2005, s. 51.

⁷¹ Ahmet Kütük, “Tarihi Süreç İçerisinde Nusaybin Yahudileri”, *İslâm İlimleri Dergisi*, Yıl 10, C. 10, S. 10, Güz 2015, s. 96.

ulaşılabilir. Süryani kaynaklarına göre, II. Şapur'u bu siyasete yönlendirenler ise Mecusîler ile Yahudiler idi.⁷²

c. İktisadî Sebepler

Birçok tarihsel olayın arka plânında ekonomik gerekçeler yattığı bugün bilinen bir gerçektir. Bizans-Sasani ilişkilerini de bu bağlamda değerlendirmek zaruret taşımaktadır.

(1) Ticaret Merkezlerini Ele Geçirme Amacı

Ticaret şimdi olduğu gibi eski dönemlerde de devletler için önemli bir geçim kaynağıydı. Çünkü ticaret ekonominin temelini oluşturuyordu. Bu yüzden devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerinde ekonomik çıkarların çoğu zaman belirleyici olması şaşırtıcı değildir. Tarihin her döneminde siyasî otoritelerin ticaret merkezlerini ellerinde tutmak için büyük çaba göstermeleri ve bu uğurda her türlü mücadele yöntemini kullanmaları temelde buradan kaynaklanmaktadır.

Ticaret merkezleri Geç Antikçağ'da da Akdeniz havzasında devletler arasında çeşitli mücadeleler yaşanmasına sebep olmuştur. Meseleye Bizans-Sasani ilişkileri açısından baktığımızda da durum böyledir. Ancak bu noktada özellikle bir olguya dikkat çekilmelidir ki, iki devlet açısından önem taşıyan ticaret merkezleri daha ziyade “ipek yolu” üzerinde kurulmuş şehirlerdi.⁷³

İpek yolu, Doğu ülkelerinin ürettikleri mallara pazar bulmak amacıyla, Batı ülkelerinin ise bu mallara ulaşabilmek maksadıyla oluşturdukları bir ticaret ağıydı. Ancak ipek yolu sadece bir hat üzerinde ilerleyen bir güzergâhtan ziyade bir ağ hüviyeti taşımıştır. Bu yolun ismi Çin'e mahsus ipek üreticiliğinden gelmişti.⁷⁴ Nitekim Batıda Antiokheia'dan başlayıp daha sonra Menbiç'ten (Mabbug, Hieropolis) geçer, Fırat Nehri'ni aşmasının ardından Dicle Nehri'nin kıyı şeridini takip ederdi. Oradan “Kral Yolu” ile birleşirdi. Sonrasında Sasani Devletinin

⁷² Bu hususta bk. *Süriye Vekayinamesi* 2002, s. 123.

⁷³ Tezcan 2014, s. 100.

⁷⁴ Tezcan 2014, s. 97.

başkenti Seleukeia-Ktesifon'dan devam edip Hemedan, Merv, Belh ve Türkistan'dan sonra Çin'e ulaşırdı.⁷⁵

Bu bağlamda, söz konusu güzergâhı ve bu güzergâh üzerinde bulunan şehirleri kontrol altına alma veya kontrol altında tutma çabası Bizans ve Sasani devletleri arasında birçok defa siyasî ilişkilerin gergin süreçler geçirmesine ve hatta çeşitli savaşlara sebebiyet vermiştir. Örneğin, Sasani hükümdarı I. Şapur (240-273) Roma İmparatorluğu ile yaptığı savaşlarda ticaret istasyonları sayılan Nusaybin, Harran ve Hatra şehirlerini ele geçirerek Roma ticaretine büyük darbe vurmuştu. Aynı şekilde, Roma İmparatorluğu için önemli bir ticaret merkezi sayılan Palmyra (Tedmur) kentinin Sasaniler tarafından işgal edilmesi ve 255 yılında Antiokheia gibi büyük ticaret hacmine sahip bir şehrin düşmesi, Roma İmparatorluğu açısından felaket niteliğinde haberlerdi.⁷⁶

Bu iki devlet arasında birçok defa savaşa sebep olan ticaret merkezleri, kimi zaman ise olumlu ilişkiler kurulmasına vesile teşkil etmiştir. Örneğin, Bizans imparatoru Iustinianus'un Sasani Devleti ile barış içinde kalma teşebbüslerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan "Ebedi Sulh" (532), dönemin Sasani hükümdarı I. Hüsrev'e (532-579), doğudaki Türk tehdidi karşısında Bizans ile iyi ilişkiler kurulmasının zarureti de göstermiştir. Çünkü Hüsrev ticaret konusunda bazı tavizlerde bulunmuş ve İpek yolunun açık tutulmasını sağlamak adına bazı taahhütlerin altına girmiştir. Örneğin Sasanilerin sınır kenti Nusaybin'i tehdit eden Dara Kalesi'nden vazgeçmişlerdi ve bu kale bu yüzden Romalılarda kalmıştı.⁷⁷

(2) Daha Geniş Bir Araziden Vergi Toplama İsteği

Tarih boyunca siyasî otoritelerin ekonomik gücünü ayakta tutan en önemli gelir kaynağı vergi olmuştur. Vergi toplamak devletler açısından o denli önemli bir faaliyetti ki, tarihin bazı dönemlerinde kimi devletlerde sadece vergi toplanabilen insanların vatandaş sayılacakları ve anayasal haklardan yararlanacakları gibi

⁷⁵ Tezcan 2014, s. 100.

⁷⁶ Bu paragrafta verilen bilgileri krş. Tezcan 2014, s. 107.

⁷⁷ Ahmet Kütük, "İmparator I. Justinianos'un İlk Yıllarında Bizans İmparatorluğunun Mezopotamya Sınırı (527-532)", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 7, S. XVIII, Haziran 2014, s. 160.

hukuksal uygulamalarla karşılaşıyoruz. Aynı şekilde, vergi ödemek insanlar veya kurumlar için öylesine ağır bir külfetti ki, örneğin kiliseyi Ortaçağ'ın en önemli ve zengin kurumu haline getiren süreç, büyük oranda Roma imparatoru Constantinus'un kiliseyi ve ruhbanları vergiden muaf tutması ile birlikte başlamıştı.⁷⁸

Tıpkı bugün olduğu gibi geçmişte de bazı vergiler toprak ve ürün gibi olgular üzerinden toplandığı için, bir devletin büyük bir araziye hükmetmesi onun vergi toplayacağı alanın da geniş olduğu anlamına gelirdi. Nitekim bu durum Geç Antikçağ açısından ve Bizans-Sasani ilişkileri bağlamında da geçerli olmuştur. Örneğin, Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan Mezopotamya'nın su kaynakları ve kanalları bakımından zengin bir coğrafya olması ve bu yüzden de önemli bir tarım üretimi hacmine sahip bulunması bölgenin vergilendirilmesi noktasında belirleyici olmuştur. Öyle ki, rivayete göre Mezopotamya'daki üretimden toplanacak vergiler neredeyse bir devletin ekonomisini tek başına ayakta tutabilecek kadar kapsamlıydı.⁷⁹ Bu yüzden de Mezopotamya bölgesi hem Bizans hem de Sasani yönetimleri için önem taşımıştı ve bu durum bu iki devlet arasında çok defa askerî çatışmalara dönüşen krizlere yol açmıştı. Örneğin 236 yılında I. Ardeşir'in Mezopotamya'ya girip buradaki Nusaybin, Harran şehirlerini zapt etmesi daha sonra Roma imparatoru III. Gordianus'un büyük bir orduyla Sasanilere karşı hareket geçmesine neden olmuştu.⁸⁰

2. ROMA/BİZANS-PART/SASANI SAVAŞLARININ KRONOLOJİSİ

Roma-Pers savaşları şeklinde de isimlendirebileceğimiz söz konusu bu mücadeleler, Greko-Romen dünya ile eski İran sahasında birbiri ardınca siyasî otorite teşkil eden iki devlet (Partlar ve Sasaniler) arasındaki siyasî, ekonomik, dinî vs. anlaşmazlıkların neticesinde ortaya çıkmıştır. Nitekim konunun bu yönünü bir önceki başlıkta özetlemeye çalışmıştık. Savaşların sona ermesi ise VII. yüzyıla tekabül eder,

⁷⁸ Bu konuda bk. Duygu 2017/b, ss. 141-48. (yazar, burada, Constantinus'un kiliseye bahşettiği imtiyazları hukuki, siyasî ve mali imtiyazlar olarak tasnif ederek vergi imtiyazı meselesini de değerlendirmektedir)

⁷⁹ Bahadır 2011, s. 699.

⁸⁰ Kaya 2005, ss. 157-167.

çünkü bu yüzyılın ikinci çeyreğinde Müslümanlar eski İran sahasını ele geçirerek Sasani Devleti'nin varlığına son vermişler, Bizans'ı ise Mısır, Mezopotamya, Suriye ve hatta Malatya'ya kadar olan Anadolu topraklarından mahrum bırakmışlardı.

Roma/Bizans-Part/Sasani savaşlarının erken tarihlerine baktığımızda, ilk karşılaşmanın Part Kralı III. Phraates (MÖ 70-58) dönemine tekabül ettiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde Roma ve Part devletleri Mezopotamya, Suriye ve Filistin bölgelerine hâkim olmak için mücadele etmişlerdi.⁸¹

Roma-Part savaşları bu ilk mücadelenin ardından gün geçtikçe şiddetlendi. Ancak yüzyıllar boyunca süren bu savaşların neticesinde ortaya kesin bir galip veya mağlup çıkmadı. Bu süreci kronolojik olarak şu şekilde özetleyebiliriz:

MÖ 55 Yılı Savaşı

Savaş, Part kralı II. Orodes'in (MÖ 57-38) saltanatı sırasında yaşandı. Savaşın temel sebebi Mezopotamya üzerinde çakışan üstünlük iddialarıydı. En şiddetli mücadeleler Romalı komutan Crassus ile Partlı komutan Suren arasında bugünkü Harran civarında yapılan muharebeler oldu. Sonuçta, Partlar Romalılar üzerinde ezici bir galibiyet elde ettiler ve Fırat Nehri iki ülke arasında sınır olarak belirlendi.⁸²

MÖ 38 Yılı Savaşı

Romalı general Marcus Antonius (ö. MÖ 30), Filistin üzerinde hâkimiyet kurmak için on dört kadar lejyon ve Asyalı müttefikleriyle Partlara karşı büyük bir saldırı başlattı. Orta Anadolu'dan başlatıp Azerbaycan'ı da içine alacak şekilde genişleyen bu harekât, Romalılar açısından büyük kayıplarla neticelendi ve Roma orduları Suriye'ye çekilmek zorunda kaldı. Daha sonraki süreçte ise MÖ 20 yılında

⁸¹ Genel olarak bk. Gener 2011.

⁸² Savaşın detayları hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak için bk. Gener 2011, ss-5-90.

Romalılar ve Partlar arasında bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmaya göre Partlar, ellerindeki esirleri ve ele geçirdikleri Roma sancaklarını geri verdiler.⁸³

114-115 Yılı Savaşı

Bu savaş Part hükümdarı IV. Mitrdates (115-145) ile Roma imparatoru Traianus (98-117) arasında yapılmıştır. Savaşın sebebi, Traianus'un daha önceki savaşlarda Roma İmparatorluğu'nun kaybettiği toprakları geri almak istemesiydi. Savaşın neticesinde Traianus Part topraklarına girerek batıdaki önemli ticaret merkezi olan Petra'dan doğuda Susa'ya kadar olan yerleri ele geçirdi. Devamında da 115 yılında Mezopotamya'yı fethetti.⁸⁴

213-227 Yılları Savaşları

Söz konusu döneme tekabül eden savaşlar genel itibariyle her iki tarafın birbirlerine karşı üstünlük elde edememeleri yüzünden kesin bir sonuca ulaşamamıştır. Ayrıca, bu süreçte 218 yılında bir barış anlaşması yapıldığı da bilinmektedir.

231 Savaşı

Savaş, Sasani hükümdarı I. Ardeşir ile Roma imparatoru Severos Aleksandros (222-235) arasında yapılmıştı. Savaşın sebebi, I. Ardeşir'in ataları saydığı Partlara ait Anadolu'daki toprakları geri almak istemesiydi. Savaşın neticesinde I. Ardeşir Hatra şehrini kuşattı fakat alamadı.⁸⁵

⁸³ Anlaşmanın detayları için bk. Gener 2011, ss. 20-90.

⁸⁴ Bu paragrafta verilen bilgileri krş. Kaçar 2006, s.132.

⁸⁵ Bu paragrafta verilen bilgileri krş. Kaya 2005, s. 160.

236 Savaşı

Bu dönemde Sasani tahtında I. Ardeşir, Roma tahtında ise Maksiminus (235-238) bulunmaktaydı. Savaşın sebebi, Sasanilerin Kapadokya bölgesini almak istemeleriydi. Savaşın neticesinde Sasaniler, Kapadokya'ya saldırdılar fakat alamadılar. Daha sonrasında ise Mezopotamya'ya girip Nusaybin ve Harran şehirlerini aldılar. Ayrıca Ceylanpınar (Reş-Ayna, Rişayno) ve Sincar (Singara) kentlerini de zapt ettiler.⁸⁶

242-244 Savaşları

Bu savaşlar I. Şapur ile Roma imparatoru III. Gordianus (238-244) arasında yapılmıştır. Savaşın sebebi, III. Gordianus'un Antakya (Antiokeia), Nusaybin ve Harran'ı Sasanilerden geri almak istemesidir. Savaşın neticesinde Antakya 243 yılında geri alındı. Doğuya doğru devam eden III. Gordianus, Nusaybin ve Harran'ı da Sasanilerden aldı. III. Gordianus'un zaferi Anadolu'da büyük bir sevinçle karşılandı, hatta Tuz Gölü'nün kuzeyindeki Kinna'da (Karahamzalı) III. Gordianus'un heykeli dikildi. 244 yılında eski Asur topraklarına giren Roma imparatoru, Felluce (Meshike) denilen yerde I. Şapur'a yenildi. Ayrıca I. Şapur Felluce ismini Peroz Şapur olarak değiştirdi. Savaştan sonra III. Gordianus öldü, onun yerine Philippos atandı. Philippos Sasanilerle anlaşma yaparak yüklü miktarda fide ödemeyi kabul etti. Bununla beraber Roma İmparatorluğu Armenia'daki nüfuzunu da kaybetmiş oldu.⁸⁷

260 Savaşı

Savaş I. Şapur ile Roma imparatoru Valerianus arasında yapıldı. Savaşın sebebi ise I. Şapur'un Antakya'yı yıkıp Armenia bölgesini ele geçirmesiydi. I. Şapur'un yaptıklarının intikamını almak isteyen Valerianus büyük bir orduyla I.

⁸⁶ Bu paragrafta verilen bilgileri krş. Bahadır 2011, s. 687.

⁸⁷ Bu paragrafta verilen bilgileri krş. Çelik 2007, s. 179.

Şapur'un üzerine yürüdü. Urfa yakınlarında yapılan savaşın neticesinde Roma ordusu yenildi. Valerianus esir düştü ve esaretteyken öldü.⁸⁸

296-298 Savaşları

Bu savaşlar Sasani hükümdarı Narseh ile Roma imparatoru Diocletianus arasında yapıldı. Savaşların sebebi ise Narseh'in ülkesindeki iç karışıklıkları bertaraf ettikten sonra Anadolu'nun doğusunu hâkimiyetine almak istemesiydi. 296'daki savaşta Narseh istediğini almış ve Anadolu'nun doğusunda egemenlik tesis etmişti. Fakat bir yıl sonra tekrar savaş yapıldı. Bu savaşı Narseh kaybetti ve bunun sonucunda 298 yılında iki taraf arasında bir barış anlaşması yapıldı. Anlaşmaya göre Romalılar, Kuzey Mezopotamya ve Armenia üzerinde tekrar söz sahibi oldular. Diyarbakır, Nusaybin, Sincar ve Cizre'nin (Beth Zebday) kontrolünü ele geçirdiler. Bu anlaşma iki devlet arasında kırk yıllık bir istikrar sağladı. Dicle Nehri sınır olarak belirlendi.⁸⁹

338 Savaşı

Bu savaş II. Şapur ile Constantius arasında yapılmıştı. Savaş, II. Şapur'un Mezopotamya bölgesine saldırması ve Nusaybin'i kuşatması sebebiyle başladı. Çünkü II. Şapur, Narseh zamanında 298'de yapılan barış anlaşması sonucu Dicle'nin doğusundaki vilayetlerin Romalılara terk edilmiş olmasını kabullenemiyordu.⁹⁰ Bu sebepten dolayı ilk önce stratejik önemi olan Nusaybin'i kuşattı. Bir rivayete göre kuşatma 60 gün devam etmiştir. Savaşın neticesinde II. Şapur Nusaybin'i alamadan geri dönmüştür. Süryani tarihçilere göre Nusaybin'in manevi yönden

⁸⁸ Bu paragrafta verilen bilgileri krş. Çelik 2007, s. 181.

⁸⁹ Bu paragrafta verilen bilgileri krş. Çelik 2007, s. 183.

⁹⁰ Ahmet Kütük, "Nusaybinli Aziz Yakup ve Nusaybin Şehrinin Manevi Savunması (MS 338-350)", *Mukaddime*, S. 5, 2012, s. 7.

savunması şehrin efsanevi piskoposu Mor Yakup tarafından yapılmış ve şehir bu sayede Sasani işgaline düşmekten kurtulmuştur.⁹¹

346 Savaşı

Savaş II. Şapur'un Nusaybin'i almak için tekrar kuşatmasından dolayı çıkmıştı. O dönemde Bizans tahtında II. Constantius bulunuyordu. Fakat bu savaş aslında üç ay süren bir kuşatmadan ibaretti. İki tarafın orduları arasında şiddetli bir çarpışma yaşanmamıştı. Kuşatma esnasında şehrin güçlü direnişiyle karşılan II. Şapur ülkesine geri dönmek zorunda kalmıştı.⁹²

348 Savaşı:

Sasani hükümdarı II. Şapur ile Roma imparatoru II. Constantius arasında yapılan bir savaştır. Roma ve Sasani orduları Sincar bölgesinde karşı karşıya gelmişlerdi, fakat birbirlerine karşı üstünlük sağlayamamışlardı.⁹³

350 Savaşı

II. Şapur'un Nusaybin'i almak için başlattığı üçüncü ve son kuşatmadır. Bazı kaynaklara göre bu kuşatma 70 veya 100 gün devam etmiştir. Fakat kuşatma daha önceki iki kuşatma gibi yine II. Şapur'un başarısızlığıyla sonuçlanmıştır.⁹⁴

⁹¹ Mşiho Zho 2002, s. 117.

⁹² Kütük 2012, s. 10.

⁹³ Kütük 2012, s. 10.

⁹⁴ Kütük 2012, ss. 11-12.

359 Savaşı:

Savaş, II. Şapur'un zamanında yapıldı. Bizans tahtında ise II. Constantius oturuyordu. II. Şapur'un Amida şehrine saldırmış ve kenti yağmalamıştı.⁹⁵

363 Savaşı

Bu savaşın seyri iki Roma imparatoru ile Sasani hükümdarı II. Şapur arasında yaşanan ilginç bazı gelişmelere tanıklık etmektedir. Savaşın birinci bölümünde Roma ordularına bizzat İmparator Iulianus önderlik ediyordu. Savaşın sebebi genel olarak siyasiydi. Çünkü Iulianus bir yandan kendisine sığınan Sasani tahtı veliahdı Hürmüz'ü İran tahtına çıkarmak suretiyle bu ülke üzerinde nüfuz kurabileceği düşüncesini taşıyor, diğer yandan ise cebri bir ilerleyişle Sasani başkenti Seleukeia-Ktesifon'a ulaşabileceği umudunu taşıyordu. Savaşın başlangıç aşaması Romalılar açısından umut vaat etmişti. Ancak Iulianus'un bir mızrak darbesi neticesinde maktul düşmesi bütün dengeleri bir anda değiştirdi. Iulianus'un yerine cephede bulunan ordu tarafından tahta çıkarılan Iovianus Sasanilerle bir anlaşma akdetti. Bu anlaşma uyarınca Romalılar Armenia bölgesi ile birlikte Nusaybin ve Sincar gibi şehirleri Sasanilere terk ettiler.⁹⁶

370 Savaşı

Sasani Kralı II. Şapur ile Bizans İmparatoru Valens (364-378) arasında yapılmıştı. Sasani ordusunun Anadolu'ya girmesinden dolayı savaş patlak vermişti. Sasani ordusunu durdurmak isteyen İmparator Valens, Bizans komutanı Prokopios'u büyük bir orduyla Anadolu'ya gönderdi. II. Şapur'un teklifiyle iki ordudan en güçlü iki asker savaşı kazanacak ve savaşı kazanan taraf galip sayılacaktı. II. Şapur'un teklifini kabul eden Prokopios en güçlü askerini öne sürdü ve mücadeleyi Bizanslı asker

⁹⁵ Bahadır 2011, s. 689.

⁹⁶ Çelik 2007, s. 192.

kazandı. Böylece savaşı Bizans'ın kazandığı kabul edilmiş ve iki taraf arasında elli yıllık bir anlaşma yapılmıştı.⁹⁷

387 Savaşı

III. Şapur ile Roma imparatoru I. Theodosios (379-395) arasında yapılan bu savaşta her iki taraf birbirine üstünlük sağlayamamıştı. Savaşın sebebi Roma'nın Armenia'daki topraklarını geri almak istemesiydi. Savaşın neticesinde taraflar arasında anlaşma yapılmıştı. Anlaşmaya göre Armenia bölgesinin dörtte üçü Sasanelere, dörtte biri ise Romalılara kalmıştı. Yani Armenia'nın batı bölüm olan Erzurum (Karin)-Nusaybin çizgisi boyunca Roma İmparatorluğuna bırakılmıştı. Bu bölgenin merkezi Erzurum şehriydi ve Armenia olarak bilinen bu bölge 391 yılında Theodosiopolis ismini aldı.⁹⁸

421-422 Savaşı

Uzun yıllar boyunca Bizans'la iyi ilişkiler geliştiren I. Yazdgirt'in ölümünden sonra tahta geçen oğlu V. Behram, Bizans İmparatoru II. Theodosios'un (408-450) Doğu sınırındaki Theodosiopolis şehrini güçlendirmesi ve tahkim edilmesi karşısında duyduğu rahatsızlık üzerine Bizans'a savaş açmıştı. Fakat herhangi bir sonuç alınmadan iki devlet kendi aralarında tekrar bir barış anlaşması imzaladılar.⁹⁹

440 Savaşı

Bu savaş, Sasani hükümdar II. Yazdgirt (438-457) döneminde yapıldı. Büyük bir ordu ile Bizans'a saldıran Sasaneler, Erzurum şehrini ele geçirdiler. Bizans'ın isteği üzerine iki devlet arasında 441 yılında bir barış anlaşması yapıldı. Anlaşmaya

⁹⁷ Bahadır 2011, s. 689.

⁹⁸ Bu paragrafta verilen bilgileri krş. Mehmet Tezcan, " V. Yüzyılda Ermeni-İran Savaşları ve Ermenilere Hun Desteği", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 32, Erzurum 2007, s. 186.

⁹⁹ Bahadır 2011, s. 690.

göre her iki devlet de Anadolu sınırında istihkâm oluşturmayacaklarına dair birbirlerine teminat verdiler.¹⁰⁰

502-506 Savaşı

Savaş Sasani hükümdarı I. Kavad ile Bizans imparatoru Anastasios arasında cereyan etmişti. Sasani ordusunun Diyarbakır ve Erzurum şehirlerini alması üzerine Anastasios, Hypatios komutasında büyük bir ordu Sasanilerin üzerine gönderdi. Bu ikinci savaşın ardından Bizans İmparatorluğu, Diyarbakır ve Erzurum şehirlerine tekrar hâkim oldu.¹⁰¹

528 Savaşı

Savaş I. Kavad ile Iustinianus (527-565) arasında yapılmıştı. Savaşın sebebi Bizans imparatoru Anastasios'un doğu politikası ve bu politika çerçevesinde Dara şehrini tahkim ettirmesiydi. Bu arada Nusaybin'deki Sasani garnizonu da Bizans topraklarına yer yer saldırılar yapıyor, bazı yerleşim birimlerine zarar veriyor, bilhassa yerli halk üzerinde olumsuz tesirler yaratıyorlardı. Şehir ve köyleri talan ediyor, halka zarar veriyorlardı. Bu duruma çare bulmak isteyen Anastasios, sınırdaki Dara şehrini yeni surlarla imar ederek güçlendirmişti. I. Kavad bu durumu bahane ederek Bizans topraklarına saldırdı. Fakat bu saldırıdan birkaç yıl sonra Bizans ordusu gelişmelere müdahil oldu. 530'daki Dara ve 531'deki Rakka savaşları Bizans ordusunun galibiyetiyle sonuçlandı.¹⁰²

¹⁰⁰ Abu'l-Farac (Bar Habraeus) 1999, s. 140-150.

¹⁰¹ Bahadır 2011, s. 691.

¹⁰² Bu paragrafta verilen bilgiler krş. Çelik 2007, ss. 210-15.

538-40 Savaşı

Bu savaş I. Hüsrev (531-579) ile Bizans imparatoru Iustinianus arasında yapılmıştı. Savaşın sebebi I. Hüsrev'in Fırat Nehrinin batısına geçmek istemesiydi. I. Hüsrev Ostrogotlarla anlaşarak Bizans'a saldırdı. Savaşın sonucunda I. Hüsrev Suriye'yi aldı ve Antakya'yı da harabeye çevirdi.¹⁰³

573 Savaşı

Savaş I. Hüsrev ile Bizans İmparatoru II. Iustinus arasında yapıldı. Bu savaşta Sasani ordusu Bizans ordusuna büyük bir üstünlük sağladı. Dara şehrini aldı ve Antakya'yı yağmaladı. Savaşın ardından 575 yılında iki devlet arasında bir barış anlaşması yapıldı.¹⁰⁴

580-83 Savaşı

Savaş Sasani hükümdarı IV. Hormizd (579-590) ile Bizans İmparatoru Tiberius (578-582) arasında yapılmıştı. Savaşın sebebi ise Tiberius'un Bizans Devletinin uğradığı zararları telafi etmek istemesiydi. Bu sebeple ordu komutanı Maurikios'u doğuya gönderdi. Savaş üç yıl sürdü. İki taraf da birbirine üstünlük sağlayamadı. Savaşın sonunda Maurikios (582-602) muzaffer bir şekilde Başkent Constantinopolis'e döndü ve Tiberius'un yerine kral oldu.¹⁰⁵

604-19 Savaşları

Savaşlar II. Hüsrev ile sırasıyla Bizans imparatorları Phokas ve Herakleios arasında yapılmıştı. Hüsrev, Maurikios'u manevi babası olarak görüyordu.

¹⁰³ Çelik 2007, ss. 222-227; Ayrıca Antakya'nın I. Hüsrev tarafından harabeye çevrilmesi hususunda Antiokheia (Antakya) maddesine bk. Akalın-Duygu 2017, ss. 16-17.

¹⁰⁴ Bahadır 2011, s. 693.

¹⁰⁵ Ernst Honigman, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, Türkçe Çev. Fikret Işıltan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970, s. 22.

Maurikios'un Phokas tarafından tahttan indirilip öldürülmesini bahane eden Hüsrev bu olayı savaş sebebi saymıştı. Hüsrev'in bu göstermelik bahanenin arkasındaki gerçek amacı bir zamanlar mecbur kaldığı için Bizans hükümdarı Maurikios'a teslim ettiği toprakları şimdi geri kazanmaktı. Bizans'a savaş açan Hüsrev bu savaşların neticesinde Dara şehrini aldı. Sonrasında Suriye, Filistin ve Anadolu'ya hâkim oldu. 612'de Theodosiopolis ve Kayseri'yi aldı. 614'te Kudüs şehrini, 619'da da İskenderiye'yi ve Mısır'ın tamamını aldı. Kadıköy'ü de zapt eden Hüsrev Üsküdar'a kadar ilerlemişti.¹⁰⁶

622 Savaşı

Savaş II. Hüsrev ile Herakleios arasında yapıldı. Savaşın sebebi Herakleios'un Sasanilere kaptırılan toprakları geri almak istemesiydi. Herakleios ile Sasani orduları komutanı Şahrbaraz Kayseri bölgesinde savaşa tutuştu. Savaşın neticesinde birbirine üstünlük sağlamayan iki devlet ertesi yıl Gence şehrinde tekrar karşılaştı. Savaşı kazanan Bizans ordusu muharebelerin bundan sonraki seyrini değiştirmeyi başarmıştır.¹⁰⁷

627 Musul (Ninve, Ninova) Savaşı

Savaş, II. Hüsrev ile Herakleios arasında yapıldı. Savaşın sebebi ise Gence Zaferinden sonra Herakleios'un kendi halkından aldığı destekle Bizans'ın Sasani Devletinde kalan diğer yerleri de almak istemesiydi. Musul şehrinde iki devletin güçleri savaşa tutuştu. Savaşın neticesinde Hüsrev kendi ülkesinde tahttan indirilip öldürüldü. Onun yerine geçen oğlu II. Kavad (628-628) Herakleios ile barış anlaşması yaptı. Bu anlaşmaya göre Sasaniler Bizans'tan aldıkları bütün yerleri geri verdiler.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Çelik 2007, s. 232.

¹⁰⁷ Çelik 2007, s. 233.

¹⁰⁸ Çelik 2007, s. 234.

II. TARİHTE NUSAYBİN

Nusaybin, bugün Mardin iline bağlı olup, Suriye sınırındaki Kamışlı'ya komşu ovada kurulmuş bir şehirdir. 100.000'in üzerinde bir nüfusa ve köklü bir geçmişe sahiptir. Bu tarihi ana hatlarıyla aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz:

1. TARİHSEL SÜREÇTE NUSAYBİN'İN TAŞIDIĞI İSİMLER

Bugün Nusaybin şeklinde isimlendirdiğimiz yerleşim birimi geçmişte farklı toplumlar tarafından muhtelif isimler altında tanımlanmıştır. Nitekim kaynaklarda bu konuya ilişkin çok sayıda kayıtla karşılaşırız.

Nusaybin'in MÖ 4500 yılı civarında o zaman bölgede egemenlik tesis etmiş Sami kökenli bir topluluk olan Subarular tarafından kurulduğu kabul edilmektedir. Şehir MÖ 3000 dolaylarında Sümer kralı Lugazakis tarafında Çağçağ Deresi'nin batısında yeniden inşa edilmiştir. Bu çerçevede, Lugazakis'in yeniden kurduğu bu şehre "Nırbo" ismini verdiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁹

Nusaybin, erken dönemin Ermeni kaynaklarında "Mebin" olarak geçmektedir. Bazı Süryani kaynaklarında Nusaybin için "Sohba" isminin kullanıldığı rivayet edilmektedir ki, bu tabirin Tevrat'ta geçtiği bilinmektedir. Nitekim Tevrat'ın bu tabire "buluşma yeri" anlamı verdiği belirtilmektedir.¹¹⁰

XIII. yüzyılda yaşayan Bar 'Ebroyo, *Kronografya* ismiyle tanımlanan eserinde Nusaybin'in Nemrut tarafından kurulduğunu ve o zamanlar isminin "Akhar"

¹⁰⁹ Genel olarak bk. Hayat Erkanal, "Mezopotamya'ya Açılan Kapı: Nusaybin", *Makalelerle Mardin I Tarih-Coğrafya*, yayına hazırlayan İbrahim Özcoşar, İstanbul 2007; Bora Uysal, "Uruk ve Ninve 5 Kültürleri Kapsamında Nusaybin'in Önemi", *Makalelerle Mardin I Tarih-Coğrafya*, yayına hazırlayan İbrahim Özcoşar, İstanbul 2007; Ergün Lafli, "Hellenistik, Roma İmparatorluk ve Geç Roma-Erken Bizans Dönemlerinde Nusaybin ve Çevresi Arkeolojisi: Şavı Höyük VI. Roma ve Geç Roma-Erken Bizans Çağları Pişmiş Toprak Buluntuları", *Makalelerle Mardin I Tarih-Coğrafya*, yayına hazırlayan İbrahim Özcoşar, İstanbul 2007; Salim Cöhce, "İslâm Hâkimiyeti Dönemine Kadar Ana Hatlarıyla Nusaybin ve Çevresi", *Makalelerle Mardin I Tarih-Coğrafya*, yayına hazırlayan İbrahim Özcoşar, İstanbul 2007.

¹¹⁰ Abdullah Ekinci-Ahmet Kütük, "İki Mekân Bir Tashih: Nusaybin veya Nusaybin ile İlgili Kaynaklarda Geçen Bir Hatanın Tashihi", *Makalelerle Mardin I Tarih-Coğrafya*, yayına hazırlayan İbrahim Özcoşar, İstanbul 2007, s. 96.

olduğunu iddia etmiştir.¹¹¹ Konuya ilişkin bir başka görüş ise Sümerlerin bereket Tanrıçası Nisîbîna'nın ismini ön plâna çıkarmaktadır. Bu bağlamda, Nisibana'nın bugünkü Nusaybin'e yakın sazlık bir bölgede yaşadığı düşüncesinin o zamanlar yaygın bir kanaat olması sebebiyle şehrin Nisîbîn olarak adlandırılmış olabileceği vurgulanmaktadır. Nitekim bu tabir MÖ 896'da Asurlular tarafından ele geçirilen Arami bir krallığın ismi olarak ilk defa MÖ 901 yılındaki bir kayıta geçmektedir.¹¹² Bazı kaynaklar da şehir için "Antomisîa" ismini kullanmışlardır. Bu, "çiçekli çayırın bol olduğu yer" anlamına gelmektedir.¹¹³

Bazı Süryani kaynaklarında "Nişibîs" veya "Nişîbîn" (ܢܝܫܒܝܢ), Arap kaynaklarında ise "Nişîbîn" (نصيبين) olarak geçen Nusaybin, Seleukoslar tarafından ikinci kez kurulmasından sonraki süreçte eski Yunanca ve hatta bazı Süryanice kaynaklarda ikinci Antiokheia veya Mygdonia Antiokheia'sı olarak da tanımlanmıştır.¹¹⁴ Bunun sebebi muhtemelen şehrin ortasındaki bağ ve bahçelerden geçmekte olan Mygdonia Deresi olmalıdır ki, bu dere bu gün Çağçağ Deresi olarak bilinir. Ayrıca, şehir Sasani Devleti ve Bizans İmparatorluğu arasında sınır noktasında bulunduğundan, Süryaniler tarafından kimi zaman "Mđinat Tħumê" (ܡܕܝܢܬܐ ܬħܘܡܐ) yani "sınırlar kenti" diye de isimlendirilmiştir.¹¹⁵

2. ORTAÇAĞ SONLARINA KADAR ANA HATLARIYLA NUSAYBİN TARİHİ

Nusaybin, tarih boyunca Mezopotamya'nın en büyük şehirlerinden birisi olarak var olmuş bir yerleşim birimidir. Sümerlerin yıkılışına kadar (MÖ 2850) bu devlete bağlı olduğun anlaşılan Nusaybin, MÖ 2850-2300 yılları arasında Akadlar, MÖ 2300-2060 yılları arasında Akad-Sümer İmparatorluğu, MÖ 2060-1800 yılları arasında ise Babil İmparatorluğu tarafından idare edilmişti.

¹¹¹ Gregory Abu'l-Farac (Bar Habraeus) 1999, s. 75.

¹¹² M. Şemsettin Günaltay, *Yakın Şark*, TTK Yayınları, Ankara 1937, s. 475.

¹¹³ Bu paragrafta verdiğimiz bilgilerin detayları için bk. İkinci-Kütük 2007, s. 97.

¹¹⁴ Polybius, V, 51, *Huzistan Kroniği* 2010, s. 3.

¹¹⁵ Cozef Asmar Malkê, *Şişloto d-Zalîn d-Malfonût Qeryono Suryoyo*, Sedro Hamaşoyo 5 (Beşinci Kitap), Kamışlı 2009, s. 47.

MÖ 1800-1305 döneminde Mitanniler tarafından yönetilen şehir daha sonra MÖ 1305-715 arasında önemli bir Asur şehri olarak sivrilmiştir. Nusaybin, Asur Devleti'nin bir imparatorluk haline gelmesinde büyük rol oynamış olan “Kral Yolları” güzergâhı üzerinde yer almış ve son derece stratejik bir konuma sahip olmuştur. Çünkü bu yollar devlet merkezi ile taşradaki eyalet birimlerini birleştiriyordu. Ayrıca, hem askerî hem de ticarî amaçlarla kullanılıyordu. Güvenliği sağlamak ve süvari değişimi yapmak için de bu yolların üstünde sıralı bir şekilde karakollar kurulmuştur. Bu yollardan en önemlisi Doğu Akdeniz sahillerinden çıkarak doğu-batı istikametinde uzanıyordu ve Harran eyaleti ile Nusaybin eyaletini birleştiriyordu. Nusaybin eyaletine gelen bu yol Musul üzerinden Asur İmparatorluğu'nun diğer merkezlerine kadar devam ederdi. Dolayısıyla Mezopotamya'ya geçmek için Nusaybin yolunu kullanmak şarttı. Nusaybin bu yönüyle Mezopotamya'ya açılan en önemli kapı görevi üstlenmiştir.¹¹⁶ Şüphesiz bu durum da şehrin her açıdan gelişmesi sonucunu vermiştir.

Nusaybin MÖ 600'lü yıllarda Babil, Asur ve Med mücadeleleri sonucunda yağmalanmış ve tarih sahnesinden adeta silinmiştir. Büyük İskender'in Mezopotamya'ya gelmesiyle birlikte şehir tekrar canlandı.¹¹⁷ İskender'den sonra bölgeye hâkim olan Seleukoslar MÖ 305'li yıllarda Nusaybin ve çevresini yönetmeye başladılar. Az önce de bahsettiğimiz gibi şehrin ismini de Antiocheia Mygdonia şeklinde değiştirdiler. Seleukoslardan sonra şehir MÖ 129 yılında Partların eline geçti. Daha sonra Abgar Krallığı sonrasında da Romalılar şehre hâkim oldular.¹¹⁸

Bazı Ermeni tarihçilere göre, Armenia kralı Tigran (MÖ 95-55) şehri Partlardan almış ve şehir bir dönem Ermeni Krallığının egemenliğinde kalmıştır. Nusaybin, Part-Roma mücadelesinde iki güç arasında sürekli el değiştirmiştir. MS 37 yılında Part kralı III. Artabanos tarafından şehir ele geçirilmişti. Uzun süre Partlarda kalan şehir 115 yılında Traianus tarafından Roma İmparatorluğu topraklarına dâhil edilir. 363 yılında ise iki devlet arasında yapılan anlaşma ile Nusaybin

¹¹⁶ Bu paragrafta verilen bilgileri krş. Erkanal 2007, s. 11.

¹¹⁷ Cöhce 2007, s. 81.

¹¹⁸ Lafli 2007, s. 56.

Müslümanların Mezopotamya'ya gelişine kadar Sasaniler tarafından idare edilmiştir.¹¹⁹

637 yılında Müslümanların askerî faaliyetleri neticesinde henüz ortaya çıkmış İslam Devleti'nin egemenliği altına giren Nusaybin, bundan sonra sırasıyla Emeviler, Abbasiler, Mervaniler, Eyyubiler ve Selçuklular tarafından yönetilmiştir. 1258 yılında da Hulagu Han tarafından Moğol Devleti namına ele geçirilen şehir, bundan sonra Karakoyunlular, Artukoğulları ve Akkoyunlular akabinde ise Osmanlı İmparatorluğu tarafından idare edilmiştir.¹²⁰

Sonuç olarak; Nusaybin, stratejik konumundan dolayı tarih boyunca büyük devletlerin iştahını hep kabartmıştır. Sınır kenti olması ve önemli ticaret yollarının güzergâhında bulunması onu vazgeçilmez bir şehir yapmıştır. Nusaybin bu sebeple yüzyıllar boyunca doğrudan veya dolaylı olarak birçok savaşın sebebinin teşkil etmiştir. Bu savaşlar bazen şehrin yıkılmasına, bazen el değiştirmesine, kimi zaman ise coğrafi olarak yer değiştirmesine, yani başka bir yerde yeniden kurulmasına sebep olmuştur.

¹¹⁹ Cöhce 2007, ss. 81-90.

¹²⁰ Bu paragrafta verilen bilgileri karşılaştırmak için Ekinci-Kütük 2007, ss. 91-101.

İKİNCİ BÖLÜM

SÜRYANİ KRONİKLERİNE GÖRE BİZANS-SASANI SAVAŞLARI BAĞLAMINDA NUSAYBİN

Bizans ile Sasaniler arasında yüzyıllarca süren askerî mücadeleler, Mezopotamya bölgesinin bütün şehirleri gibi Nusaybin'i de doğrudan etkilemiş ve bu şehir üzerinde de önemli yansımalar meydana getirmiştir. Bu savaşları, Süryani kroniklerinin verdikleri bilgilere göre Nusaybin bölgesini siyasî, sosyal, iktisadî ve dinî açıdan etkilemiştir.

I. SAVAŞLARIN SİYASÎ VE SOSYAL ETKİLERİ

Bizans-Sasani savaşlarının önemli bir özelliği, yüzyıllar boyunca süren bu mücadeleler sırasında iki taraftan birinin diğerini kesin bir mağlubiyete uğratamamış olmasıdır. Gerçi istisnaî bazı durumlarda Roma ordularının eski İran sahasının içlerine kadar ilerleyebildiğini veya Sasani ordularının Khalkedon'a kadar uzandıklarını biliyoruz. Ancak genel olarak ifade edecek olursak, bu savaşlar büyük oranda sınır hattı boyunca yayılarak sürmüş ve bu yüzden de kesin bir galip veya mağlup ortaya çıkarmamıştır.

Bu durumun doğrudan bir sonucu, söz konusu savaşların yıkıcı etkisinin öncelikle iki imparatorluk arasındaki hudut şehirlerinde hissedilmiş olmasıdır. Gerçekten, savaşların siyasî ve sosyal açıdan yansımaları da diğer bölgelerden çok sınır kentlerinde tesir göstermiştir. Bunun en somut örnekleri, bahis konusu bu şehirlerin Romalılar ile Sasaniler arasında sıklıkla el değiştirmesi, iki tarafa ait devasa ordular tarafından sürekli olarak kuşatılması veya yakılıp yıkılması ya da şehirlerin demografik açıdan önemli değişimler geçirmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

1. Siyasî Etkileri

Birçok farklı açıdan değerlendirilebilecek olan Bizans-Sasani savaşlarının Nusaybin üzerinde bıraktığı en belirgin tesirler siyasî açıdan olmuştur. Hem Süryani tarihçilerin hem de diğer kaynakların meselenin bu boyutu hakkında zengin malzeme sunduklarını görüyoruz. Bu yüzden de buna ilişkin incelemeyi yüzyıllara ayırarak yapmak daha aydınlatıcı olacaktır. Ancak bunun hemen öncesinde Roma-Part ilişkilerini savaş düzlemine oturtan gelişmeleri IV. yüzyıldan önceki dönem açısından kısaca özetlemek yararlı olacaktır. Bu konuda çalışma yapan T. Kaçar şu bilgilere yer vermektedir:

İran ile Roma ilişkilerinin dönüm noktası, İmparator Traianus'un iktidarının son yıllarında (MS 114) İran üzerine düzenlediği seferdir. İran içlerine kadar ilerleyen Roma orduları, daimi sınırı ilk defa Fırat'ın doğusuna kadar yaymış ve Nusaybin'i de ele geçirmiştir. Traianus bu sefer sonrasında, Dicle ve Fırat arasında Mezopotamya adını verdiği yeni bir eyalet kurmuştur. Ancak bu sınır düzenlemesi, İran tarafından hiçbir zaman tanınmamış ve II. yüzyıldan IV. yüzyıla kadar devam eden İran-Roma savaşlarının gerçek nedenini oluşturmuştur. Traianus'un fetih politikası, halefi Hadrianus tarafından terk edilince, tekrar İran'daki Part krallığının kontrolüne geçen Nusaybin, kesin olarak MS 162-66 yılları arasında bölgeye sefer düzenleyen İmparator Lucius Verus tarafından Roma kontrolü altına alınmıştır. Mezopotamya'da Partlara karşı stratejik konumu hesaba katılarak, pek çok Romalı emekli asker kente yerleştirilmiş ve Nusaybin, Septimius Severus tarafından *Colonia* statüsüne yükseltilmiştir. Severus hanedanının son mensubu Alexander Severus tarafından Mezopotamya eyaletinin metropolisi olarak onurlandırılan kent aynı zamanda Mezopotamya Dükü'nün de karargâhıydı. Roma İmparatorluğu'nun 235-284 yılları arasında yaşadığı ve tarihçilerce III. yüzyıl krizi olarak adlandırılan dönemde bir Sasani-Roma savaşında Roma imparatoru Valerianus'un Sasanilere esir düşmesi sonrasında, Mezopotamya'da üstünlük İran tarafına geçmiş ve dolayısıyla Nusaybin de tekrar İran kontrolü altına girmiştir.

284'te Roma tahtını kontrol eden ve siyasî istikrarı sağlayan İmparator Diocletianus döneminde Sasanilerle savaş tekrar başlamıştır. Diocletianus'un kurduğu tetrarkhia rejiminin doğu Caesarı olan Galerius ile Sasani kralı Narseh

arasında 297-98 arasında yapılan savaşların sonucunda Romalılar bir kez daha kesin bir üstünlük sağlamışlardır. 299 yılında yapılan anlaşma ile Roma, hem Mezopotamya'da Diyarbakır, Nusaybin, Singara ve Bezabde (Cizre) gibi önemli kentleri yeniden ele geçirmiş hem de kuzeyde Ermeni krallığı üzerindeki hamiliğini İran'a kabul ettirmiştir. Bu anlaşma çerçevesinde ayrıca, Nusaybin'in doğuda Roma ile İran arasında serbest ticari Pazar olarak düzenlenmesini her iki taraf kabul etmiştir.¹²¹

Anlaşılan o ki, Nusaybin IV. yüzyıldan çok daha önceki tarihlerden itibaren Roma ve Part imparatorlukları arasındaki ilişkiler açısından önemli bir merkez hüviyeti taşımış ve bu yüzden her iki taraf da şehir üzerinde kendi egemenliklerini oluşturma politikasına önem vermişlerdir.

a) IV. Yüzyıl

IV. yüzyıl, Bizans-Sasani ilişkilerinin yeni bir evreye girdiği ve savaşların da önceki dönemlere kıyasla daha şiddetli şekilde yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu çerçevede, bir yandan söz konusu yüzyılın henüz başlangıcından itibaren iki taraf arasındaki çekişmenin askerî yoldan çözümlenme arayışını içermeye başladığını, diğer yandan ise yine aynı yüzyıl içinde sonraki dönemlere önemli tesirler miras bırakacak olan bazı ateşkes anlaşmalarının yapıldığını söyleyebiliriz. Nitekim Nusaybin hem yaşanan bu savaşlar hem de imzalanan barış anlaşmaları bağlamında IV. yüzyılda merkezî bir konumda bulunmuştur.

i. Nusaybin'in Romalılarda Olduğu Dönem (363 Öncesi)

III. yüzyıldan IV. yüzyıla girilirken Bizans ve Sasani devletleri arasında savaş durumu mevcuttu. Zira Sasani hükümdarı Narseh (293-302), idaresi altındaki eski İran sahasında yaşanan karışıklıkları bertaraf ettikten sonra Roma İmparatorluğu'na saldırmış ve bunun sonucunda hem Mezopotamya'yı işgal etmiş hem de Armenia bölgesi üzerinde egemenlik kurmuştu. Bu sırada doğuda cereyan eden birkaç savaşta

¹²¹ Kaçar 2006/a, ss. 132-133.

(Rakka ve Harran'da) Sasani ordusu Romalıları mağlubiyete uğrattı. Aynı dönemde *tetrarkhia* sistemiyle yönetilen Roma İmparatorluğu'nda ise Doğu *Augustus* olarak Diocletianus gibi güçlü bir hükümdar iktidardaydı. Diocletianus, Narseh'in bu oldu-bitti işgalini kabul etmedi. 298 yılında *Caesar* Galerius doğrudan Narseh'in üzerine yürüdü ve Erzincan yakınlarında onu ağır bir mağlubiyete uğrattı. Narseh bu gelişme üzerine Diocletianus ile anlaşmak zorunda kaldı¹²². Buna göre, Dicle Nehri iki imparatorluk arasında sınır olarak belirlendi. Bunun anlamı şuydu: Sasaniler eski sınırlarına geri çekilmiş oldular. Sonuçta, Roma imparatorluk yönetimi Mezopotamya bölgesini Sasani işgalinden kurtarmıştı. Nusaybin de kısa süreli bir el değiştirmenin sonrasında bir kez daha Roma idaresi altına girmişti.¹²³

Sözü geçen bu savaşla ilgili olarak Süryani müverrihlerin verdikleri bilgilere dönelim. Kronolojik açıdan baktığımızda savaşa ilişkin kayıtlar nakleden Süryanice ilk tarih çalışması *Sütuncu Yeşu 'Kroniği'*dir.¹²⁴ Sütuncu Yeşu', VI. yüzyıl başlarında yaşanan ve yazdığı kroniğin de temel konusunu teşkil eden Bizans-Sasani savaşlarının sebeplerini anlatırken 298 yılı çatışmalarına da atıfta bulunmuştu. Yeşu', bu atfında, Romalıların 298 yılında Nusaybin'e egemen olduklarını söylemektedir. Onun bu cümlesi Roma imparatoru Iovianus döneminde yapılacak olan 363 yılı anlaşmasının bahsine giriş niteliği taşımaktadır. Nitekim Yeşu''ya göre, Nusaybin bu 298 yılı anlaşmasının sonrasında altmış beş yıl müddetince Romalıların elinde kalmıştı. Dolayısıyla, Yeşu''un hesabına göre Nusaybin'in 363'te el değiştirmiş olması gerekir ki, onun bu konuda doğru bir hesaplama yaptığını söyleyebiliriz. Zira aşağıda detaylarına gireceğimiz gibi Nusaybin 363 yılında Roma imparatoru Iovianus tarafından Sasanilere teslim edilecektir. Bu aşamada şunu da belirtmek durumundayız: Diğer Süryani tarihçiler de her ne kadar bu dönemin gelişmelerine değinmişlerse de, bu anlatımları sırasında Nusaybin hakkında herhangi bir kayıt nakletmemişlerdir.

Romalılarla yapılan barış anlaşması ve özellikle de Nusaybin'in kaybı Sasaniler için büyük bir hüsrana olmuştur. Bu hüsrana Sasani yönetimini olabilecek en kısa zamanda yeni askerî çözümler arama aşamasına getirdi. Nitekim II. Şapur'un

¹²² Kaçar 2009, ss. 12-13.

¹²³ Bu hususta bk. Tezcan 2014, s. 107.

¹²⁴ Yeşu''un konuya ilişkin kısa anlatımı için bk. *Mar Yeşua Vakayinamesi* 1958, s. 6.

Sasani tahtına çıkmasından sonra (309) IV. yüzyıl ortasına kadar geçecek olan süreçte Sasani ordularının Nusaybin'i ardı ardına üç defa kuşatmış olması bu bakımdan önem taşımaktadır. Ne var ki, II. Şapur 338, 346 ve 350 yıllarında cereyan eden bu kuşatmaların neticesinde Nusaybin'i ele geçirmeyi başaramamıştı. Şimdi bu döneme ilişkin detaylara geçelim.

Sasani hükümdarı II. Şapur ile Roma imparatoru Constantinus arasındaki gerilimin esas sebebi yukarıda da bahsi geçtiği gibi siyasî bir arka plâna sahipti. Çünkü sınır hattında yer alan bölge ve şehirler üzerinde her iki taraf da kendisi açısından hak iddiasında bulunuyordu. Bu gerilimin askerî çatışmaya dönüşmesi ise iki hükümdar arasında yaşanan karşılıklı restleşmelerin sonucunda oldu. II. Şapur, Constantinus'a bir mektup yazarak 298 yılı anlaşmasının hükümlerini tanımadığını söyledi. Şapur, iki taraf arasındaki sınırın yeniden belirlenmesini istiyordu. Bu arada Roma İmparatorluğu'na bağlı Ermeni kralı Diran da Şapur tarafından esir alınmıştı.¹²⁵ Kısacası, anlaşıldığı kadarıyla II. Şapur Roma İmparatorluğu'yla savaşmaya ve sınırları yeniden belirlemeye kararlıydı ve iki taraf arasındaki gerilimi tırmandırmaktan çekinmiyordu.

Constantinus da Şapur'un bu teşebbüsleri karşısında boş durmadı. İlk olarak Hannibalinus'u yeni Ermeni kralı olarak atayarak buradaki nüfuzunu sürdürmeye çalıştı¹²⁶. Öte yandan 330'lu yıllarda Roma İmparatorluğu'ndaki dâhili şartlar Constantinus için oldukça elverişliydi. Constantinus, 324 yılında Licinius'u mağlup ederek *tetrarkhia* sistemini ve bu sistemin getirdiği iç kargaşayı sonlandırmış, bu tarihten itibaren bütün imparatorluğun tek *Augustus*'u olarak tahta çıkmıştı. Hristiyanlığı ve kiliseyi ise henüz 306 yılından itibaren istikrarlı şekilde desteklemişti. Hristiyanlık Constantinus'un dâhilî siyasetinde önemli bir role sahipti, çünkü imparator Hristiyanlığı ülkenin siyasî birliğini takviye edebileceği düşüncesiyle yardımcı bir unsur olarak tasavvur ediyordu.¹²⁷ Bununla birlikte, Constantinus'un II. Şapur'un gerilimi tırmandıran teşebbüslerine karşı verdiği diğer bir cevap, Hristiyanlığın Constantinus'un haricî siyasetinde de önemli bir yer tuttuğu ve hatta imparator tarafından diğer devletlere karşı bir koz olarak kullanılabileceği

¹²⁵ Kaçar 2006/a, s. 135.

¹²⁶ Kaçar 2006/a, s. 133.

¹²⁷ Detaylar için bk. Duygu 2015, ss. 108-132.

hususunu gözler önüne sermektedir. Nitekim Constantinus 337'deki ölümünden kısa süre önce II. Şapur'a bir mektup yolladı. Constantinus, bu mektubunda Sasani hükümdarı II. Şapur'dan eski İran sahasındaki Hristiyanları koruyup himaye etmesini istemişti.¹²⁸

Constantinus'un bu mektubu maksadını aşmıştı. Bu husus henüz kısa vadede kendisini gösterdi. Çünkü bu zamana kadar eski İran sahasında ve Mecusî Sasani yönetiminin idaresinde büyük oranda liberal koşullar altında yaşamakta olan Hristiyanlar, Constantinus'un onları Sasanilere karşı açıkça koz olarak kullanmaya yönelik bu teşebbüsünün sonrasında Sasani yönetimi gözünde politik bir topluluğa dönüşmüştür.¹²⁹ Nitekim bunun sonrasında II. Şapur'un ülkedeki Hristiyanlara karşı şiddetli kovuşturmalara başladığı ve çok sayıda ruhbanın bu dönemde katledildiği kaynaklar tarafından nakledilmektedir.¹³⁰

Öte yandan Constantinus'un bu mektubu iki taraf arasında yaşanması muhtemel bir savaşı da kaçınılmaz kılmıştır. Ne var ki, hazırlıklarını tamamlayıp doğu seferine henüz başlayan Constantinus yolda, Nikomedeia (İzmit) yakınlarında bulunduğu bir sırada öldü. İmparator, ölümünden hemen önce şehrin piskoposu Eusebios tarafından vaftiz edilmişti.¹³¹ Ardından da üç oğlu, II. Constantinus, Constans ve II. Constantius müşterek imparatorlar sıfatıyla tahta çıktılar.

Yeni taksimata göre imparatorluğun doğu bölümü ortanca kardeş II. Constantius'un idaresi altına girmişti. Ancak II. Şapur da Constantinus'un öldüğü haberi üzerine hiç vakit kaybetmeden Roma sınırını ihlal etmiş ve 338 yılı itibarıyla Nusaybin'i kuşatmıştı. Bu, Nusaybin'in II. Şapur tarafından birinci kez muhasara altına alınmasıdır ve hakkında pek az bilgiye sahip bulunduğumuz bu muhasara rivayete göre 60 gün sürmüştür.¹³²

¹²⁸ Sebastian P. Brock, "The Church of the East in the Sasanian Empire up to the Sixth Century and Its Absence from the Councils in the Roman Empire", *Syriac Dialogue: First Non-Official Consultation on Dialogue within the Syriac Tradition*, Vienna 1994, s. 71.

¹²⁹ Detaylar için bk. Duygu 2017/b, ss. 136-159.

¹³⁰ Genel olarak bk. Mşiho Zho 2002.

¹³¹ Duygu 2015, s. 152.

¹³² Kütük 2012, ss. 7-10.

Süryani tarihçiler söz konusu bu kuşatmayı veya Şapur'un başarısızlığını büyük oranda dini bir bakış açısıyla ele almış ve yorumlamışlardır. Ancak meselenin bu boyutunu daha sonra ayrı bir başlık halinde ele alıp tahlil etmeye çalışacağız. Bu yüzden, şimdi Süryani tarihçilerin kuşatmaya ilişkin kayıtlarını siyasî bağlamı ön plâna çıkararak vermek amacındayız.

II. Şapur'un 338'deki Nusaybin kuşatması hakkında kayıtlar nakleden erken dönem Süryani tarihçilerden birisi *Erbil Vakayinamesi*'nin yazarı Mşiho Zko 'dur. Gerçi Mşiho Zko tarafından kaleme alındığı söylenen ve A. Mingana tarafından neşredilen *Erbil Vakayinamesi* alanın uzmanları arasında çok tartışılan bir metindir ve bu yüzden de bazı araştırmacılara göre tarihsel bir kaynak olarak değerini büyük oranda yitirmiştir.¹³³ Ancak bu mesele hem araştırma konumuzun dışında bulunduğu hem de bir yüksek lisans tezinin sınırlarını aşacağı için biz burada bu tartışmanın dışında kalmayı tercih ediyoruz. Bu yüzden *Erbil Vakayinamesi*'ni genellikle öne sürüldüğü gibi VI. yüzyılda yazılmış bir eser olarak farz edeceğiz.

Erbil Vakayinamesi, konuya ilişkin anlatımına II. Şapur ile birlikte başlamış ve onu zaferden zafere koşup her tarafa korku salan bir hükümdar olarak tasvir etmiştir. Kroniğin eski İran sahası menşeli olduğu hatırlandığında, bakış açısının Sasaniler üzerinden şekillenmesi de doğal karşılanmalıdır. Esere göre, II. Şapur, Constantinus'un öldüğünü ve ülkenin doğu bölümünde oğlu II. Constantius'un egemenlik tesis ettiğini duyar duymaz Roma İmparatorluğu'nu ele geçirme zamanının geldiğine kanaat getirmiş, derhal harekete geçmiş ve ilk olarak Nusaybin'i gözüne kestirmişti.¹³⁴ Buna karşın, *Erbil Vakayinamesi* kuşatmanın başarısızlığına ilişkin olarak rasyonel bir anlatım yapmamıştır. Zira Mşiho Zko , Şapur'un başarısızlığını dini arka plân barındıran mucizevî bir takım gelişmelere yormuştu ki, meselenin bu boyutunu ayrı bir başlık altında inceleyeceğimizi evvelce belirtmiştik.

Konuya ilişkin bir diğer anlatım Mikayel Rabo'nun XII. yüzyıl sonlarında kaleme aldığı hacimli tarihyografi eserinde karşımıza çıkmaktadır. Mikayel Rabo'ya göre Sasani hükümdarı Şapur, Constantinus'un ölümüne dair haberi alır

¹³³ Tijmen C. Baarda, "Firmly Established in Early 20 th Century Orientalism: Alphonse Mingana Among His Fellow Scholars", *Hugoye: Journal of Syriac Studies*, 19. 1, 2006, s. 10.

¹³⁴ Mşiho Zho 2002, s. 117.

almaz Roma sınırını geçmiş ve Nusaybin'e saldırmıştı. Constantinus'un oğlu Constantius da¹³⁵ bunun üzerine ordusunu toplayarak Antiokheia'ya gelmişti. Mikayel'e göre Şapur Nusaybin'i günler boyunca muhasara altında tutmuş, şehri ele geçirebilmek amacıyla etrafına kaleler inşa etmiş ve çukurlar kazdırmıştı. Hatta rivayete göre Şapur, bir saldırı taktiği olarak Mikayel tarafından "Mygdonius" tabir edilen nehrin önüne set çekmiş ve biriken suların ivmesini şehrin surlarını yıkmak amacıyla kullanmıştı. Bunun sonucunda şehrin bazı bölümleri su içinde kalmıştı. Mikayel bu anlatımı sırasında Nusaybin'i Romalılar ile Sasaniler arasındaki önemli bir sınır şehri olarak tanımlamış ve doğrudan konumuzla ilgili olmayan küçük çaplı başka bazı bilgiler de vermiştir.¹³⁶

338 yılı kuşatmasına dair bir diğer kayıt XIII. yüzyılın önemli bir Süryani entelektüeli olan ve aynı zamanda tarih çalışmaları da derleyen Gregorios Bar 'Ebroyo 'nun eserinde karşımıza çıkmaktadır. Bar 'Ebroyo , Roma imparatoru Constantinus'u "Fatih Hükümdar" şeklinde tanımlamaktadır ki, Constantinus'un Hristiyanlık lehine izlediği devlet siyaseti muhtemelen Hristiyan bir yazar olarak Bar 'Ebroyo 'nun bu tanımlamasında belirleyici olmuştur. Bar 'Ebroyo 'ya göre, Constantinus'un ölüm haberini alan II. Şapur vakit kaybetmeden sınır şehri olan Nusaybin'e doğru harekete geçmiş ve şehri kuşatmıştı. Bar 'Ebroyo , "Mygdonia'nın Antiokheia"sı diye de bilinen Nusaybin'in Şapur tarafından 70 gün boyunca kuşatıldığı notunu düşmüştü. Şapur şehri ele geçirebilmek amacıyla surların dışında tepeler oluşturmuş, hatta şehre giden ve şehri ortadan ikiye ayıran nehre baraj inşa ettirmişti. Nitekim daha sonra biriken sular bırakılmış ve şehrin surları taşkın suyun ivmesiyle yıkılmıştı. Şapur şehri kolayca ele geçirdiğini zannederek şehre girmeye çalışmış, fakat bu kez de içeride yeni bir sur inşa edildiğini görmüştü. Bar 'Ebroyo bunun sonrasında tıpkı diğer Hristiyan tarihçiler gibi şehri manevi açıdan takviye ettiğini düşündüğü dinsel nitelikli bazı gelişmelerden bahsetmiştir. Nihayetinde Bar 'Ebroyo 'ya göre 338 kuşatması Şapur açısından başarısızlıkla sonuçlanmıştı.¹³⁷

¹³⁵ Mikayel Rabo burada sadece "Constantinus'un oğlu" demekte ve Constantius'u ismen belirtmemektedir.

¹³⁶ *Chronique de Michel le Syrien* 1899, s. 134.

¹³⁷ Gregory Abu'l-Farac (Bar Habraeus) 1999, s. 135.

Sonuç olarak; Süryani tarihçilerin II. Şapur'un 338 yılındaki birinci Nusaybin kuşatması hakkında benzer nitelikte bilgiler verdikleri görülmektedir ki, özellikle Mikayel Rabo ile Bar 'Ebroyo arasında bu bakımdan paralellik bulunmaktadır. Bu durum büyük ihtimalle Bar 'Ebroyo 'nun konuya ilişkin anlatımı sırasında Mikayel Rabo'nun hacimli tarih çalışmasını kaynak olarak kullandığını göstermektedir.

II. Şapur'un ikinci Nusaybin kuşatması 346'da oldu. Şapur herhalde birinci kuşatmadaki başarısızlığını telafi edebileceği veya Nusaybin önlerinde kaybettiği prestiji ikinci bir teşebbüsün neticesinde kazanabileceğini hesaplamıştı. Ne var ki, Süryani kronik yazarları bu kuşatma hakkında pek bir bilgi vermemişlerdir. Ancak diğer bazı kaynaklardan hareketle kuşatmanın üç ay kadar sürdüğünü ve Şapur açısından başarısızlıkla sonuçlandığını biliyoruz.¹³⁸

II. Şapur'un Nusaybin kuşatmaları arasında en şiddetli olanı muhtemelen üçüncüsüydü. Anlaşılan o ki, şehri ele geçirmek Şapur için çok önemliydi ve bu yüzden de bu kuşatmaya çok daha hazırlıklı gelmişti. Örneğin Hindistan'dan askerî birlikler getirmiş, hatta Sasani ordusunu fillerle güçlendirmişti. Bu ordu kuşatma sırasında Nusaybin'i çevreleyecek şekilde tepeler inşa etmiş ve buralara konuşlanmıştı. Böylece Nusaybin'in şehre yardım ulaştırması muhtemel Roma birlikleriyle ve hatta tüm dış dünyayla bağlantısı kesilmişti ve bu yüzden de yardım alamayan şehir halkı kendisi açısından zorlu bir sürece girmişti. Şehri almaya kararlı olan Şapur önce şehrin surları önüne iki duvar inşa ettirmişti. Bu duvarlar onu dışarıdan gelecek muhtemel bir Roma saldırısının neticesinde muhasara altında kalmaktan ve zayıf vermekten koruyacaktı. Sasani ülkesinin bütün mühendis ve zanaatkârlarını getiren Şapur her türlü alet ve saldırı malzemelerini imal ettirmişti. Ne var ki, Nusaybin halkı şehrin surlarında mancınık atışlarının neticesinde açılan gedikleri çok kısa sürede onarıyordu. Şapur bu defa şehrin ortasından geçen "Mygdonius" suyunun önüne set inşa ettirdi ve böylece suyun birikmesini sağladı. Sasani askerleri daha sonra o seti demirlerle devirdiler. Nitekim biriken ve aniden serbest kalan büyük su kütlesi karşısında şehrin duvarları dayanamayıp yıkıldı. Yıkılan boşluklardan şehre saldıran askerler bir kez daha şiddetli bir dirençle

¹³⁸ Bu paragrafta verilen bilgileri krş. Kütük 2012, s. 10.

karşılaştılar. Neticede şehir Şapur'a yine teslim olmamıştı. Rivayete göre kuşatma 70 ila 100 gün kadar sürmüştü.¹³⁹

Hristiyan kaynakları, Nusaybin'in II. Şapur'un elinden bir kez daha kurtulmuş olmasını da büyük oranda metafizik ve dinsel bir takım argümanlarla açıklamışlardır. Ancak konuya rasyonel açıdan yaklaşan bazı araştırmacılar, II. Şapur'un kuşatmayı kaldırmasını kuzey sınırlarında veya içeride karşı karşıya kaldığı başka bazı problemlere yormuşlardır. Kısacası, Mor Yakup ya da Mor Efrem gibi dinî karakterli şahsiyetlerin Nusaybin savunmasında motive edici bir unsur olarak önemli roller oynadıkları kabul edilecek bile olsa, şehrin mukadderatını siyasî bir takım gelişmelerin belirlediği ifade edilmelidir.¹⁴⁰

Sasani hükümdarı II. Şapur'un 350'deki bu kuşatması hakkında Süryani kroniklerinde ayrıntılı anlatımlar bulunmamaktadır. Hatta anlaşılan o ki, Süryani tarihçiler Nusaybin kuşatmaları bahsinden genellikle yalnızca 338 yılındaki birinci kuşatmayı anlamışlardır. Çünkü bu kronikler meseleye ilişkin kayıtlarına umumiyetle "Constantinus'un ölüm haberini alan II. Şapur hemen Nusaybin üzerine yürüdü." tarzında bir cümleyle başlamışlardır. Constantinus 337'de öldüğüne göre, Süryani tarihçilerin genellikle birinci kuşatmaya atıfta buldukları sonucuna ulaşabiliriz.

Bununla birlikte, az önce de bahsi geçen *Erbil Vakayinamesi* ile XIII. yüzyılda meçhul bir müellif tarafından derlenen *1234 Yılı Anonim Süryani Vakayinamesi* II. Şapur'un 350'deki Nusaybin kuşatmasından bahsetmişlerdir. *Erbil Vakayinamesi*'nin muhtemel yazarı olan Mşiho Zko, Sasani hükümdarı II. Şapur'un bütün birliklerini toplayarak Roma İmparatorluğu üzerine geniş çaplı bir sefere çıktığını söylemişti. Rivayete göre, Şapur bu sırada bazı şehirlerin yakınlarında karargâh kurarak pek çok insanı öldürmüştü. Şapur belki de intikam hissiyle hareket ediyordu, çünkü yine aynı kroniğe göre Şapur çok sayıda köyü ve şehri de yerle bir ederek ağır tahribata yol açmıştı. Buna karşın, Sasani hükümdarı asıl amacına yine ulaşamamıştı. Çünkü Mşiho Zko, Şapur'un bu seferinde de Nusaybin'i ele geçirmeyi başaramadığını ve ordusunun önemli bir bölümünü Mezopotamya'da bırakarak kendi

¹³⁹ Kütük 2012, ss. 11-18.

¹⁴⁰ Bu konuda bk. Kaçar 2006/a, s. 135.

merkez topraklarını bazı dış tehditlere karşı korumak üzere İran'a döndüğünü belirtmektedir.¹⁴¹

1234 Yılı Anonim Süryani Vakayinamesi'nin yazarı ise II. Şapur'un üçüncü Nusaybin kuşatmasını kronolojik bir kesinlik olmaksızın söz konusu etmişti. Kroniğin anlatımı, II. Şapur'un doğudaki Nusaybin'i kuşatmasını Roma İmparatoru II. Constantius'un (337-361) o zamanlar *caesar* unvanı taşımakta olan Iulianus'u savaşmak üzere batıya göndermesinden sonraki süreçle ilişkilendirmektedir.¹⁴² Bilindiği gibi, Iulianus, Constantinus hanedanının bir üyesi olması sebebiyle II. Constantius'un akrabasıydı ve 6 Kasım 355'te II. Constantius tarafından *Caesar* ilan edilmişti.¹⁴³ Bu durum bahsi geçen kronik yazarının Nusaybin muhasarası hakkında anakronizm hatasına düştüğü izlenimi yaratmaktadır. Ancak her halükarda kronik yazarına göre kuşatma 78 gün sürmüş ve şiddetli bir yağmurun etkisiyle motivasyonunu yitiren İran ordusunun geri çekilmesiyle bir kez daha başarısız olmuştu.

II. Şapur her ne kadar Nusaybin'i ele geçirememişse de Mezopotamya üzerindeki siyasî emellerinden ve askerî faaliyetlerinden ödün vermemiştir. Örneğin 359 yılında Roma imparatorluğunun doğu eyaletlerinde yıkıcı etki yaratan önemli bir sefer gerçekleştirmiştir. Bu sefer sırasında Sasani ordusu bazı şehir ve bölgeleri yağmaladı. Hatta Amida şehri Sasani işgali altına girdi.¹⁴⁴

ii. Nusaybin'in Sasanilere Geçişi (363 ve Sonrası)

Şapur'un Roma arazisindeki askerî faaliyetleri sürerken Roma tahtında çok önemli bir değişiklik yaşandı. Constantius öldü ve bunun hemen öncesinde ordusu tarafından Augustus ilan edilmiş olan Iulianus tek başına tahta çıktı. Bunun ardından yaşanacak gelişmeler hem Nusaybin hem de Hristiyanlık tarihi açısından önemli sonuçlar meydana getirmiştir. Bu çerçevede, birkaç yıl içinde Nusaybin üzerindeki

¹⁴¹ Mşiho Zho 2002, s. 127.

¹⁴² *1234 Yılı Anonim Süryani Vakayinamesi*, Süryanice Metni Neşreden: Julius Çiçek, Bar 'Ebroyo Yayınevi, Amsterdam 2004, s.95.

¹⁴³ Vasiliev 1943, s. 79.

¹⁴⁴ Kaçar 2006/a, s. 135.

Roma egemenliğinin sona erdiğini ve Sasani yönetimi altına giren Nusaybin'in bundan sonraki süreçte özellikle İran Hristiyanlığı açısından çok önemli bir rol üstlenmeye başladığını söyleyebiliriz. Bu son yargıya ilişkin gelişmeleri ayrı bir başlık halinde anlatmaya çalışacağız.

Roma İmparatorluğu tarihinin son putperest hükümdarı olan Iulianus (361-363) ülkenin batısında “barbar” kavimler karşısında başarılı sınavlar vermişti. Belki biraz da bu başarılarından güç alarak Roma egemenliğini doğuda daha kalıcı bir hale getirmek istiyordu. Bunun yolu basitti: Sasanilerin mağlup edilmeleri ve imparatorluğun doğusunda sebebiyet verdikleri ağır tahribatın karşılığı olarak cezalandırılmaları gerekiyordu. Iulianus da bu arada “Parthicus”, yani “Part Fatih” unvanını alacaktı. Bu da Iulianus’un bir zamanlar Büyük İskender’in elde ettiği başarıları tekrarlaması ve dünyanın hâkimi olması anlamına gelecekti.¹⁴⁵

Iulianus’u doğu yönünde sefere çıkmaya sevk eden bir diğer gelişme ise Sasani hanedanı üyesi Hürmüz’ün kendisine sığınmasıydı. Iulianus, başarılı bir seferin neticesinde Hürmüz’ü Sasani tahtına oturtabileceği ve bu sayede Sasani ülkesi üzerinde dolaylı yoldan egemenlik tesis edebileceğine kaniydi.¹⁴⁶

Bu düşünce ve hayallerle harekete geçen Iulianus 363 yılının baharında İran ülkesine doğru yola çıktı. Başlangıç aşamasında umut vadeden bu sefer, Roma ordusunu kısa süre içinde Sasani başkenti Seleukeia-Ktesifon önlerine kadar getirdi. Ancak tam da bu sırada Iulianus aldığı bir mızrak darbesinin sonucunda yaralandı, birkaç gün sonrasında ise öldü (26 Haziran 363). Bunun üzerine cephedeki Roma ordusu Iovianus’u yeni imparator sıfatıyla tahta çıkardı.¹⁴⁷

Iovianus İran sahasındaki Roma ordusunun bir komutanıydı. Ordunun içinde bulunduğu zor koşulları ve erzakın bitmek üzere olduğunu biliyordu. Cephedeki ordunun yardım alması zordu. Kaldı ki kendisi de henüz imparator olarak atanmıştı. Iovianus bu yüzden bir an önce başkentine dönme ve imparator olarak konumunu sağlamlaştırma ihtiyacı da hissetmiş olmalıdır. Bu çerçevede Iovianus Sasanilerle anlaşma yoluna gitti. Bu anlaşma uyarınca Nusaybin otuz yıllığına Sasanilere terk

¹⁴⁵ Kaçar 2006/a, s. 135.

¹⁴⁶ Kaçar 2009, s. 17.

¹⁴⁷ Vasiliev 1943, s. 94.

edilecekti ve şehirdeki Hristiyanlar batıdaki Roma arazisine göç edeceklerdi. Romalılar Dicle Nehri'nin doğusundaki bütün bölgelerden vazgeçeceklerdi.¹⁴⁸ Bunun bir sonucu olarak Armenia bölgesindeki Roma nüfuzu da ortadan kalkacaktı.

Bu sürecin Süryani kroniklerinde nasıl anlatıldığı meselesine dönelim. Süryani tarihçilerin genel olarak hem Iulianus hakkında hem de Iovianus'un Sasanilerle yaptığı anlaşma konusunda önemli bilgiler verdikleri söylenebilir. Iulianus, paganizmi destekleyen bir imparator olması sebebiyle Hristiyan Süryani tarihçilerin eserlerinde sert şekilde eleştirilmektedir. Bu bağlamda, onun cephedeki ölümü Süryani tarihçiler tarafından ilahi gazaba ve cezalandırmaya yorulmuş, Mesih'in pagan bir imparatorundan bu şekilde intikam aldığı öne sürülmüştür.¹⁴⁹

Sütuncu Yeşu' Kroniği, İmparator Iulianus'un Seleukos takvimiyle 674 yılında (M. 362-363) yılında öldüğünü ve yerini alan Iovianus'un Romalılar açısından her konuda barışçı bir siyaset izlemeye başladığını iddia etmişti. Nitekim Iovianus'un Nusaybin'i Sasanilere terk etmesi de *Sütuncu Yeşu' Kroniği*'ne göre bu siyasetin bir sonucuydu: Nusaybin, Iovianus tarafından barış ortamının tesisi uğruna Sasanilere terk edilmişti. Ancak bu gelişme bir şarta bağlıydı. Çünkü *Sütuncu Yeşu' Kroniği*' Romalılar tarafından Nusaybin'in Sasanilere 120 yıl sonra kendilerine iade edilmesi şartıyla teslim edildiğini öne sürmektedir. Nitekim kronik, Roma imparatoru Zenon (474-491) döneminde bu sürenin dolduğunu, fakat Sasanilerin şehri yeniden Romalılara teslim etmek konusunda pek de istekli olmadıklarını söylemiştir. Nitekim bu mesele iki taraf arasında gerilime sebep olmuş ve sonuçta da savaşı körüklemişti.¹⁵⁰

İslam sonrası dönemin akla ilk gelen Süryani entelektüellerinden Urfalı Yakup, *Kronolojik Kanon* isimli tarih çalışmasında aynı konuya temas etmiş ve yaşanan gelişmeleri lemma¹⁵¹ kaydıyla nakletmiştir. Urfalı Yakup, Iulianus'un ölümü sonrasında Romalıların kendi üzerlerine Iovianus'u imparator tayin ettiklerini ve Iovianus'un imparator olduktan sonra II. Şapur'a gidip onunla dostluk kurduğunu

¹⁴⁸ Anlaşmanın sonrasındaki yeni sınır hattı için bk. Ernest Honigmann 1970, ss. 2-7.

¹⁴⁹ Bu hususta örneğin bk. Gregory Abu'l-Farac (Bar Habraeus) 1999,ss. 136-138.

¹⁵⁰ *Mar Yeşua Vakayinamesi* 1958, s. 6.

¹⁵¹ Kısa, giriş cümlesi.

söylemiştir. Yakup'a göre, Iovianus'un Nusaybin'i Sasaniilere teslim etmesi bu dostluğun bir sonucu olmuştur.¹⁵²

Konuya ilişkin kayıtlar nakleden bir diğer Süryani tarihçi Mikayel Rabo'dur. Mikayel Rabo'ya göre Romalılar Fırat kıyılarını Sasaniilere savaş yapılmaksızın teslim etmişlerdi. Bu bağlamda, Iovianus Ağustos ayında imparator olmuştu ve alçakgönüllülük göstererek Sasani hükümdarı Şapur'un yanına gitmişti. Nitekim Nusaybin yapılan görüşmenin ardından Sasaniilere terk edildi. Ancak Mikayel Rabo'ya göre bu düzenleme önemli bir ayrıntı barındırıyordu, çünkü Nusaybin Sasaniilere şehir sakinlerinin şehri terk etmelerinden sonra teslim edilecekti. Anlaşma 30 yıl için geçerli olacaktı. Mikayel Rabo, bu anlatımı sırasında Iovianus'un yaptığı söz konusu anlaşmayı makul bulmaktadır. Çünkü Mikayel Rabo'ya göre bu sırada eski İran sahasında bulunan Roma ordusu oldukça güç koşullar altındaydı ve bu anlaşma sayesinde Antiokheia şehrine dönmeye muktedir olmuştu. Nitekim Iovianus bu sayede ordusunu açlıktan ve muhakkak bir ölümden kurtarmıştı.¹⁵³

Mikayel Rabo'nun yukarıda özetlediğimiz anlatımı sırasında Nusaybin şehrinin sakinleri tarafından boşaltıldıktan sonra Sasaniilere teslim edileceği notunu düşmüş olması önemlidir. Mikayel Rabo'nun bu ifadesinden “Şehrin Hristiyanları” anlamını çıkarmak gerekir. Zira Nusaybin'in Sasaniilere teslimi öncesinde Hristiyanların şehirden ayrılıp batıdaki Roma arazisine göç ettiklerini, dönemin önde gelen bir yazarı olarak Efrem'in de bunların arasında bulunduğunu biliyoruz. Ancak Mikayel Rabo'nun anlatımı bu gelişme bağlamında Roma imparatoru Iovianus'a karşı eleştirel bir üslup taşımamaktadır. Zira anlaşıldığı kadarıyla Mikayel Rabo Hristiyanların bu sayede muhtemel bir Sasani katliamından kurtarıldıklarına inanmıştır. Keza ona göre Iovianus'un kıtlıktan ve ölümden kurtardığı da “Hristiyan” Roma ordusudur.

Konuya ilişkin bir diğer anlatım Bar 'Ebroyo 'nun eserinden bize kadar ulaşmaktadır. Bar 'Ebroyo bilhassa İmparator Iulianus üzerinde durmuştur, çünkü Iulianus'un Hristiyanlığın IV. yüzyılda bir devlet dini olma süreci geçirirken açıkça

¹⁵² “Urfalı Yakup: Kronolojik Kanon”, Türkçe Çev. ve notlandıran: Zafer Duygu, *Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ: Bizans Devleti, Sasaniiler ve İslâm Tarihi*, Divan Yayınları, İstanbul 2017, s. 161.

¹⁵³ *Chronique de Michel le Syrien* 1899, s. 147.

pagan dinini destekleyen bir devlet politikası izlemesi diğer Hristiyan tarihçiler gibi Bar 'Ebroyo 'nun da büyük tepkisini çekmiştir. Nitekim Bar 'Ebroyo bu gerekçeye haklı-haksız örnekler üzerinden Iulianus'u eleştirmektedir.¹⁵⁴

Bar 'Ebroyo bu eleştirilerin sonrasında Iulianus'un İran seferine değinmiştir. Rivayete göre Iulianus başlangıçta umut vadeden bu seferde Sasani başkenti Seleukeia-Ktesifon'a kadar ilerlemiş, hatta kendisinden ısrarla barış talep eden II. Şapur'u reddetmişti. Ne var ki, imparator Dicle Nehri yakınlarında yaşanan bir muharebe esnasında askerlerini harbe teşvik ederken kendisine isabet eden bir ok yüzünden ölmüştü. Bu da savaşın kaderini değiştirmişti.¹⁵⁵

Bar 'Ebroyo bunun sonrasında haklı olarak Iovianus'un Roma tahtına çıktığını söylemektedir. Bar 'Ebroyo 'ya göre Iovianus alçak gönüllülük yaparak II. Şapur'a gitmiş ve onunla anlaşma yolunu aramıştı. II. Şapur ise bu anlaşmanın ancak Romalıların Fırat'a kadar olan araziden geri çekilmeleri şartıyla mümkün olabileceği yanıtını vermişti. Bu yüzden de Iovianus Nusaybin'i II. Şapur'a teslim etmiş ve 30 yıllık bir anlaşma yapmıştı.¹⁵⁶

Sonuçta 363 yılında yapılan anlaşmayla birlikte Nusaybin'in Romalıların elinden çıktığını ve Sasanilerin eline geçtiğini görüyoruz. Bu olaydan bahseden çağdaş tarihçilerin birçoğu, 363 yılı anlaşmasını Romalıların açısından büyük bir başarısızlık, hatta onursuzluk olarak değerlendirmişlerdir. Buna karşın, Nusaybin'in Romalıların açısından kaybıyla sonuçlanan 363 yılı anlaşmasını nispeten daha objektif şekilde değerlendiren veya bunu yine Romalıların açısından olumlu ve zaruri bir hadise gibi yorumlayan bazı tarihçilere de rastlanmaktadır. Zira bu tarihçilere göre, Iovianus bu anlaşma sayesinde Roma ordusunu yok olmaktan kurtarmış, belki de muhtemel daha büyük felaketleri önlemişti.¹⁵⁷ Ancak her halükarda, 363 yılı anlaşmasının Roma ve Sasani imparatorlukları arasında IV. yüzyılda yapılan savaşları sonlandırdığı anlaşılmaktadır.

¹⁵⁴ Gregory Abu'l-Farac (Bar Habraeus) 1999,ss. 136-137.

¹⁵⁵ Gregory Abu'l-Farac (Bar Habraeus) 1999,s. 137.

¹⁵⁶ Gregory Abu'l-Farac (Bar Habraeus) 1999,s. 138.

¹⁵⁷ Bu hususta bk. Geoffrey Greatrex-Samuel N. C. Lieu, *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars, Part II, AD 363-630*, Routledge: London-New York 2002, ss. 5-9.

b) V-VI. Yüzyıllar

Roma ve Sasani imparatorlukları arasındaki sınır anlaşmazlıkları bu dönemde de sürdü ve kimi zaman iki taraf arasında şiddetli savaşların yaşanmasına sebep oldu. Nusaybin 363'ten beri artık bir Sasani şehriydi. Aslında 363 yılı barışı Nusaybin'i Sasaniilere verilmişti. Bilindiği üzere 363 anlaşmasının süresi 30 yıllıktı. Fakat Sasaniiler sürenin bitiminde şehri Romalılara teslim etmek için hiç de gönüllü olmamışlardı. Nitekim bunun sonrasında yaşanan ilişkilerde ve savaşlarda Nusaybin yine merkezi bir rol oynamıştır.

Buna ilişkin dikkat çeken bir örnek Bizans imparatoru II. Theodosios (408-450) ile Sasani hükümdarı V. Behram (421-439) arasında yapılan savaşta karşımıza çıkmaktadır. Kilise tarihçisi Sokrates'e göre savaşın sebebi eski İran sahasında Sasani hanedanının Hristiyanlara karşı kovuşturma politikası izlemeye başlamasıydı. Rivayete göre, zulümden kaçan bazı Hristiyanlar Roma İmparatorluğu'na sığınmışlardı. Roma yönetimi bunları iade etmemiş, hatta bu uğurda savaşı bile göze almıştı. Bu süreçte Roma ve Sasani birlikleri arasında yeniden çatışmaların başladığı görülmektedir. Nitekim Sokrates'e göre Roma ordusu bu savaşın bir muharebesi esnasında Sasani birliklerinin bir kısmını Nusaybin'de sıkıştırmıştı. Zira Romalılar şehri kuşatma altına almışlardı. Sasani hükümdarı Behram ise Nusaybin'in kuşatıldığı haberi üzerine harekete geçmişti. Bu haberi alan Roma birlikleri geri çekilmişlerdi ve dolayısıyla Romalıların askerî faaliyeti yalnızca yağmadan ibaret kalmıştı.¹⁵⁸

İki taraf arasında yaşanan bu savaş birçok modern araştırmacı tarafından Hristiyanlık bağlamından ziyade meselenin siyasî boyutu ön plana alınarak tahlil edilmektedir. Sokrates'in bir kilise tarihçisi olduğu ve her türlü hadiseyi büyük oranda Hristiyanlık perspektifinden anlattığı göz önünde bulundurulursa, modern araştırmacıların bu yaklaşımına özellikle önem vermek gerekir. Ancak II. Theodosios ile Behram arasında yaşananlar göstermektedir ki, Nusaybin Roma ve Sasani imparatorluklarının hudut noktasında, her iki taraf açısından da önem taşıyan

¹⁵⁸ Socrates, *Hist. Eccl.*, vii. 18-18-24.

konumunu V. yüzyılın birinci yarısında da sürdürmüştü. Bununla birlikte Süryani kroniklerinin Nusaybin'e ilişkin bu olaydan söz etmedikleri görülmektedir.

V. yüzyılda Nusaybin'in Bizans-Sasani ilişkilerinde yeniden ön plana çıkması, Bizans imparatoru Zenon (474-491) ile Sasani hükümdarı Balas (484-488) döneminde olmuştur. Bu yüzyılda Zenon'un hükümdarlığı özellikle dikkate alınması gereken bir husustur. Çünkü bu dönem Batı Roma İmparatorluğu'nun nihai çöküşüne denk gelmekteydi. Üstelik bu durum, imparatorluk için hayli belirsiz ve karışık bir görüntü sergiliyordu. Ayrıca Zenon, tahta geçtikten sonra kendisine isyan eden komutanlarla uğraşmak zorunda kalmıştı. Örneğin Ostrogotların lideri Theodoricus, İmparator Zenon'a isyan etmiş ve onu uzun süre uğraştırmıştı. Buna ek olarak Zenon'un yönetimini zayıflatan bir başka isyancı da Isauralı Illus'tu.¹⁵⁹

Süryani kronikleri, İmparator Zenon'a karşı yapılan isyanları ele almış ve bu isyancıların isimleri ve akıbetleri hakkında bilgiler vermişlerdir. *Sütuncu Yeşu Kroniği*, Zenon'a karşı yapılan isyanlara değinmiştir. Illus ve Leontius'un isyanlarını bütün ayrıntılarıyla ele almıştır.¹⁶⁰ *Urhoş Kroniği* ise, 795 Yunan Takvimi yılında Leonitos adında bir askerin Zenon'a karşı siyan ettiğini ve Antiokheia'da iki yıl hüküm sürdüğün söyler.¹⁶¹ Urfalı Yakup da *Kronoloji Kanonu* adlı eserinde bu meseleye temas eder. Yakup, Theodoricus'un isyanından bahseder.¹⁶² Bar 'Ebroyo da İmparator Zenon hakkında bilgi vermektedir. Zenon'un dokuzuncu yılında, Balas'ın İran tahtında 4 yıl hüküm sürdüğünü söyler. Ayrıca Zenon devrinde Samaritlerin isyanına değinen Bar 'Ebroyo, isyanın bastırılmasından sonra Zenon'un bağırsak hastalığına yakalanıp daha sonra öldüğünü söyler.¹⁶³

İmparator Zenon, isyanlar dışında Kristolojik tartışmalarla da uğraşmak zorunda kalmıştı. Bundan dolayı Henotikon (Birlik Fermanı) yayınlayarak Kristolojik tartışmaları sonlandırmayı amaçlamıştı. Fakat bu amacına ulaşamayan Zenon en son çareyi Khalkedon Konsili karşıtı Hristiyanları kovuşturmakta

¹⁵⁹ Bu konu ile ilgili detaylar için bk. Stephen Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi MS 284-641*, Türkçe çev. Turhan Kaçar, TTK Yayınları, Ankara 2016, ss. 175-178.

¹⁶⁰ *Mar Yeşua Vakayinamesi* 1958, ss. 8-9.

¹⁶¹ "Urhoş Kroniği", Türkçeye Çev. ve notlandıran: Zafer Duygu, *Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ: Bizans Devleti, Sasaniler ve İslâm Tarihi*, Divan Yayınları, İstanbul 2017, ss. 117.

¹⁶² Urfalı Yakup: *Kronolojik Kanon*", Türkçe Çev. ve Notlandıran: Duygu 2017/a, s.183.

¹⁶³ Gregory Abu'l-Farac (Bar Habraeus) 1999,s. 148.

bulmuştu. Üstelik Theodorosçu Hristiyanlara ait olan Urfa Okulunu kapattırmıştı. Bu konuya daha sonra ayrıntılı bir şekilde değineceğiz.

İmparator Zenon döneminde Bizans-Sasani ilişkilerine baktığımızda aslında Sasani hükümdarı Balaş (484-488) ile Nusaybin'in iadesi konusunda yaşanan gerginlikten başka ciddi bir durum yaşanmamıştı. Çünkü en son savaş Sasani Kralı II. Yazdgiirt (438-457) döneminde yapılmıştı. Bu savaşta Sasaniler, Erzurum şehrini zapt etmişti. Daha sonra Bizans'ın isteği üzerine iki devlet arasında 441 yılında bir barış anlaşması yapılmış ve anlaşmaya göre her iki devlet Anadolu sınırında istihkâm oluşturmayacaklarına dair birbirlerine teminat vermişlerdi.¹⁶⁴

Zenon ile Balaş arasındaki bu gerginliğin sebebini Nusaybin'in iadesine bağlayan *Sütuncu Yeşu'* 363 yılında iki devlet arasında yapılan anlaşmada Iovianus'un Nusaybin'i 120 yıllığına Sasanilere verdiğini söyler ve bu sürenin de Zenon dönemini denk geldiğini aktarır. Fakat İranlılar Nusaybin'i iade etmemişler ve iki devlet arasındaki gerginliğin bundan dolayı ortaya çıktığını iddia eder.¹⁶⁵

Şimdi iki hükümdar arasındaki gerginliği tırmandıran mesajlara bakalım. *Sütuncu Yeşu' Kroniği'* ne göre, Sasani hükümdarı Balaş (484-488) Bizans İmparatoru Zenon'a (474-491) elçiler göndererek ondan para istemişti. Zenon'un buna verdiği cevapla 363 yılı anlaşmasına atıf yapmıştı. Zira Zenon, Balaş'ın elçilerine, “Önce, uzun yıllar boyunca Romalılara ait olduğu halde Nisibis'ten aldığımız vergiler size yeter.” demişti.¹⁶⁶ Sütuncu Yeşu''un bu söylemi iki açıdan önem taşımaktadır. Birincisi, Romalıların Nusaybin üzerindeki hak iddiasından vazgeçemedikleri ve Sasanileri orada işgalci gibi gördükleri anlaşılmaktadır. İkincisi ise Nusaybin'in iktisadi açıdan o zamanlar taşıdığı önemi gözler önüne sermektedir. Nitekim Zenon, Sasani elçisine verdiği cevapta bu duruma bilhassa dikkat çekmişti.

V. yüzyılın sonlarına doğru ve VI yüzyılın ilk çeyreğinde iki devlet arasındaki gerginliğin savaşa dönüştüğü ve yine Nusaybin'in “İade Meselesi”nin ortaya çıktığı dönemde, Sasani tahtında I. Kavad (488-497/499-531), Roma tahtında ise Anastasios (491-518) hüküm sürüyordu. Zenon 491 yılında öldüğünde yerine

¹⁶⁴ Abu'l-Farac (Bar Habraeus) 1999, s. 140-150.

¹⁶⁵ Bu iddia için bk. *Mar Yeşua Vakayinamesi* 1958, s. 6.

¹⁶⁶ *Mar Yeşua Vakayinamesi* 1958, s. 10.

geçen 61 yaşındaki Anastasios, Nusaybin'in Roma İmparatorluğu'na iade edilmesi noktasında ısrarcı davranıyordu. Anastasios da selefi Zenon gibi iç isyanlarla uğraşmıştı fakat Roma İmparatorluğu artık bu dönemden itibaren batıda toprak kaybetmeye razı olmuştu. Ostrogotların ve diğer kavimlerin isteklerine boyun eğmeye başlamıştı. Dolayısıyla da bu saatten sonra da artık Bizans imparatorları Constantinopolis'i barbarlara karşı koruma derdine düşmüşlerdi. Bu bağlamda, İmparator Anastasios da doğu politikasına daha çok önem vermeye başlamıştı.¹⁶⁷

Sasaniler cephesinden bakıldığında ise, tahtta I. Kavad (488-497/499-531) iktidarının ilk yıllarında ciddi iç isyanların üstesinden gelmiş ve tahtını sağlama almıştı. İç sorunları halleden I. Kavad, selefi olan Balas'ın Romalılardan istemiş olduğu vergiyi yeniden istemeye başladı. I. Kavad'ın bu talebi İmparator Anastasios tarafından reddedilince iki devlet arasında savaş patlak verdi.¹⁶⁸ 502 yılında yapılan bu savaşta Sasani ordusu Diyarbakır ve Erzurum şehirlerini aldı. Bunu üzerine Anastasios, Hypatios komutasında büyük bir ordu hazırlattırıp Sasanilerin üzerine gönderdi. 504 yılındaki bu ikinci savaşın ardından Bizans İmparatorluğu, Diyarbakır ve Erzurum şehirlerine tekrar hâkim oldu.¹⁶⁹ 506 yılında da iki devlet arasında bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmanın hemen ardından da Anastasios doğu sınırına ağırlık verdi ve Sasanilerin elinde bulunan Nusaybin şehrine karşılık bir denge oluşturmak amacıyla Roma'ya ait olan Dara şehrini tahkim etmeye başlamıştı.¹⁷⁰

Şimdi de yukarıdaki tasvirleri Süryani kronikleri açısından değerlendirelim. Bilindiği üzere *Sütuncu Yeşu' Kroniği* 502-506 yılları arasında dönemin Sasani hükümdarı Kavad (488-496, 499-531) ile Bizans İmparatoru Anastasios (491-518) arasında yaşanan şiddetli savaşları anlatmıştır. *Yeşu'*, Zenon'un ölmesinden sonra yerine Anastasios'un geçtiğini söyler. Bu durumu haber alan I. Kavad, İmparator Anastasios'a elçiler göndererek para istemişti ve bu paranın verilmediği takdirde savaşı kabul etmeleri gerektiğini söylemişti. Anastasios, I. Kavad'ın elçilerine şu cevabı vermişti: "Benden önce hüküm süren Zenon'un göndermediği gibi, Nisibis'i boşaltıp bana verinceye kadar ben de para yollamayacağım. Çünkü barbar sayılan

¹⁶⁷ Mitchell 2016, ss.178-187.

¹⁶⁸ Mitchell 2016, s.185.

¹⁶⁹ Bahadır 2011, s. 691.

¹⁷⁰ Mitchell 2016, s.186.

Germanlar ile Blemesler ve daha birçokları ile yapmak zorunda kaldığım savaşlarda Roma askerlerini ihmal edip de onların yerine seni besleyemem.”¹⁷¹

Mşihō Zko, *Erbil Vakayinamesi*'nde Anastasios ile I. Kavad dönemine dair birkaç bilgi vermektedir. Mşihō Zko, 501/2 tarihlerine gönderme yaparak, o tarihlerde Romalılar ile Persler arasında bir savaş sürdüğünü söyler. Kavad'ın kendisini ikinci kez kral ettikten sonra güçlü bir orduyla Roma İmparatorluğu'na saldırmıştı. Romalılara ait Amida ve Riş'ayno şehirlerini almıştı. İlaveten Mşihō Zko, Roma tahtında Anastis/Anastasiyus adında bir hükümdarın tahtta olduğunu aktarır.¹⁷²

Pseudo-Zacharias Kroniği de Nusaybin ile ilgili Sasani Kralı I. Kavad (488-496,498-531) dönemine denk gelen bazı bilgiler vermektedir. Pers Kralı Kavad'ın 500 ibs ağırlığındaki haracın ödenmesi için Romalılara baskı yaptığını söyler. Bu haracın ise Hunlara karşı Roma topraklarını koruyan Pers güçlerinin harcamalarına yönelikti. Roma İmparatorluğu bu haracı ödemediği için zaman zaman Pers askerleri Roma topraklarına saldırırlardı. Romalılar da buna karşılık Arzenana ve Nisibis bölgesine saldırıp oralara zarar verirdi.¹⁷³ Kronikten de anlaşıldığı gibi Nusaybin Bizans sınırına en yakın Sasani şehriydi o dönemde, haliyle de kolayca saldırabilecekleri bir konumdaydı. Zaten Nusaybin'in en büyük bahtsızlığı bu olsa gerek, çünkü iki devletin sınır hattında bulunması onun hemen hemen her savaşta zarar görmesine sebep olmuştu.

Anastasios döneminde Roma/Bizans İmparatorluğu'nun Nusaybin'e dair ufak çaplı saldırıları da olmuştu. Urfalı Yakup, *Kronoloji Kanonu* adlı eserinde bu saldırıları kaleme almış ve Romalı 5 generalin Nisibis'i almaları için gönderildiğini fakat bu generallerin Nisibis'i almadan geri geldiğini aktarır. Bu sebeple Roma hududunda Dara şehrinin kurulduğunu söyler. I. Kavad'a değinen Yakup onunla ilgili birkaç bilgi vermektedir. I. Kavad'ın Armenia'dan gelip Beth Nahrin

¹⁷¹ *Mar Yeşua Vakayinamesi* 1958, s. 11.

¹⁷² Mşihō Zho 2002, s. 142.

¹⁷³ *The Syriac Chronicle Known As That Of Zachariah Of Mitylene*, İngilizceye Çev. Hamilton-Brooks, London 1899, s. 6.

bölgesindeki Amida şehrine saldırdığını aktarır. Ayrıca I. Kavad, şehri ele geçirdikten sonra da 80 bin kişiyi katletmişti.¹⁷⁴

Yakup'un söylediklerinden de anlaşılacağı üzere, uzun bir dönem Bizans İmparatorluğu Nusaybin'i alacağı umuduyla defalarca saldırılarda bulunmuştu. Çünkü şehrin sıfır noktasında olması ve ezeli düşmanları olan Sasanilerin elinde bulunması, Bizans imparatorlarının rüyasını kaçırıyordu. Nedenine gelecek olursak, Nusaybin'de Sasani garnizonun bulunması Bizans Devletini olası saldırılara karşı hedef tahtasına koymuştu. Zaten Anastasios Nusaybin'den umudunu kesmiş olacak ki Nusaybin'den gelebilecek saldırılara karşı önlemini almak için Dara şehrini tahkim etmişti.

VI. yüzyılda Roma/Bizans-Part/Sasani ilişkilerinin savaşa dönüştüğü ve bu savaşlar girdabında Nusaybin'in de payını aldığı önemli dönemlerden birisi de Bizans İmparatoru Iustinianus (527-565) ile Sasani Hükümdarı I. Kavad (488-496,498-531) ve I. Kavad'ın ardından tahta oturan I. Hüsrev (531-579) dönemidir. Iustinianus, Bizans imparatoru olan dayısı I. Iustinus' un 1 Ağustos 527 yılında ölmesinden sonra imparator olmuştu.¹⁷⁵ İmparator Iustinianus, tek başına tahta gelir gelmez Sasanilere karşı saldırgan bir politika izlemeye başlamıştı. Mezopotamya bölgesindeki komutanı Belisarius'a emir vererek Nusaybin'e çok yakın olan Mindouosa şehrine tahkimat yapmasını istedi. Sasaniler bu tahkimat girişimini kabul etmediler ve ilişkilerde gerginlik tekrar baş gösterdi. Bu gerginliğin neticesinde 529 yılında iki devletin orduları Dara şehri yakınlarında büyük bir savaş yaptılar. Savaşı Romalıların kazanmasına rağmen Sasaniler lehine bir anlaşma yapılmıştı. Çünkü Sasaniler Dara ve Mindouosa şehirlerindeki tahkimatların yıkılmasını istemişti. Ayrıca Sasani hükümdarı Balas'ın zamanından beri isteyip de alamadıkları parayı tekrar istemişlerdi.¹⁷⁶

530 yılına kadar iki taraf arasında savaş etmişti. Daha sonra I. Kavad öldü ve yerine I. Hüsrev 531 yılında Sasani tahtına geçti. Fakat bu dönemde her iki imparatorluk da kendi iç sorunlarıyla uğraşmaya başlamıştı. Çünkü I. Hüsrev tahta

¹⁷⁴ “Urfalı Yakup: Kronolojik Kanon”, Türkçe Çev. ve Notlandıran: Duygu 2017/a, ss. 186-188.

¹⁷⁵ Mitchell 2016, s.192.

¹⁷⁶ Mitchell 2016, ss.199-201.

geçer geçmez kendisine karşı bir iç isyanla karşılaşmıştı. Öbür tarafta ise İmparator Iustinianus, 532 yılında Constantinopolis'te patlak veren Nika İsyanı ile meşguldü. Bunun üzerine iki taraf arasında 532 yılında bir barış imzalandı. Bu anlaşamaya göre Romalılar, Mindouos şehrinin tahkimatından vazgeçtiler fakat Dara kentini ellerinde tutmayı başardılar. Ayrıca Sasaniler'in istediği parayı da verdiler.¹⁷⁷ Daha sonraki yıllarda, yani 540 yılında I. Hüsrev Ostrogotlarla anlaşarak Bizans'a saldıracaktır. Bu savaşın sonucunda I. Hüsrev, Suriye'yi alıp Antakya'yı da harabeye çevirecektir.¹⁷⁸

Nusaybin bağlamında bu dönemle ilgili Süryani kroniklerinin anlatımlarına baktığımızda bu konuda *Pseudo-Zacharias Kroniği* şunları aktarmaktadır:

Ve 838 Yunan yılında Iustinianus imparator oldu. Emir verdi ve büyük bir şehir inşa edildi. Ve orada askerî güç tesis edildi. Suyu çok kötü olduğundan şehre uzaklardan su getirildi. Yönetiminin başlangıcından beri tüm çabasını inşaata, farklı bölgelerde şehirleri yeniden kurmaya ve farklı yerlerde ülkesinin korunması için duvarların onarımına adadı. O dönemde Persliler ve Romalılar birbirine düşmandılar. Askerlerin başı olan Timus sınır bölgesinin Dükü'ydü. Ordu, tüm subaylarıyla birlikte Nisibis'e karşı savaşmak için etrafında toplandı. Savaştiler fakat alamadılar. Sonra Thebatha sınırına kadar tekrar denediler. Ordu surlara kadar gelip surda delik açtılar. Yaz ayının en sıcak dönemi idi. Bazı sebeplerden dolayı amaçlarını gerçekleştiremediler. Dara'dan 15 fersah uzaklıkta olan sınırı ele geçiremediler. Orduya, Dara'ya dönmesi emredildi. Aç gözlü bir şekilde bal ve çok sayıda domuz leşi yedikleri için, piyadelerin bir bölümü öldü. Diğer piyadeler de sınırda yanıp kavruldu. Süvariler ise Dara'ya ulaştı ve ordu dağıldı.¹⁷⁹

Pseudo-Zacharias'ın bu anlatımından bir sonuç çıkarmaya çalışırsak, aslında Anastasios döneminde Dara şehrinin tahkim edilmesinin askerî açıdan ne kadar avantajlı olduğu sonucunu elde edebiliriz. Çünkü savaş alanına yakın bir garnizonun bulunması her zaman için hem lojistik hem de vur-kaç taktiği için önemli bir projedir. İmparator Iustinianus dönemi ile ilgili anlatımlara diğer bir Süryani Kroniği ise Urfalı Yakup'un *Kronoloji Kanonu* adlı eserinde rastlıyoruz. Fakat Urfalı Yakup

¹⁷⁷ Mitchell 2016, s. 201.

¹⁷⁸ Çelik 2007, ss. 222-227; Ayrıca Antakya'nın I. Hüsrev tarafından harabeye çevrilmesi hususunda Antiokheia (Antakya) maddesine bk. Akalın-Duygu 2017, ss. 16-17.

¹⁷⁹ *The Syriac Chronicle Known As That Of Zachariah Of Mitylene* 1899, s. 221.

burada sadece Iustinianus'un dönemindeki kiliseler arası dinî tartışmalardan kaynaklı, episkoposlar arasındaki mücadelelere kısaca değinmiştir.¹⁸⁰ Çünkü İmparator Iustinianus kendi hükümdarlığı döneminde Monofizit inancına sahip olan eşi Theodora ile birlikte Hristiyanlar arasında devam eden Kristolojik tartışmaları da olumlu anlamda yönetmişti.

Roma/Bizans-Part/Sasani ilişkileri açısından diğer bir önemli dönem ise Bizans İmparatoru II. Iustinus (565-578) ile Sasani Hükümdarı I. Hüsrev (531-579) dönemidir. İki devlet arasında yapılan savaşlar bağlamında bakıldığında, bu döneme damgasını vuran en önemli gelişmeler, 573'te II. Iustinus'un Sasanilere karşı başlattığı saldırılardır. Nitekim bu saldırıları başlatan sebep ise 562 yılında İmparator Iustinianus ile I. Hüsrev arasında imzalanan anlaşmaydı. Bu anlaşmanın maddelerine göre Bizans İmparatorluğu Sasanilere bir miktar altın ödeyecekti. Fakat bu ödeme şekli şöyle belirlenmişti: Sasaniler, Romalılara ilk yedi yılı kapsayan bir ödeme yapacak ve daha sonrasında ise üç yılı kapsayacak bir ödeme yapacaktı. Sonrasında da yıllık ödemeler şeklinde olacaktı.¹⁸¹

Bizans İmparatoru II. Iustinus, tahta geçtikten sonra 569'da üç yıllık ödemeyi kabul etti fakat ondan sonrasında ise ödemeyeceğini Sasanilere bildirmişti. Dolayısıyla da bu meseleden mütevellit iki devlet arasında savaş çıktı. II. Iustinus, yeğeni Marcianus komutasındaki bir orduyu Arzenana eyaletine gönderdi. 573'te iki ordu Nusaybin yakınlarında karşılaştı. Savaşın sonucunda Sasaniler ezici bir şekilde galip geldiler ve altı aylık bir kuşatmadan sonra da Dara şehrini aldılar. Bununla yetinmeyen I. Hüsrev, Fırat Nehrini geçtikten sonra Antakya ve Apamea şehirlerini yağmaladı. Bunu üzerine iki devlet arasında 574 yılında bir anlaşma yapıldı. Fakat bu anlaşmadan iki yıl sonra iki taraf arasındaki savaşlar tekrar başlamıştı. Özellikle söz konusu savaşlarda Romalı komutan ve geleceğin Bizans İmparatoru Maurikios'un savaş konusunda yeteneği ön plana çıkmıştı. Bu savaşlarda Romalılar, Sasanilere ait Armenia bölgesine saldırıyorlardı, buna karşılık olarak da I. Hüsrev, misilleme yapıp Kapadokya'ya saldırıyordu.¹⁸²

¹⁸⁰ “Urfalı Yakup: Kronolojik Kanon”, Türkçe Çev. ve Notlandıran: Duygu 2017/a, s. 194.

¹⁸¹ Mitchell 2016, s. 592.

¹⁸² Mitchell 2016, ss. 593-594.

Yukarıda tasvir etmeye çalıştığımız bu döneme Süryani kronikleri çerçevesinden baktığımızda bir hayli bilgi ile karşılaşırız. Süryani kronikleri bu bilgileri aktarırken özellikle Romalıların Nusaybin'e düzenledikleri saldırıları detaylı bir şekilde anlatmışlardır. *Pseudo-Zacharias* kendi kroniğinde, Areobindus ve Hypatius isminde iki komutanın Nisibis'i almak için gittiklerini fakat kenti ele geçiremediklerini, buna karşın Nisibis halkı onların Nisibis'i almalarını istedikleri aktarmaktadır.¹⁸³

Ephesoslu Yuhanna ise, *Kilise Tarihi* adlı eserinde, Kral Iustinus ile Patrician Marcian arasındaki akrabalık bağına dikkat çeker ve ikisinin akraba olduğunu söyler. Ayrıca Patrician Marcian'ın Doğu'ya gönderilen orduların komutanı olduğunu ve Hristiyanların ülkesine baskı olduğu zaman ordusunu toplayıp Nusaybin şehrine indiğini aktarır.¹⁸⁴ Marcian'ın Nusaybin'e saldırmasının sonucuna da değinen Ephesoslu Yuhanna, Marcian'ın yenildiğini ve ordusuyla birlikte Nusaybin şehriden uzaklaştığını aktarmaktadır. Pers kralı, Marcian'ın uzaklaştığını görünce hemen bulabildikleri bütün aletlere ve mancınıklara el koyulmasını emrettiğini söyler.¹⁸⁵

Zuqnin Kroniği ise, II. Iustinus'un ölümü ve ardından Tiberius'un imparator olmasının tarihlerini vermiştir.¹⁸⁶

Başka bir Süryani Kroniği *Süryani Miḳayel* de kendi eserinde aynı bilgileri vermektedir. *Süryani Miḳayel*, Yustiyan'ın (II. Iustinus) 8. senesinde teyzesinin oğlu Markiyan'ı kayser olarak atadığını ve onu Roma ordusuyla birlikte Nusaybin'e gönderdiğini söyler. Nusaybin Marzban'ı (İranlılarda şehirden sorumlu komutan) elçiler aracılığıyla Markiyan'la görüşür ve onu dört ay oyalar. Böylece Persler krallarına haber verme fırsatını elde ettiler. Nusaybin'e erzak getirdiler ve etrafındaki bahçeleri kestiler. Şehrin içindeki Hristiyanları da kovdular. II. Iustinus, Markiyan'a mektup yazıp, gecikmeden Nusaybin'e saldırmasını ister. *Süryani Miḳayel*, kitabında saldırı günü hakkında da bilgi verir ve Markiyan'ın bir Bayram günü Nusaybin'e

¹⁸³ *The Syriac Chronicle Known As That Of Zachariah Of Mitylene* 1899, s. 161.

¹⁸⁴ *Ecclesiastical History of John Bishop of Ephesus*, ed. With Grammatical, Historical and Geographical Notes in English and German, by Jessie Payne Margoliouth, Brill: Leiden 1909, s.17.

¹⁸⁵ *Ecclesiastical History of John Bishop of Ephesus* 1909, s. 31.

¹⁸⁶ "Zuqnin Kroniği (Dionysius'a Atfedilen Kronik)": III. Bölüm, Türkçe Çev. ve notlandıran: Zafer Duygu 2017/a, s. 347.

saldırıldığını söyler. Fakat Bar 'Ebroyo, Markiyan'ın Nusaybin'i zapt ettiğini söyler. Oysa *Süryanî Miķayel*, Markiyan'ın şehri tam zapt edeceği sırada İmparator II. Iustinus'un gönderdiği komutan Markiyan'ın yanına varır ve elini omzuna koyup kemerini kestiğini söyler. Hatta bu arada *Süryanî Miķayel* iki komutanın arasında geçen diyalogu da aktarır. Markiyan, komutana der ki: "Az bir şey kaldı, görüyorsun ki kaç savaş aracı-gereci var ve kaç kule bina ettik. Ve Allah'ın izniyle şehir büyük bir çabadan sonra bize teslim olacaktır. İki gün sonra onu alırız ve ondan sonra önümdedir ve kralın emrini bana karşı uygula."¹⁸⁷

1234 Kroniği de Markiyan'ın Nusaybin'e saldırısını ve II. Iustinus'un arasındaki yaşanan gelişmeleri diğer kroniklerle aynı şekilde ele almıştır. Fakat yazar burada Markiyan'ın Perslerle anlaşıp onlara 4 aylık bir zaman verdiği için II. Iustin tarafından cezalandırıldığını söyler. Onun dışında, *1234 Kroniği* diğer kroniklerle aynı şeyi anlattığı için olayın bütün akışını tekrar vermeye gerek olmadığını düşünüyoruz.¹⁸⁸

Marcian'ın Nusaybin üzerine yürümesini ve orada yapılan savaşı Bar 'Ebroyo uzun uzadıya anlatmaktadır. İmparator (II. Iustinus) devrinin 8. yılında teyzesinin oğlu Marcion'u Sezar tayin ettiğini ve Romalılardan oluşturduğu bir ordu ile onu Nisibis'e karşı gönderdiğini aktarır. Marcion, Dara şehrine vardığı zaman askerlerinin bir kısmını İran topraklarına gönderir, askerler de bu yerleri talan ederler. İşin ciddiyetini anlayan İranlıların Nisibis'teki komutanı hileli bir yola başvurur ve Marcion'a Nisibis şehrini teslim edeceğini söyler. Çünkü harp olmasını istemezler. Fakat Marcion'dan bu haberi kralına bildirmesini ister. Böylelikle Persli komutan Nisibis harekâtını 4 ay geciktirme fırsatını yakalamış oldu. Bu süre zarfında İranlılar Nisibis'e yeterli erzak taşırlar. Ayrıca şehrin etrafındaki bağ ve bahçeleri bir ok atımı mesafesine kadar hepsini temizledir. Şehrin içindeki Hristiyanları da şehirden çıkardılar. Bunu duyan II. Iustin, Marcion'a hemen saldırması emrini verir. Bunun üzerine Marcion şehrin etrafını sararak tepelere mancınıkları yerleştirir ve şehri zapt eder. Fakat II. Iustin, Marcion'a kızdığı için onun yerine bir komutan atar. Acacius isimindeki bu komutan Marcion'u yakalayıp onu Dara'ya gönderdi. Bunu

¹⁸⁷ *Chronique de Michel le Syrien* 1899, s. 346.

¹⁸⁸ Detaylar hakkında daha fazla bilgi için bk. *1234 Yılı Anonim Süryani Vakayinamesi* 2004, ss. 124-125.

gören askerler Roma'ya bir başkasının hâkim olduğunu sanıp çadırlarını bırakıp savaş alanından kaçtılar. İranlıların Kralı Kisra (I. Hüsrev) Romalıların kaçtıklarını haber alınca şehre geldi ve Romalıların bıraktıkları bütün savaş aletlerine el koydu. Daha sonra da gelip Dara şehrinin etrafında kamp kurdu.¹⁸⁹

Süryanî Miḳayel, Nusaybin'in "İade" meselesiyle ilgili, Kisra¹⁹⁰ yani I. Hüsrev (531-579) ile Yustıyan yani II. Iustinus (565-578) arasındaki mektuplaşmadan da söz eder. Bu mektuplaşmada Sasanilere isyan eden Ermenilerin Bizans'a iltica etme meselesi konu edilmiştir. Çünkü Ermeniler Bizans İmparatorluğu'na iltica ettikleri zaman I. Hüsrev, bu isyancıları II. Iustinus'tan kendisine iade edilmesini istemiştir. Fakat I. Hüsrev'in bu talebi II. Iustinus tarafından reddedilir. Buna karşılık da I. Hüsrev, II. Iustinus'tan eski zamanlarda Romalıların Ermeniler için Sasanilere verdikleri altınları ister. II. Iustinus'un bu seferki cevabı sert olur ve aslında Sasanilerin kendilerine Nusaybin için vergi vermelerini talep eder.¹⁹¹

1234 Kroniği de fazla detaylara inmeden bu olaya kısaca değinir ve II. Iustinus'un 4. senesinde Ermenilerin Perslere isyan edip daha sonra Roma'ya iltica ettiklerini söyler. Bunun üzerine Kisru (I. Hüsrev) de onları ister, II. Iustinus de bu teklifi reddeder ve Nusaybin'i geri ister.¹⁹²

Aynı konuya temas eden Bar 'Ebroyo, İranlılar Ermenileri ateşe tapmaya zorlayınca Ermenilerin de İranlılara isyan edip Romalılarına sığındıklarını söyler. Bunu üzerine I. Hüsrev, II. Iustinus'tan isyancı Ermenileri kendisine teslim etmesini ister. Fakat II. Iustinus bu teklifi reddeder ve Hristiyan bir halkın toprakları ve kendilerinin de malı olduğunu söyler. Bunun üzerine I. Hüsrev ikinci kez II. Iustinus'a mektup yazar ve hiç olmazsa Ermeni krallarının kendisine ödedikleri vergiyi II. Iustinus'tan ister. Bu sefer II. Iustinus sert bir şekilde cevap yazar ve der ki: "Ben önceden almış olduğunuz altınları da sizden istiyorum. Biz, sizden Roma'ya ait olan Nisibis'i istediğimiz halde siz bizden şimalde olan bir memleketi nasıl

¹⁸⁹ Gregory Abu'l-Farac (Bar Habraeus) 1999, s. 156.

¹⁹⁰ Süryanî Miḳayel, Hüsrev ismini "Kisru" veya "Kisrev" şeklinde yazmıştır.

¹⁹¹ Kisru (I. Hüsrev) ile Yustıyan (II. Iustinus) arasındaki mektuplaşma hakkında daha fazla bilgi sahibi olmak için bk. *Chronique de Michel le Syrien* 1899, s. 332.

¹⁹² *1234 Yılı Anonim Süryani Vakayinamesi* 2004, s. 124.

isteyebilirsiniz?”¹⁹³ Dolayısıyla sıraladığımız üç Kroniğin anlatımı da aşağı yukarı aynı bilgileri vermektedir. Bu da Süryani kroniklerinin Nusaybin’e verdikleri önem açısından bize ipucu vermektedir. Ayrıca Bizans imparatorlarının hâlâ Nusaybin üzerine hak iddia ettikleri gerçeğini de gözler önüne sermektedir.

VI. yüzyılın sonlarına doğru, hatta VII. yüzyılın başlarına kadar Roma/Bizans-Part/Sasani savaşları açısından ve Nusaybin’e etkisi bakımında üstünde durulması gereken başka bir dönem ise, Sasani hükümdarı II. Hüsrev (590-628) ile Bizans İmparatoru Maurikios’un (582-602) ilişkisidir. Bu iki imparatorun yakın ilişkileri iki devleti birbirine bir hayli yakınlaştırmıştı. Hatta Maurikios’u manevi babası olarak gören II. Hüsrev, Maurikios’un damadaydı aynı zamanda.

II. Iustinus, 578 yılının Ekim ayında öldükten sonra onu yerine Tiberius Bizans imparatoru olmuştu. Tiberius’un hükümdarlığı esnasında Maurikios, Doğu orduları komutanı olarak görev yapıyordu. Maurikios komutanlığı esnasında doğu bölgesinde Sasanilere karşı saldırılarına devam ediyordu. Maurikios, 580 ve 581 yıllarında Mezopotamya’ya saldırmış ve Sasani ordusunu yenmişti. Fakat daha bu savaş devam ederken Tiberius’un ölüm haberi geldi. Tiberius 582 yılının Ağustos ayında ölmüştü. Tiberius’un ölmesi üzerine Maurikios, imparator ilan edildi ve başkent Constantinopolis’e döndü.¹⁹⁴

Maurikios, hükümdarlığının ilk yıllarında doğu sınırını muhafaza etmeyi başarmıştı. Fakat Nusaybin üzerine bazı seferler de yapmıştı. Bizans’ın Ioannes ve Phillipicus isminde iki kumandanı Arzenana ve Nusaybin’e saldırılarına devam ediyordu.

Sasani tarafında ise, IV. Hürmüz (579-590) Sasani tahtında hüküm sürüyordu. Fakat o esnada Kafkasya’nın batısında Bizans ile Sasani orduları savaş halindeydi. Sasani ordusunun meşhur komutanı olan Behram bu savaşta Bizans’a yenilmişti. Daha sonrasında da IV. Hürmüz tarafından ordudan uzaklaştırılan Behram, Hürmüz’ün bu kararını tanımadı ve hükümdara karşı isyan etti. Bu isyanın etkisiyle IV. Hürmüz tahttan indirildi ve onun yerine oğlu II. Hüsrev Sasani tahtına geçti.

¹⁹³ Gregory Abu’l-Farac (Bar Habraeus) 1999,ss. 156.

¹⁹⁴ Mitchell 2016, s. 595.

Fakat II. Hüsrev'in tahta geçmesini kabul etmeyen Behram, II. Hüsrev'e karşı savaş açtı ve onu yendi. Bu gelişmenin ardından II. Hüsrev, Bizans İmparatorluğu'na sığınmak zorunda kaldı. Ayrıca II. Hüsrev, Maurikios ile bir anlaşma yaparak, eğer onun tekrar Sasani tahtına oturmasını sağlarsa Bizans'a Martyropolis (Silvan), Dara ve Armenia'yı vereceğini söyledi. II. Hüsrev'in bu teklifini kabul eden Maurikios, Azerbaycan bölgesinde Behram'a karşı büyük bir saldırı başlattı. Savaşın neticesinde Behram yenildi daha sonra da öldürüldü.¹⁹⁵

Bu savaştan sonra II. Hüsrev kendi tahtına tekrar geçti ve Maurikios'a verdiği sözü tutarak Dara, Martyropolis şehirlerini Bizans İmparatorluğu'na verdi. Aynı zamanda Doğu Armenia bölgesinin çoğu da Bizans'ın kontrolü altına girdi. 590-91 yılları arasındaki bu gelişmeler Bizans İmparatorluğu açısından önemli ve stratejik bir kazanımdı. Fakat Maurikios açısından bu başarılı hükümdarlık süreci uzun sürmeyecekti. Çünkü Maurikios'un Phokas isimindeki generali isyan etti ve 602 tarihinde imparator ilan edildi. İmparator ilan edildikten sonra da Maurikios'u ve oğullarını öldürttü. Fakat Maurikios'un Theodosius isimdeki oğlu II. Hüsrev'e sığınmayı başardı. Maurikios'u manevi babası olarak sayan Sasani Hükümdarı II. Hüsrev, Maurikios'un öldürülmesini büyük bir üzüntüyle karşıladı. II. Hüsrev, Phokas'ın tüm iyi niyet çabalarını reddetti ve kendisine sığınan Theodosius'u Bizans tahtına çıkarmak amacıyla Bizans İmparatorluğu'na savaş ilan etti.¹⁹⁶

İki devlet arasında bu dönemde yaşanan siyasî sürece Süryani kronikleri bağlamında baktığımızda, bu döneme dair ilk kayıtları *Huzistan (Guidi) Kroniği*'nde bulmak mümkündür. II. Hüsrev'in Sasani tahtından indirildiğini aktaran *Huzistan (Guidi) Kroniği*, II. Hüsrev'in Maurikios'a sığınmasını ve daha sonra da tahtını geri aldığını ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.¹⁹⁷

Zuqnin Kroniği, Tiberius'un ölümünden sonra Maurikios'un 8 yıl hüküm sürdüğünü söyler. Maurikios'un oğlu Theodosius'tan da bahseden kronik,

¹⁹⁵ Mitchell 2016, s. 597.

¹⁹⁶ Mitchell 2016, ss. 610-613.

¹⁹⁷ *Huzistan (Guidi) Kroniği* 2010, s. 1.

Theodosius'un babası Maurikios'la birlikte suikasta kurban gittiklerini aktarır. Daha sonrasında da Phokas'ın sekiz yıllığına tahta çıktığını söyler.¹⁹⁸

Süryani Ortodoks Kilisesi'nin önemli patriklerinden Tel Mahreli Dionysios ise, kaleme aldığı tarih metninde bu dönemden bahsetmiştir. Maurikios'un tahta çıkışından Phokas'ın imparator olmasına kadar ve II. Hüsrev'in Maurikios'a sığınmasını ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Tel Mahreli Dionysios, veliaht olan Hüsrev'in tahttan men edildiğini ve ülkede taht kavgalarının baş gösterdiğini söyler. İlk başta Persliler hükümdarları olan Hürmüz'ü (IV Hürmüz 579-590) tahttan indirip onun yerine oğlu II. Hüsrev'i tahta geçirmişlerdi. Fakat bunu kabullenmeyen Persli General Vahram (Behram) II. Hüsrev'i tahttan alıyordu. Tahtını kaptıran Hüsrev tek çareyi Maurikios'a sığınmakta bulmuştu. Maurikios da Hüsrev'in sığınma talebini kabul etmiş ve Hüsrev'in Sasani tahtına oturmasını sağlamıştı. Hüsrev de minnet karşılığı olarak Maurikios'a hediyeler gönderdi. Üstelik Maurikios'un kızıyla evlenmiş ve artık Maurikios'u manevi babası olarak sayıyordu. Maurikios'a karşı cömertliğe devam eden II. Hüsrev, Sasanilerin daha önce aldığı Dara şehrini Maurikios'a iade etti.¹⁹⁹

Tel Mahreli Dionysios, Nusaybin ilgili direkt olmasa da dolaylı olarak bir hikâye anlatmaktadır. Bu hikâye şu şekilde geçmektedir:

Romalı olan Sittas adındaki şahıs Meyafarkin (Silvan) şehrinin muhafızıydı. Bu adam Nusaybin'deki Perslerle anlaşmış, onlardan hediyeler almıştı. Bu hediyelerin karşılığında da Persler kendileri lehine ihanet etmesini istemişlerdi. Bu amaçla Sittas, Romalı askerleri alıp Nusaybin taraflarına seyahat edermiş. Persliler de önceden anlaştıkları üzere güçlü askerlerini şehrin dışına gönderirlermiş. Sittas da tesadüf olmuş gibi bu askerleri esir alıp Meyafarkin'e getirirdi. Böylece zamanla Persli esirlerin sayısı çoğaldı. Nusaybin'deki Persliler de anlaştıkları üzere Meyafarkin'i kuşatırlar. Kuşatma esnasında Sittas, Persli esirleri serbest bırakır. Böylece plânlandığı gibi Persler Meyafarkin' ele geçirirler. Fakat Romalı General Filippikos bu olayları duyunca

¹⁹⁸ "Zuqnin Kroniği (Dionysius'a Atfedilen Kronik)": III. Bölüm, Türkçe Çev. ve notlandıran: Duygu 2017/a, ss. 347-348.

¹⁹⁹ "Dionysius Tel Mahre'nin Tarihi", Türkçe Ter. Ve Notlar: Duygu 2017/a, ss. 385-399.

Antiokheia'dan Meyafarkin'e geldi. Şehri ele geçirincede kadar savaştı. Birçok Persliyi öldürüp geri döndü.²⁰⁰

Sonuç itibariyle; V ve VI. yüzyıllarda Nusaybin'e hâkim olma çabaları rol değiştirmiştir. Nasıl ki IV. yüzyılda Sasani Hükümdarı II. Şapur Nusaybin'i ele geçirmek için bütün çabasını harcadıysa, bu yüzyıllarda ise Roma/Bizans imparatorları aynı çabayı göstermişlerdi. Özellikle bu konuda II. Iustinus döneminde Marcian'ın Nusaybin'e saldırıları dikkate değer bir konudur. İmparator II. Iustinus'un hem kuzeni hem de Doğu orduları komutanı olan Marcian'ın Nusaybin'i kuşatması sırasında şehrin etrafında tepeler inşa ederek mancınıkları yerleşirmesi aklımıza II. Şapur'un Nusaybin kuşatmalarını getirmektedir.

Bizans İmparatorluğu tüm askerî enerjisine rağmen bu yüzyıllarda Nusaybin'e hâkim olmayı bir türlü başaramamıştı. Sasaniler tarafında da Nusaybin önemli bir sınır kenti olarak hâlâ önemini koruyordu. Çünkü II. Hüsrev, Maurikios'a karşı cömertlik yapıp birçok yeri vermesine rağmen Nusaybin'i vermeye yanaşmamıştı. Bu da Sasanilerin Nusaybin'e ne kadar önem verdiklerinin bir göstergesiydi aynı zamanda.

c) VII. Yüzyıl

Bu yüzyıl, Roma/Bizans-Par/Sasani devletlerinin son hesaplaşması niteliğindedir. Çünkü İslam'ın gelişi bu iki imparatorluk için nihaî bir sondu. İki büyük imparatorluk arasında yüzyıllarca süren savaşlar her iki tarafı da askerî ve siyasî anlamda yıpratmış ve çöküş sınırına getirmişti.

Bu yüzyılda iki imparatorluk arasında ilişkiler açısından üstünde duracağımız önemli gelişmeler Bizans İmparatorları Phokas (602-610) ardından da Herakleios (610-641) döneminde yaşanmıştı. Zaten Phokas'tan bir önceki yüzyılda bahsetmiştik. Sasani cephesinde ise yine bir önceki yüzyılda bahsettiğimiz ve bu yüzyıla da damgasını vuran II. Hüsrev (590-628)'dir.

²⁰⁰“Dionysius Tel Mahre'nin Tarihi”, Türkçe ter. ve notlar: Zafer Duygu, *Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ: Bizans Devleti, Sasaniler ve İslâm Tarihi*, Divan Yayınları, İstanbul 2017, ss. 391-392.

Bilindiği üzere Maurikios'un öldürülmesinden Phokas'ı sorumlu tutan II. Hüsrev Bizans'a savaş ilan etmişti. Ayrıca kendisine sığınan Theodosios'u desteklemişti. Bu hadiseler esnasında Mezopotamya bölgesinde Phokas'a karşı bir isyan baş gösterdi. II. Hüsrev bu isyanı destekledi. Bununla da yetinmeyen II. Hüsrev büyük bir orduyla Bizans topraklarına saldırmaya başladı. 604'te Dara'yı aldı. Mezopotamya'daki ilerleyişine devam eden II. Hüsrev Mardin, Amida, Riş-ayna ve Edessa şehirlerini aldı. Ayrıca Armenia bölgesine saldıran Hüsrev buradaki Theodosiopolis gibi önemli müstahkem yerleri kendi kontrolü altına aldı. Bütün bu gelişmeler üzerine Phokas'ın imajı düştü ve otoritesini kaybetmeye başladı. Phokas'a karşı isyan bayrağını çeken General Herakleios, Afrika'dan başkent Constantinopolis'e hareket etti. Phokas, 5 Ekim 610 tarihinde öldürüldü ve onun yerine Herakleios imparator ilan edildi. Herakleios 30 yıllık süren iktidarı döneminde Sasanilerle son büyük savaşı yapmıştı.²⁰¹

Bu arada, Herakleios tahta geçtikten sonra da Sasani saldırıları devam ediyordu. İran ordusu 610 yılında Kapadokya bölgesini işgal etmiş ve buradaki önemli şehirleri teslim almıştı. Daha sonrasında da Antakya ve Apamea (Hama) 610 yılının Ekim ayında, Emessa (Humus) 611 ve Damascus (Şam) 613'te İran ordusu tarafından ele geçirildi. En sonda da 614'te Kudüs Sasanilerin eline geçti. Hızını alamayan II. Hüsrev, Mısır'a da uzandı ve 619'da İskenderiye'yi teslim aldı. II. Hüsrev'in İskenderiye hamlesi ile birlikte, Yakın Doğu ve Mısır Bizans İmparatorluğu'nun elinden çıkmış oldu. Bir başka İran ordusu da doğu'dan saldırılarına başlamıştı. Bu ordu Trabzon, Erzincan ve Malatya'yı Sasani kontrolü altına almıştı, 615'te de Kadıköy'e kadar ulaşmıştı. Denizden de saldıran Sasaniler, 617 yılında Kıbrıs adasını işgal ettiler.²⁰²

Sasaniler bu saldırılarıyla Bizans İmparatorluğu'nu çöküş sınırına getirmişlerdi. Fakat çok kısa bir süre sonra olaylar tersine dönmeye başlamıştı bile. 624 yılında karşı saldırıya geçen Herakleios, Azerbaycan bölgesinde Sasanileri yendi. İki yıl ardından Sasanilerin karşı atağı olduysa da bu durum Herakleios'u durduramadı. Herakleios, Batı Türkleriyle ittifak yapıp karşı saldırıya geçti.

²⁰¹ Mitchell 2016, s. 613.

²⁰² Mitchell 2016, ss. 614-621.

Herakleios, 627 yılında Sasani ordusunu Ninova'da (Musul) büyük bir hezime uğrattı. Bu savaşın sonunda II. Hüsrev tahttan indirilip ardından öldürüldü. II. Hüsrev'in yerine geçen oğlu II. Kavad, Herakleios'la anlaşma yoluna gitti. İki taraf arasında yapılan bu anlaşma ile Sasani İmparatorluğu eski sınırlarına çekilmeyi kabul etti ve aldığı yerleri iade etmek zorunda kaldı.²⁰³

VII. yüzyılın ilk yarısı iki devlet arasında yaşanan yoğun tempolu bir dönemdi. Bu otuz yıllık süre içerisinde iki devlet de birbirlerinin sınırlarına ileri bir derecede girmişti. Ayrıca iki imparatorluk da bu savaşlarda varını yoğunu ortaya koymuştu. Şimdi bu atraksiyonlu döneme Süryani Kronikleri bağlamında bakmamız gerekecek. Süryani tarihçilerinden Tel Mahreli Dionysios, kendi tarih kayıtlarında bu dönemi bütün detaylarıyla anlatmıştır. Tel Mahreli Dionysios, Maurikios'un ölümünü haber alan II. Hüsrev'in büyük bir üzüntü duyduğunu aktarır. Hatta siyah elbiseler giyerek onun yasını bile tutmuştur. Yasın bitmesinden sonra bütün komutanlarıyla toplantı yapıp onlarla Bizans İmparatorluğu ile yapılacak savaş müzakere etmişti. Bu müzakerelere de değinen Tel Mahreli Dionysios, II. Hüsrev'in Sasani generali Şahrbaraz ile diyalogunu da yazmıştır.²⁰⁴

II. Hüsrev'in saldırılarına değinen Tel Mahreli Dionysios, Sasanilerin teslim aldığı bütün şehirlerin isimlerini not etmiştir. Daha sonra Herakleios'un tahta çıkışına ve Sasanilerin ele geçirdikleri yerleri tekrar nasıl geri aldığına bütün ayrıntılarıyla değinmiştir. Tel Mahreli Dionysios, yukarıda anlattığımız bütün hadiselerin hemen hemen aynısını anlatmıştır.²⁰⁵

Sonuç itibariyle bütün bu gelişmelerin ışığında Nusaybin, 640 yılındaki Arap istilâsına kadar Sasanilerin egemenliğinde kalmıştı. Hz. Ömer döneminde 'İyaz bin Ganım komutasında, İslam orduları tarafından ele geçirilen Nusaybin, daha sonrasında ise sırasıyla Emevi ve Abbasi yönetimlerine geçti.²⁰⁶

²⁰³ Mitchell 2016, s. 619-620.

²⁰⁴ "Dionysius Tel Mahre'nin Tarihi", Türkçe ter. ve notlar: Duygu 2017/a, s. 399

²⁰⁵ Dionysius Tel Mahre'nin Tarihi", Türkçe ter. ve notlar: Duygu 2017/a, ss. 399-499.

²⁰⁶ Adnan Çevik, "Orta Çağ İslâm Coğrafyacılarına Göre Nusaybin", *Makalelerle Mardin I Tarih-Coğrafya*, yayına hazırlayan İbrahim Özcoşar, İstanbul 2007, s. 145.

İslamiyet döneminde Nusaybin, hem dinî hem de idarî anlamda merkez olma özelliğini devam ettirmiş, fakat daha sonra gelen Hamdanîler (905-990) ardından da Ukayyoğullarının (990-1095) Musul şehrini kendilerine merkez seçmeleri Nusaybin'in önemini yitirmesine sebep olmuştu.²⁰⁷

Özet olarak tezimiz açısından baktığımızda Nusaybin şehri konumuzu kapsayan yüzyıllar boyunca siyasî olarak hem Sasaniler hem de Bizans İmparatorluğu açısından her daim önemini korumaya devam etmişti. Bundan dolayıdır ki her iki devlet de şehri ellerinde tutmak istemiş ve gereken her türlü fedakârlığı da yapmaktan çekinmemişlerdi.

2. Sosyal Etkileri

Nusaybin'in bir başka özelliği de coğrafi yapısı itibarıyla bir geçiş noktasında bulunuyor olmasıdır. Bu sebeple nüfus açısından kozmopolit bir yapıya sahipti. Yani şehirde Ermeni, Arap, Süryani, Yahudi, İranlı, Yunanlı ve daha sonra Romalı emekli generallerden oluşan bir halk kitlesi yaşıyordu.²⁰⁸ Bu bağlamda, Geç Antikçağ boyunca değişik zamanlarda şehir üzerinde egemenlik kuran Romalılar ve Sasaniler şehir halkının sempatisini kazanmaya çalışıyorlardı. Ancak genel olarak şunu söyleyebiliriz ki, iki taraf da bu konuda tam bir başarı sağlayamamıştır. Çünkü anlaşıldığı kadarıyla şehirde hem Roma yönetimine hem de Sasani idaresine taraftar olanlar bir arada bulunuyorlardı. Bu durumun doğal bir sonucu olarak şehir hangi tarafın yönetimi altındaysa bu idareden mustarip bir kitle mutlaka mevcuttu.

Bu çerçevede, Nusaybin'de yaşayan Yahudi cemaatini örnek olarak göstermek mümkündür. Rivayete göre Roma İmparatoru Traianus (98-117) şehirdeki Yahudilerin ısrarlı direnişi yüzünden Nusaybin'i ancak uzun bir kuşatmanın sonucunda ele geçirebilmişti. Çünkü Nusaybin Yahudileri genellikle Roma idaresine nazaran Sasani yönetimini tercih ediyorlardı. Nitekim rivayete göre Traianus Doğu Seferinden dönüşte Nusaybin'de Yahudilerin ön-ayak oldukları bir ayaklanma ile uğraşmak zorunda kalmış ve bu isyanı ancak sert tedbirler alarak bastırabilmişti.

²⁰⁷ Çevik 2007, s. 146.

²⁰⁸ Kaçar 2006, s. 132.

Neticede Roma birlikleri Nusaybin'deki Yahudilerin bir kısmını öldürmüşler, bir kısmını ise Urfa'ya sürgüne yollamışlardı.²⁰⁹

Roma-Sasani savaşlarının Nusaybin üzerindeki en önemli etkilerinden birisi şehrin genel dokusu hakkında her iki tarafın da taşıdıkları düşüncelerden neşet etmiştir. Sasaniler her zaman Nusaybin'e tam anlamıyla bir İran şehri görünümü vermek istemişlerdir. Romalılar ise Nusaybin'i bir yönüyle Roma şehri, diğer bir yönüyle ise Hristiyan şehri olarak tasavvur etmişlerdir. Şehir üzerinde değişik dönemlerde yönetim kuran iki farklı imparatorluğun söz konusu bu farklı düşünceleri, doğal olarak şehir sakinleri üzerinde belirgin etkiler yaratmıştır. Bu durumun en belirgin yansımaları göç olgusuyla birlikte karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Roma imparatoru Septimius Severus (193-211) Sasanileri Mezopotamya bölgesinden uzaklaştırmasının sonrasında Nusaybin'e gelmiş ve buraya *Septimia Nesibi Colonia Metropolis* ismini vermişti. Hatta o günün anısına şehre çeşitli anıtlar yaptırmıştı.²¹⁰ Bu gelişmenin Nusaybin'de yaşayan Sasani yönetimi yanlıları üzerinde olumsuz bir etki yarattığını tahmin etmek güç değildir. Tam aksi durumda, yani şehir Sasaniler tarafından ele geçirildiğinde bu kez de Roma idaresi yanlılarının ve bilhassa da Hristiyanların büyük bir manevi yıkım yaşadıkları şüphesizdir. Bu duruma ilişkin en çarpıcı örnek IV. yüzyılın ortalarında ve II. Şapur'un hükümdarlığı sırasında yaşanmıştır.

II. Şapur, Nusaybin kuşatmalarında Nusaybin'i alamamış, fakat bu yöndeki hedefini daha sonraki tarihlere saklamıştı. 359 yılında Mezopotamya'yı bir kez daha istila etmeye çalıştı, fakat bu seferi sırasında Nusaybin'e saldırmadı. Daha ziyade Amida'yı gözüne kestirmişti. Buna rağmen bu savaş başlamadan önce yapılan anlaşma Nusaybin açısından da büyük önem taşıyan bazı koşullar içerdi. Zira II. Şapur Roma yönetimiyle bir anlaşma yapmıştı ve bu çerçevede Nusaybin'deki Hristiyanların şehri terk etmelerini şart koşmuştu. Şapur'un burada ne gibi bir amaç güttüğünü kesin şekilde ortaya koymak güçtür. Şapur, belki önceki Nusaybin kuşatması sırasında Hristiyanların kendisine karşı gösterdikleri şiddetli direncin intikamını bu şekilde onlardan almıştı –ki meseleyi daha ziyade dinsel pencereden

²⁰⁹ Kütük 2015, ss. 98-99.

²¹⁰ Ephrem-Isa Yousif, *Mezopotamya'nın Yıldız Şehirleri: Urfa, Nusaybin, Diyarbekir, Mardin, Erbil, Kerkük, Süleymaniye, Duhok*, Çev. Nihat Nuyan, Avesta Yayınları, İstanbul 2011, ss.39-55.

yorumlayan birçok Süryani tarihçi de bu görüşü savunmuşlardır.²¹¹ Diğer bir ihtimalle, Şapur belki de şehirdeki Hristiyan sayısının artışı nedeniyle Nusaybin'i daha da yüksek bir oranda Roma şehri yapabileceğinden endişe etmiş ve bu yüzden de bunun önüne geçmek istemişti. Her halükarda bu anlaşmanın sonucunda Nusaybin'deki Hristiyanların Diyarbakır ve Urfa'ya göç etmek zorunda bırakıldıklarını görüyoruz. Ayrıca şehirdeki Hristiyanların bir kısmı da "Küçük Nusaybin" ismi verilen ve Nusaybin'in 15 km batısında bulunan Serçehan'a (Sargathon) yerleştirilmişti.²¹²

Sasani hükümdarı II. Şapur aynı tarzda talepleri daha sonraki tarihlerde de dile getirmiştir. Örneğin Sasaniler ile Romalılar arasında 363 yılında yapılan anlaşma uyarınca Nusaybin'deki Hristiyanlar Diyarbakır başta olmak üzere daha batıda yer alan Roma şehirlerine göç etmek zorunda bırakılmışlardı.²¹³ II. Şapur ise artık bir Sasani şehri olan Nusaybin'e eski İran sahasından 12 bin aile getirmiş ve bunları şehre yerleştirmişti.²¹⁴

Yukarıdaki örnekler Roma-Sasani savaşlarının Nusaybin halkı üzerinde bıraktığı sosyal etkileri örneklendirmektedir. Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, savaşların Nusaybin halkına sosyal açıdan yaptığı en büyük tesir göç olgusuyla birlikte belirginleşmişti. Çünkü şehrin siyasî açıdan iki taraf arasında el değiştirmesi veya yapılan anlaşmaların hükümleri şehirdeki bazı cemaatlerin göç etmelerini zaruri kılmıştı. Bunun bir sonucu olarak da Nusaybin'in Geç Antikçağ'da nüfus değişimlerinin fazlasıyla yaşandığı bir yer olduğunu söylemek durumundayız.

Bu yargıya sonraki dönemlerden bazı örnekler göstermek de mümkündür. Zira Nusaybin halkı söz konusu savaşların yıkıcı tesirlerini en çok VI. ve VII. yüzyılda hissetmiştir. Bu bağlamda, Nusaybin'deki Hristiyanların bu açıdan en mağdur topluluk oldukları söylenebilir. Örneğin Marcian general olduğu sırada Nusaybin'i kuşattığında, şehri yönetmekte olan Sasani Merzbanı şehirdeki Hristiyan halkı kovmuştur. Bu gelişme önemli bazı çıkarımlar yapmamıza olanak tanımaktadır. Şöyle ki, Sasani yöneticisinin bu yaptığı, Sasani yönetiminin Hristiyanlara

²¹¹ Genel olarak bk. Mşihö Zho 2002.

²¹² Lafli 2007, s. 60.

²¹³ Kaçar 2006/a, s. 136.

²¹⁴ Kaçar 2006/a, s. 137.

güvenmediğini ve onları muhtemel Roma işbirlikçileri olarak gördüğünü ortaya koymaktadır.

II. SAVAŞLARIN İKTİSADÎ ETKİLERİ

Bir kenti devletler için önemli kılan en önemli etkenlerden birisi de o kentin iktisadî özelliğidir. Yani bir başka deyişle, o kentin egemenler için taşıdığı ekonomik katkıdır. Çünkü ekonomi, devlet yapılanmasının temel kaynağıdır. Bu sebeple devletler bu tür özelliğe sahip olan şehirler için her zaman masraftan kaçınmamışlar, her türlü askerî ve siyasî mücadeleyi vermişlerdi. Açık söylemek gerekirse; Kaz gelecek yerden tavuk esirgememişlerdi.

Geç Antikçağ dönemine baktığımızda, buradaki durum da yukarıda savunduğumuz tezi destekler niteliktedir. Zira Roma/Bizans-Part/Sasani devletleri ele geçirecekleri şehirlerin ekonomik özelliklerini göz önünde bulundurmışlardı. Bu bağlamda Nusaybin, Romalılar ve Persler için ayrı bir önem taşıyordu. Çünkü şehir, Geç Antikçağ döneminde önemli bir ticaret ve sınır kentiydi. Aynı zamanda tarım açısından da oldukça avantajlı bir konumdaydı.

Nusaybin'in bazı ticaret yollarının üzerinde bulunması, onu bir ticaret merkezi konumuna taşımıştı. Çok sayıda olan bu ticaret yollarından birisi de İpek yolu olarak bilinen ticaret yoluydu. Bu nedenle Nusaybin şehri, Partlar ve Romalılar arasında sürekli el değiştirmek zorunda kalmıştı. Bu özelliğinden dolayı da Nusaybin, Doğu-Batı arasında bir çakışma noktası rolünü de oynuyordu.²¹⁵

Nusaybin'in tarımsal açıdan yapısına bakıldığı zaman, Bereketli Hilal'i oluşturan ovada kurulmuştu.²¹⁶ Doğal olarak şehir, zirai açıdan her türlü imkâna sahipti. İkinci bir özelliği ise, şehrin ortasından geçen ve Süryani Kroniklerinde *Mygdonius*²¹⁷ Suyu olarak adlandırılan suyun sayesinde sulu tarım yapılmış ve halk burada yılda birden fazla ürün ekip biçmişti. Buna bağlı olarak buradaki ahalinin elde

²¹⁵ Lafli 2007, s. 55.

²¹⁶ Yousif 2011, s. 47.

²¹⁷ *Mygdonius* isimlendirmesi *Huzistan (Guidi) Kroniği*, *Süryani Mişayel Kroniği* ve Gregory Abu'l-Farac'ın (Bar Habraeus) tarih kitabında geçmektedir.

ettikleri ürünlerden devlete vergi ödemesini düşündüğümüzde, bu durum devlete önemli bir ekonomik katkı sunmuş oluyordu. Özellikle *Mygdonius*²¹⁸ Suyu sayesinde şehir, bağ ve bahçeleriyle ün salmıştı. Hatta Süryani Kroniklerinden *Huzistan (Guidi) Kroniği*, Nusaybin’i betimlerken şehrin “İkinci Antakya” veya “Mygdonia Antiokheia”²¹⁹sı olarak adlandırıldığını söyler. Çünkü şehrin o dönem bağ ve bahçeleri ile Antakya’ya benzediğini ve içinden akan suyun isminin de *Mygdonius* olduğunu söyler. Ayrıca şehrin Pers ve Rum devletlerinin sınırında olduğunu da aktarır.²¹⁹ Bundan hareketle Geç Antikçağ’da doğal güzellikleri ile önemli bir şehir olan Antakya şehrine benzetilmesi, Nusaybin’in ne kadar meşhur bir şehir olduğunun göstergesidir. Nitekim Süryani Kroniklerinde Bizans’ın Doğu orduları komutanı Marcian’ın Nusaybin kuşattığı sırada Nusaybin’deki Pers Merzbanı şehrin etrafındaki bağ ve bahçeleri ok atımına kadar olan mesafede kestirmesi, Nusaybin’in bağ ve bahçeleri yönünden ne kadar zengin bir kent olduğunun kanıtıdır.

Daha önce dile getirdiğimiz gibi Nusaybin’i iktisadî yönden önemli kılan diğer bir özellik olan, Nusaybin’in bir ticaret ve sınır kenti olmasının önemini biraz daha açacak olursak; Nusaybin, Süryani Kroniklerinde anlatıldığı gibi “Pers ve Romalılar sınırında” olan bir şehirdi.²²⁰ Dolayısıyla iki imparatorluk arasında mal alış verişinin yapıldığı bir istasyon görevi görüyordu. Özellikle İpek yolu ticaretinde Nusaybin, Roma ile Sasaniler arasında önemli ticaret merkezlerinin arasında yer alıyordu.²²¹ Örneğin Diocletianus (288-305) döneminde Sasaniler ile Romalılar arasında yapılan 298 Anlaşmasına göre Nusaybin, ticaret için değiş-tokuş yeri olarak belirlenen üç önemli şehirlerden birisiydi. Diğer şehirler Rakka (Callinicum), Artaxata (Artaşat) şehirleriydi.²²²

Nusaybin’in ticarî fonksiyonlarının arasında Yahudiler için de önem arz eden bir özelliği vardı. Çünkü burada yaşayan Yahudiler zaman içerisinde ticaretle

²¹⁸ *Mygdonius* Suyu; Nusaybin ve Midyat’ın orta kesimlerinde yer altından çıkan Beyaz Su ve Kara Suyun bir süre sonra birleşmesinden oluşan çayın adıdır. Bu çay bugün Çağçağ Suyu olarak bilinmektedir. Çağçağ Suyu, Nusaybin ile Midyat arasında kanyon tipi derin bir vadi oluşturmaktadır. Nusaybin’den sonra Suriye topraklarında güneye doğru devam eden Çağçağ Suyu daha sonra Fırat Nehri ile birleşir.

²¹⁹ *Huzistan (Guidi) Kroniği* 2010, s. 3.

²²⁰ Nusaybin’in sınır kenti olmasıyla ilgili olarak Süryani kroniklerinden *Huzistan (Guidi) Kroniği*, s.6, *Süryani Mikayel Kroniği*, s.134 ve *Erbil Vakayinamesi*, ss. 14-117 dile getirilmektedir.

²²¹ Tezcan 2014, s. 106.

²²² Tezcan 2014, s. 107.

uğraşmış ve zengin olmuşlardı. Nitekim Nusaybin’de yaşayan Yahudiler Kudüs’e para akışı da yapmaktaydılar. İlaveten Mezopotamya bölgesindeki bütün Yahudilerden alınan paralar da Nusaybin’de toplanır ve Kudüs’e gönderilirdi. Bu yönüyle Nusaybin, Yahudiler için de sıcak paranın döndüğü önemli bir merkezdi.²²³

Sonuç olarak, Nusaybin şehri Geç Antikçağ’da ekonominin kalbinin attığı bir şehirdi. Çünkü İpek yolu ticareti sayesinde sıcak para akışının burada gerçekleşmesi, Nusaybin’i cazibe merkezi haline getirmişti. Buna bağlı olarak, Nusaybin aynı zamanda bu ekonomik hareketliliği sayesinde göç alan bir şehir özelliğine de sahip olmuştu. Ayrıca tarımdan alınan vergiler bağlamında Nusaybin, Roma ve Sasanileri etkileme konusunda bir hayli şanslıydı. Nitekim Nusaybin ahalisi tarımdan elde ettiği ürünlerin çeşitliliğiyle ülke ekonomisine eşsiz bir katkı sağlıyordu.

III. SAVAŞLARIN DİNÎ ETKİLERİ

İnsanlığın tarihsel süreci boyunca bazı bölgelerin veya şehirlerin dinî açıdan önemli olduğu bilinen bir husustur. Bu yerleri dinî açıdan önemli kılan etkenler çeşitlilik arz etmektedir. Yani kendisine kutsiyet atfedilen bir özellik vardır o din açısından. Bir din için bir şehri önemli kılan etkenlerden birkaçı şunlar olabilir. Örneğin ya o dinin peygamberi veya o dine ait bir ibadet yeri veyahut da o dinin önemli şahsiyetleri o şehirde bulunmuştur.

Dinler tarihine bakıldığında zaman bu tür özelliklere sahip olan çok sayıda şehir örneği verilebilir. Müslümanlar açısından Mekke şehrinin önemli bir dinî merkez olması gibi, Kudüs de Yahudiler için aynı oranda önemli bir dinî özelliğe sahiptir. Hristiyanlar açısından da Antakya şehri önemli bir din merkeziydi.

Geç Antikçağ’da bahsettiğimiz türde bu özelliğe sahip şehirlerin sayısı çoktu. Konumuzla alakalı olarak o dönemde Nusaybin şehrinin dinî açıdan önemli olma özelliği üstünde duracağız. Bilindiği üzere ve önceki bahislerimizde anlattığımız gibi Nusaybin, önemli bir sınır ve ticaret kentiydi. Bu sebeple geçiş noktasında bulunuyordu. Yani birçok halkın uğrak yeriydi. Çünkü ticaretle uğraşan insanlar

²²³ Kütük 2015, s.98.

Nusaybin'e gelip yerleşiyordu ve Nusaybin farklı inançlara sahip olan insanlarla dolmuştu. Dolayısıyla Nusaybin'in kozmopolit özelliği onu aynı zamanda dinî bir merkeze dönüştürmüştü.

Nusaybin, sadece Hristiyanlar için değil, aynı zamanda Yahudiler için de dinî anlamda bir önemlilik arz ediyordu. Fakat Yahudilik için bu önemi Hristiyanlık dinine göre daha eskidir. Çünkü Hristiyanlık daha bölgede yayılmamışken Babil Sürgünü ile buraya yerleşen Yahudiler Nusaybin'i mesken etmiş ve hem dinî hem de ticarî anlamda şehre büyük önem atfetmişlerdi. Özellikle de miladî 1. yüzyılda Nusaybin, Yahudi Rabbani öğretinin merkezi konumundaydı. Hatta Tevrat'ın Aramîce tercümesi olan Targum'da Nusaybin şehriden bahsedilmektedir. Yani kısacası Babil Yahudiliğinin gelişmesinde Nusaybin'in önemli bir katkısı vardı.²²⁴

Nusaybin'in Hristiyanlık için önemli bir merkez olma sürecine baktığımızda, Hristiyanlığın Miladi 1. yüzyılda bölgede yayılmaya başlamasından sonra olmuştur. Özellikle de şehrin piskoposu Mor Yakup olarak bilinen dinî şahsiyetin Nusaybin'de 313-320 yılları arasında bir kilise inşa etmesiyle bu süreç tam anlamıyla olgunlaşmıştır. Nitekim Mor Yakup'un 325 yılında Bizans İmparatoru Constantinus tarafından gerçekleştirilen İznik (Nikaia) Konsiline katılması, onun aynı zamanda önemli bir dinî kimliğe sahip olduğunu gösteriyordu. Ayrıca Mor Yakup ile birlikte genç diyakoz olan Mor Efrem (306-371) de Nusaybin'in Hristiyanlar için önemli şehir olmasında katkısı büyüktür.²²⁵ Bu sebepten, Süryani Kronikleri bu iki şahsiyet hakkında bilgi vermekte daha istekli görünüyordular. Hemen hemen bütün Kronikler Mor Yakup ve Mor Efrem'e değinmişlerdir. Özellikle de Nusaybin kuşatmalarının bertaraf edilmesinde bu iki şahsiyetin dinî yönleri ön plâna çıkarılmıştır. Dolayısıyla da Nusaybin'in Hristiyanlar için önemli bir dinî merkez haline gelmesinde bu iki şahsiyetin katkısı tartışılmazdır.

Bu konuda *Urhoy Kroniği* bu şahsiyetlerin ikincisi olan Mor Efrem'in ölüm tarihini 9 Haziran 684 yılı olarak vermektedir ve ondan Bilgelerin Mor Efremi olarak bahsetmektedir.²²⁶ Mşiho Zko, *Erbil Vakayinamesi*'nde II. Şapur'un Nusaybin

²²⁴ Kütük 2015, s.95.

²²⁵ Yousif 2011, ss. 49-55.

²²⁶ "Urhoy Kroniği", Türkçeye Çev. ve notlandırın: Duygu 2017/a, ss. 109-112.

kuşatmasını anlatırken Mor Yakup'a de değinmektedir ve o tarihlerde Nusaybin'de yaşayan ve Tanrı'dan korkan Yakup adında bir adam olduğunu söyler. Bu adamın havariler gibi mucizeler yaptığını ve peygamberler gibi işaretler gösterdiğini de aktarmaktadır.²²⁷ Ayrıca Nusaybin kuşatmasının bertaraf edilmesiyle ilgili olarak Mşiho Zko başka bir bilgi daha vermektedir. Savunmanın Mor Yakup tarafından organize edildiğini dile getiren yazar, olayı ayrıntılı bir şekilde tasvir etmiştir. Tasvirde, Mor Yakup'u aşiretlerin babası şeklinde nitelendiren müellif, Mor Yakup'un kendi çocuklarının dağıldığını gördüğü zaman Musa gibi şehrin surlarına tırmanmış ve Tanrı'dan ya kendini öldürmesini ya da halkını bu Putperestlerin elinden kurtarmasını istemişti. Tanrı, Mor Yakup'un isteğine olumlu bir şekilde cevap vermiş ve Sasani ordusunun üzerine bir sivrisinek ordusu musallat etmişti. Bu sivrisinekler atların burunlarına girerek orduyu darmadağın etmişti. Sasani askerleri kör olmuş, önlerini bile göremiyordu. Netice olarak II. Şapur mağlup bir şekilde tehditler savurarak ülkesine geri dönmüştü.²²⁸

Urfalı Yakup, *Kronoloji Kanonu* eserinde şimdiye kadar Urhoy'da tanınmış bulunan mukaddes ve Aziz Efrem'in 9 Haziranda ve Yunanlıların 684 yılında öldüğünü söyler. Ayrıca Yakup'un Nikaia Konsili'nde hazır bulunduğunu aktarır.²²⁹ Ayrıca Urfalı Yakup Nusaybin kuşatması hakkında bilgi verirken de Mor Yakup'un mucizevî yönüne değinmekte imtina etmez ve şehrin, episkopos Yakup'un duaları sayesinde kurtulduğunu aktarır. Hatta II. Şapur'un geri döndüğünü yazar. Fakat II. Şapur, dönerken öfke içinde tüm Bet Nahrin bölgesini harap etmiştir.²³⁰

Nisibisli İliyo'nun Kroniği ise, 620 (Yunan Takvimine göre) senesinde Nusaybin piskoposu Babu'nun vefat ettiğini ve onun yerine Mor Evgin ile dağda yaşayan Mor Yakup'un piskopos olduğunu söyler. Yine aynı Kronik Mor Efrem'in 684 (Yunan Takvimine göre) senesinde, Haziranın 9'unda Süryani âlimi Mor Efrem'in vefat ettiğini aktarır. *Nisibisli İliyo* ayrıca Mor Yakup'un 624 senesinde

²²⁷ Mşiho Zho 2002, s. 114.

²²⁸ Mşiho Zho 2002, s. 118.

²²⁹ "Urfalı Yakup: Kronolojik Kanon", Türkçe Çev. ve Notlandırılan: Duygu 2017/a, ss. 147-174.

²³⁰ Urfalı Yakup: Kronolojik Kanon, Türkçe Çev. ve Notlandırılan: Duygu 2017/a, s.151.

Nusaybin'in büyük tapınağının imarına başladığını ve yedi senede bitirdiğini de ekler.²³¹

Başka bir Süryani Kroniği olan *Süryanî Miḳayel Kroniği* de bu iki önemli şahsiyetten bahsetmektedir. *Süryanî Miḳayel*, Urifi'den, Finike'den, Mısır'dan, Filistin'den, Kilikya'dan ve Suriye'den episkoposlar büyük ve genel olan İznik (Nikaia) Sinodu için toplandıkları zaman Yakup'un da Nusaybin episkoposu olduğunu aktarır. Kutsal ilimle, faydalı yönetimle kapsamlı bir adamdı. Tıpkı iyi elçiler gibi olduğunu söyler. Bethnahrin bölgesinden bunların ikisi yani Mor Yakup ile Mor Efrem'in kutsal Nikaia Sinodu'na katıldıklarını bize aktarır. Ayrıca Mor Efrem'in donanımlı bir öğretmen olduğunu da söyler.²³² Nusaybin kuşatmanın sonucu ile ilgili olarak da *Süryanî Miḳayel* bazı bilgileri aktarır. Örneğin Şapur'un Nusaybin'in suruna çıktığını ve daha sonra mahcup bir şekilde geri döndüğünü söyler. Kentin, Mor Yakup ve Mor Efrem'in duaları sayesinde kurtulduğunu ve bu kurtuluşun Beth Nahrin bölgesinin takvimine göre bir Pazar günü gerçekleştiğini söyler.²³³

Ayrıca Bar 'Ebroyo da kendi tarih kitabında Nusaybin kuşatmasından bahsederken şehrin Mor Yakup ve Mor Efrem'in duaları sayesinde kurtulduğunu söyler. Üstelik bu surların üzerine mübarek bir adam olan Mor Efrem'in çıktığını ve barbarlara lanet okuduğunu öğreniyoruz. Bu mübarek adamın sayesinde düşmanların üzerine bulut şeklinde sivrisinek ordusu fillere saldırmıştı. Bunun neticesinde Şapur, mahcubiyet içinde İran'a dönmüştü.²³⁴

Süryani Kronikleri açısından genel olarak bakıldığında Nusaybin kuşatmalarında şehrin savunmasını Mor Yakup organize etmiş ve dualarla çeşitli mucizeler gerçekleştirerek halkın direncini canlı tutmuştu. Ayrıca halkın garnizon askerleriyle birlikte şehrin savunmasına katılmasını sağlamıştı. Özellikle de Mor Yakup'un kentin surlarına çıkıp ellerini havaya açarak dua etmesi, Mor Yakup'un dinî kişiliğinin ön plâna çıkarılmasından kaynaklıdır.

²³¹ *Elia Bar-Senaya History (Opus Chronologicum)* 1975, ss. 102-109.

²³² *Chronique de Michel le Syrien* 1899, s. 124.

²³³ *Chronique de Michel le Syrien* 1899, s. 133.

²³⁴ Gregory Abu'l-Farac (Bar Habraeus) 1999, ss. 134-135.

Bu bağlamdan hareketle Hristiyanlar için Nusaybin'in kutsallığı veya dinî bir kimliğe bürünmesi Mor Yakup ve Mor Efrem'le başlamaktadır. Çünkü Hristiyanlar için önemli olan bu iki dinî şahsiyet Nusaybin'de yaşamış ve Nusaybin'e bu konuda büyük katkıları olmuştu.

Nusaybin'i dinsel açıdan ön plâna çıkaran önemli bir hadise ise Bizans imparatoru Zenon (474-491) zamanında yaşandı. Bilindiği üzere Theodorosçu Hristiyanlık yorumu taraftarları, Bizans İmparatoru Zenon tarafından çıkarılan Henotikon isimli Birlik Fermanı'nı reddettikleri gerekçesiyle Zenon tarafından çeşitli kovuşturmalara maruz kalmışlardı. Bununla alakalı olarak da onlara ait olan Urfa'daki meşhur ilahiyat okulu da 488'de Zenon tarafından kapatılmıştı. Bunun sonrasında bu görüşün taraftarları Nusaybin'i merkez edindiler.²³⁵ Okulun kapatılmasıyla ilgili olarak Süryani Kroniklerinden *Urhoy Kroniği*, 800 yılında (Yunan Takvimi) Perslilerin Okulu Urhoy'dan sökülüp atıldı diye aktarır.²³⁶

Bu yaşananların akabinde Nusaybin'e yerleşen Theodorosçu Hristiyanlık yorumcuları Nusaybin Okulu'nu kurmuşlardı. Bu okulda Eski Yunan ve Helenistik dönem yazarlarının eserleri Süryaniceye çevrilmişti. Buna ek olarak bu okulda Doğu Kilisesinin varlığında önemli rol oynayan Katolikoslar, piskoposlar ve teologlar yetiştirildi. Okulun en meşhur yöneticisi Narsai isminde bir hekimdi. Narsai, bu okulu kırk yıl yönetti. Bu okulda eğitim üç yıl sürüyordu. Tıp, tabii bilimler, coğrafya, tarih, İncil, teoloji alanlarında dersler veriliyordu.²³⁷ Bu okul sayesinde Nusaybin aynı zamanda önemli bir teoloji merkezine de dönüşmüştü. Çünkü sadece Hristiyanlık üzerine değil başka bilimler ve dinler üzerinde de önemli gelişmeler kaydedildi. Ayrıca burada yetişen öğrenciler, İran coğrafyasına ve Roma'nın içlerine kadar gittiler. O topraklarda hem dinî hem de seküler anlamda öğretmenlik yaptılar. Yani bu sayede Nusaybin Okulu uluslar arası bir kimliğe bürünmüştü. Buna paralel olarak Nusaybin şehri de bundan olumlu anlamda payını almıştı.

II. Hüsrev döneminde yaşanan bir hadise de Nusaybin'in dinî kimliği hakkında az da olsa bize bir fikir vermektedir. Bilindiği üzere II. Hüsrev, Bizans'a

²³⁵ Bk. "Zuqnin Kroniği (Dionysius'a Atfedilen Kronik)": III. Bölüm, Türkçe Çev. ve notlandıran: Duygu 2017/a, s. 221.

²³⁶ "Urhoy Kroniği", Türkçeye Çev. ve notlandıran: Duygu 2017/a, s. 117.

²³⁷ Yousif 2011, ss. 52-53.

sığındığı zaman yanında Nusaybin piskoposu İşoyahb'ı da almak istemişti. Aslında Hüsrev bu amaçla Hristiyan halkı da yanına çekmek istiyordu. Ama İşoyab bu teklifi reddetmişti. Ret cevabı Hüsrev'in moralini hayli bozmuştu. Hüsrev tahtını almak için Bizans ordusuyla İran'a döndüğü zaman da Nusaybin'den geçtiğinde İşoyab tekrar onu karşılamaya çıkmamıştı. Şehrin dinî liderinin kendisini karşılamamasına kızan Hüsrev, piskoposu cezalandırmayı düşünmüştü. Fakat tepkilerden çekindiği için bu kararından vazgeçmişti.²³⁸ Yani bundan hareketle VII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar da Nusaybin'deki dinî şahsiyetlerin Hristiyanlar üzerindeki etkisinden bahsedebiliriz. Dolayısıyla da bu dinî kimlik, Roma/Bizans-Part/Sasani devletlerinin ilişkilerine de etki yapmıştır. Her iki devletin hükümdarları her zaman bu dinî tesirleri göz önünde bulundurmuşlardı.

Sonuç olarak; denilebilir ki IV-VII. yüzyıllar arasında Nusaybin, Hristiyanlar için önemli bir din ve teoloji merkezi konumundadır. Nusaybin'i bu konuma getiren etkenler Mor Yakup, Mor Efrem ve Nusaybin Okulu'dur. Ayrıca, Nusaybin Okulu'nda yetişen öğrenciler, Doğu Kilisesine tabi olan Hristiyanlar arasında önemli görevlerde bulunmuşlardır.

²³⁸ Detaylar için bk. *Huzistan (Guidi) Kroniği* 2010, s. 1.

SONUÇ

Bu tez çalışmasında genel olarak Geç Antikçağ'da Roma/Bizans-Part/Sasani savaşları üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede söz konusu bu savaşların gölgesinde ortaya çıkan askerî, siyasî, sosyal, ekonomik ve dinî yapılar Süryani kronikleri bağlamında ve Nusaybin özelinde izah edilmek istenmiştir.

Bu araştırmanın neticesinde anlayabildiğimiz kadarıyla, sözü geçen iki büyük imparatorluk arasında yüzyıllar boyunca süren askeri mücadeleler temelde siyasî bir arka plân barındırmış ve öncelikle Mezopotamya bölgesine egemen olma düşüncesinden ortaya çıkmıştır. Süryaniler tarafından “Nehirler Ülkesi” anlamında Bet Nahrîn (ܒܝܬ ܢܗܪܝܢ) şeklinde isimlendirilen Mezopotamya bölgesi gerçekten de Antik ve Geç Antikçağ'da stratejik açıdan önemli bir coğrafyaydı. Bölgenin iktisadî açıdan verimli bir yapıya sahip bulunması da elbette burada belirleyici olmuştur. Zira elverişli iklim koşulları Mezopotamya'da tarıma elverişli bir yapı ortaya çıkarmış ve tarım zenginliği her iki imparatorluğun da dikkatini çekmiştir. Nitekim tarihin en eski dönemlerinden itibaren tarımdan alınan vergilerin devletin önemli bir gelir kalemi olduğu bilinmektedir. Bölgenin yine ekonomik yönden diğer önemli bir özelliği ise İpek yolunun buradan geçmesi olmuştur. Özellikle Nusaybin ve Antakya gibi şehirler Geç Antikçağ'da İpek yolu ticareti açısından önemli güzergâh şehirleriydi. Buradan hareketle bu şehirlere egemen olan tarafın Doğu ile Batıyı birbirine bağlayan İpek yolundan birçok çıkar sağlayacağı düşünülebilir. Bu durum iki imparatorluk arasındaki askerî çatışmalara ivme kazandırmıştır. Söz konusu bu siyasî ve ekonomik sebeplerin dışında, Roma/Bizans-Part/Sasani savaşlarına sebep teşkil eden dinî veya sosyal bir takım gerekçeler bulunduğu da anlaşılmaktadır.

Roma/Bizans-Part/Sasani savaşlarının cereyan ettiği en önemli merkezlerden birisi Nusaybin olmuştur. Burada Nusaybin'in stratejik açıdan son derece önemli bir yerde, Bizans ile Sasaniler arasında sınır noktasında bulunması elbette başlıca faktördür. Ancak Süryani yazarların historiyoğrafi karakterli metinlerini incelerken gördük ki, Nusaybin Hıristiyanlar ve özellikle de Süryaniler tarafından dini yönden de büyük önem taşıyan bir şehir addedilmişti. Bu durumu en çok Süryani yazarların Nusaybin'in yönetimi söz konusu olduğunda gösterdikleri Bizans yanlısı tutumdan ve ayrıca şehrin efsanevi piskoposu Yakup örneğinde de görüldüğü gibi Nusaybin'in

manevi veya ilahi olarak da korunduğu düşüncesini propaganda etmelerinden anlayabiliyoruz.

Nusaybin'in kültürel ve entelektüel açılardan önemini arttıran diğer bir gelişme şehirde bulunan meşhur teoloji okulu olmuştur. Bu okul Nusaybin Okulu ismi ile bilinmektedir. Bilindiği üzere Bizans imparatoru Zenon, Urfa'daki Pers Okulunu kapatınca buradaki bilim adamları Nusaybin'e kaçtı. Sonrasında da Urfa'dakine benzer bir okulu Nusaybin'de kurdular. Nusaybin Okulu ilmî faaliyetleri ile uzun süre Doğu Kilisesinin varlığında temel bir rol oynamıştır. Bu okulda önemli Katalikoslar, piskoposlar ve teologlar yetişmiştir.

Görülen o ki, Nusaybin Antik ve Geç Antikçağ'da siyasi, sosyal, iktisadî, dinî ve kültürel açılardan büyük önem taşıyan bir şehirdi. Bu durumun en önemli göstergelerinden birisi de Süryani tarih yazarlarının şehre verdikleri büyük önem göz önünde bulundurulursa ortaya çıkmaktadır. Süryani tarihçiler, eserlerinde Nusaybin'i sınır kenti olarak anlatmışlardır.

Süryani kaynaklarına göre Bizans-Sasani savaşlarının siyasî açıdan Nusaybin'e en önemli tesiri şehrin sıklıkla el değiştirmesi olmuştur. Süryani tarihçiler, Khalkedon Konsili (451) öncesindeki sürece ilişkin anlatımlarında din birliğinden dolayı Bizans yanlısı ve Sasani karşıtı bir tutum takınmışlardı. Ne var ki, bu konsilin sonrasında ve bilhassa Phokas ve Herakleios gibi imparatorların dönemlerine atfen Tel Mahreli Dionysius veya Mikayel Rabo gibi Miafizit Süryani yazarlar Bizans karşıtı bir anlatım tarzı da izleyebilmişlerdir. Bu durum, Süryani tarihçilerin konuyu öncelikle kendi dinî kanaatlerini merkeze yerleştirerek incelediklerini göstermektedir.

Süryani kroniklerine göre Bizans-Sasani savaşlarının sosyal açıdan Nusaybin'e en önemli tesiri, süregiden demografik değişimler, iktisadî açıdan ise cephede yer alan toprakları ekilip biçilememesi yüzünden oluşan zararlar olmuştur. Ancak Nusaybin Okulu örneğinde görüldüğü gibi, Bizans-Sasani ilişkileri bazen dolaylı yoldan da olsa Nusaybin'in kültürel gelişimi açısından olumlu yansımalara tanıklık etmiştir.

KAYNAKÇA

1. KRONİK ESERLER

Chronique de Michel le Syrien, C. 3, Süryanice Metni Neşreden: J. B. Chabot, Paris 1899.

“Dionysius Tel Mahre'nin Tarihi”, Türkçe ter. ve notlar: Zafer Duygu, *Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ: Bizans Devleti, Sasaniler ve İslâm Tarihi*, Divan Yayınları, Ankara 2016.

Ecclesiastical History of John Bishop of Ephesus, ed. With Grammatical, Historical and Geographical Notes in English and German, by Jessie Payne Margoliouth, Brill: Leiden 1909.

Elia Bar-Senaya History (Opus Chronologicum), Arapça Çev. Joseph Habbi, Bağdat 1975.

Abu'l-Farac, Gregory (Bar Habraeus), *Abu'l Farac Tarihi*, C. 1, Türkçe Çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK Yayınları, Ankara 1999.

Huzistan Kroniği (Küçük Tarih: Tarih es'sağir), Arapça ter. El Eb Butros Haddad, Beyrut 2010.

Mar Yeşua Vakayinamesi, Türkçe Çev. Mualla Yanmaz, İstanbul 1958.

Mşihö Zko, *Erbil Vakayinamesi*, Türkçe Çev. Erol Sever, Yaba Yayınları, İstanbul 2002.

Siirt Vakayinamesi, Neşreden Adday Şer, Türkçe Çev. Celal Kabadayı, İstanbul 2002.

The Syriac Chronicle Known As That Of Zachariah Of Mitylene, İngilizceye Çev. Hamilton-Brooks, London 1899.

“Urhoy Kroniği”, Türkçeye Çev. ve notlandıran: Zafer Duygu, *Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ: Bizans Devleti, Sasaniler ve İslâm Tarihi*, Divan Yayınları, Ankara 2016.

“Urfalı Yakup: Kronolojik Kanon”, Türkçe Çev. ve notlandıran: Zafer Duygu, *Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ: Bizans Devleti, Sasaniler ve İslâm Tarihi*, Divan Yayınları, Ankara 2016.

Yuhanna Bar Penkaye, “Ktobo d-Riş Mele”, (XIV ve XV. kitaplar), Türkçe Çev. ve notlandıran: Zafer Duygu, *Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ: Bizans Devleti, Sasaniler ve İslâm Tarihi*, Divan Yayınları, Ankara 2016.

“Zuqnin Kroniği (Dionysius’a Atfedilen Kronik)”: III. Bölüm, Türkçe Çev. ve notlandırılan: Zafer Duygu, *Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ: Bizans Devleti, Sasaniler ve İslâm Tarihi*, Divan Yayınları, Ankara 2016.

1234 Yılı Anonim Süryani Vakayinamesi, Süryanice Metni Neşreden: Julius Çiçek, Bar ‘Ebroyo Yayınevi, Amsterdam 2004.

2. TELİF ESERLER

Akalın, Kutlu, *Co-Existence and Persecution: Sixth-Century Constantinople according to John Ephesus*, yayımlanmamış Doktora Tezi, Princeton University 2011.

Akalın, Kutlu-Duygu, Zafer, (Ed.-Çev.-Yay. Haz.), *Mardin Artuklu Üniversitesi Süryani Araştırmalar Serisi I, Süryani Literatürü*, Mardin 2017.

Alıcı, Mehmet, “Sasani İmparatorluğunun Erken Döneminde Hristiyanların Konumu ve İlk Sinodlar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 56: 1, 2005, ss. 33-75.

Atiya, Aziz S., *Doğu Hristiyanlığı Tarihi*, Çev. Nurettin Hiçyılmaz, Doz Yayınları, İstanbul 2005.

Bahadır, Gürhan, “Anadolu’da Bizans-Sasani Etkileşimi (IV-VII. Yüzyıllar)”, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 6/1, Hatay, Kış 2011, ss. 685-703.

Becker, Adam H., “The Ancient Near East in the Late Antique Near East: Syriac Christian Appropriation of the Biblical East”, *Antiquity in Antiquity: Jewish and Christian Past in the Greco-Roman World*, ed. E. Gardner-K. L. Osterloh, Tübingen: Mohr Siebeck 2008, ss. 394-415.

Brock, Sebastian P. , Aaron M. Butts, Georg A. Kiraz, Lucas Van Rompay ed., *Gorgias Encyclopedic Dictionary of the Syriac Heritage*, Gorgias Press, Beth Marduthoc The Syriac Institute 1992.

Brock, Sebastian P. , “The Church of the East in the Sasanian Empire up to the Sixth Century and Its Absence from the Councils in the Roman Empire”, *Syriac Dialogue: First Non-Official Consultation on Dialogue within the Syriac Tradition*, Vienna 1994.

Brock, Sebastian P. , “The Nestorians Church: A Lemantable Misnomer”, *Bulletin of the John Rylands University Library of Manchester*, 78:3, 1996.

- Brock, Sebastian P. , “North Mesopotamia in the Late Seventh-Century: Book XV of John Bar Penkaye’s *Ris Melle*”, *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 9, 1987.
- Brown, Peter, *Geç Antikçağ’da Roma ve Bizans Dünyası*, Türkçe Çev. Turhan Kaçar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.
- Buck, Christopher, “The Universality of the Church of the East: How Partian was Partian Chirstianity?”, *The Journal of the Assyrian Society*, 10:1, 1996, ss. 5-56.
- Budge, A. W. Ed/tr. *The Chronography of Abu ‘l Faraj Bar Hebraeus*, Oxford 1932.
- Cêcile, Morrison, *Bizans Dünyası Doğu Roma İmparatorluğu 330-641*, Türkçeye Çev. Aslı Bilge, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2014.
- Cheetman, Samuel, *A History of the Christian Church During the First Six Centuries*, Macmillan: London 1905.
- Cowper, B. H. “Chronicle of Edessa”, *Journal of Sacred Literature* 5, 1865.
- Cöhce, Salim, “İslâm Hâkimiyeti Dönemine Kadar Ana Hatlarıyla Nusaybin ve Çevresi”, *Makalelerle Mardin I: Tarih-Coğrafya*, yayına hazırlayan İbrahim Özcoşar, İstanbul 2007, ss. 81-90.
- Cureton, William ed. *The Third Part Of Ecclesiastical History of John Bishop of Ephesus*, Oxford 1853.
- Çelik, Mehmet, *Süryani Kilisesi Tarihi*, C. 1. Yaylacık Matbaası, İstanbul 1987.
- Çelik, Mehmet ed. *Edessa’dan Urfa’ya*, Atılım Üniversitesi Türkiye Tarih Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2007.
- Çevik, Adnan, “Orta Çağ İslâm Coğrafyacılarına Göre Nusaybin”, *Makalelerle Mardin I: Tarih-Coğrafya*, yayına hazırlayan İbrahim Özcoşar, İstanbul 2007, ss. 141-155.
- Demirci, Mustafa, “Abbasiler Devrinde Yukarı Mezopotamya’nın (Cezire) Sosyal Tarihi: VIII. Yüzyılda Cezire’de Köylü Hareketleri”, *Makalelerle Mardin I: Tarih-Coğrafya*, yayına hazırlayan İbrahim Özcoşar, İstanbul 2007, ss. 243-256.
- Diehl, Charles, *Bizans İmparatorluğunun Tarihi*, Çev. A. Göke Bozkurt, İlgı Yayınları, İstanbul 2006.
- Doğan, Sema, “Orta Çağ Manastır Sistemi: Doğu ve Batı Manastırları”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl 2003, C. 20, S. 2, ss. 73-89.
- Duygu 2017/a; Duygu, Zafer, *Süryani Tarih Yazıcılığında Geç Antikçağ: Hristiyanlık, İslâm, Siyasî Tarih*, Divan Yayınları, İstanbul 2017.

- Duygu 2017/b; Duygu, Zafer, Hristiyanlık ve İmparatorluk: *Geç Antikçağ'da Kilise-Devlet İlişkileri ve Kristoloji Paradigmaları*, Divan Yayınları, İstanbul 2017.
- Duygu 2017/c; Duygu, Zafer, "Doğu Kilisesi: Erken Yüzyılları Açısından Bir Değerlendirme", *The Journal of Mesopotamian Studies*, 2: 1, 2017, ss. 133-153.
- Duygu 2017/d; Duygu, Zafer, "Süryani Tarih Yazım geleneğinde İslâm Tarihi", *İslâm Tarihçiliği ve İslâm Tarihinin Kaynakları*, ed. Mahfuz Söylemez, 2 Cilt, İstanbul 2017. (basım aşamasında)
- Duygu, Zafer, *Büyük Konstantinos'tan Theodosyus'a: Hristiyanlığın Roma Siyasal Sistemiyle Entegrasyonu Süreci*, basılmamış doktora tezi, Manisa 2015.
- Duygu 2014/a; Duygu, Zafer, "VII. Yüzyılda İslâm Fetihlerinin ve Müslüman Hâkimiyetinin Hristiyan Tarihi Yazımına İzdüşümleri", *Artuklu Akademi*, C. 1, S. 1, Mardin 2014, ss. 33-65.
- Duygu 2014/b; Duygu, Zafer, "Julyanist Kristolojiye Karşı VIII. Yüzyılda Ermeni ve Ortodoks Süryani Kiliselerinin Reaksiyonları", *Yeni Türkiye* 60, Eylül-Aralık 2014, Yıl 20, S. 60, ss. 231-239.
- Duygu, Zafer, "XII. Yüzyılda Süryaniler ve Haçlılar Farklı Bir Haç Perspektifinden Haçlı Seferleri", *I. Uluslar Arası Midyat Sempozyumu*, 7-9 Ekim 2011, Mardin 2012, ss. 531-566.
- Duygu, Zafer, "Zuknin Manastırı Süryani Kroniği (775) Özelinde İslâm İdaresi Altındaki Hristiyanlarda 'Din Değiştirme' Meselesi", *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, C. 10, S. 2, Mayıs-Ağustos 2013, İstanbul, ss. 173-198.
- Ekinci, Abdullah-Kütük, Ahmet, "İki Mekân Bir isim: Nusaybin veya Nusaybin İle İlgili Kaynaklarda Geçen Bir Hatanın Tashihi", *Makalelerle Mardin I: Tarih-Coğrafya*, yayına hazırlayan İbrahim Özçoşar, İstanbul 2007, ss. 91-101.
- Erim, Nihat, *Devletler Arası Hukuku ve Siyasî Tarih (Osmanlı İmparatorluğu Anlaşmaları)*, C. 1, TTK Basımevi, Ankara 1953.
- Erkanal, Hayat, "Mezopotamya'ya Açılan Kapı: Nusaybin", *Makalelerle Mardin I: Tarih-Coğrafya*, yayına hazırlayan İbrahim Özçoşar, İstanbul 2007, ss. 1-13.
- Gener, R. Garthwite, *İran Tarihi: Part İmparatorluğundan Günümüze*, Türkçe Çev. Fethi Aytuna, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 2011.
- Greatrex, Geoffrey - N. C. Lieu, Samuel, *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars, Part II, AD 363-630*, Routledge: London-New York 2002.
- Günaltay, M. Şemsettin, *Yakın Şark*, TTK Yayınları, Ankara 1937.

- Gürbüz, Osman, “Bizans ve Sasanilerdeki Dinî Baskıların İlk Dönem İslâm Fetihlerine Etkileri”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, S. 1, 2007, ss. 159-177.
- Honigman, Ernest, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, Türkçe Çev. Fikret Işıltan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970.
- Healey, John F., “The Edessan Milieu and the Birth of Syriac”, *Hugoye: Journal of Syriac Studies*, 10: 2, 2011, ss. 115-127.
- Kaçar, Turhan, “Anadolu’da Sasaniler ve Romalılar, MS 226-363: Emperyal İdeoloji ve Kriz”, *Tarih Dergisi*, S. 47, İstanbul 2009, ss. 1-22.
- Kaçar 2006/a; Kaçar, Turhan, “Mezopotamya’da Roma-Sasani Çatışmaları: Nusaybin’in Düşüşü”, *I. Uluslar Arası Mardin Tarihi Sempozyumu*, Mardin 2006, ss. 131-137.
- Kaçar 2006/b; Kaçar, Turhan, “Erken Bizans Döneminde Doğu: Süryani Monofizitliğinin Doğuşu”, *I. Uluslar Arası Katımlı Bilim, Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu*, ed. Ali Bakkal, I. Cilt, Şanlıurfa 23-30 Nisan 2006, ss. 107-119.
- Kaçar, Turhan, “Geç Antikçağ Nedir?”, *Geç Antikçağ’da Lykos Vadisi ve Çevresi Sempozyumu*, Denizli 22-23 Mayıs 2015.
- Karaköse, Hasan, *Orta Çağ Tarihi ve Uygarlığı*, Nobel Yayınları, Ankara 2006.
- Kaya, Mehmet Ali, “III. Gordianus’un Part (Sasani) Seferi: Güzergâh, Savaşlar ve İmparatorun Ölümü”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XX, S. I, Temmuz 2005, ss. 157-167.
- Kennedy, Hugh, ‘The Mediterranean frontier: Christianity face to face with Islam, 600-1050’, *The Cambridge History of Christianity, C. III: Early Medieval Christianities, c. 600 – c. 1100* (ed. Thomas F. X. Noble – Julia M. H. Smith), Cambridge University Press 2008.
- Kitsikis, Dimitri, *Türk-Yunan İmparatorluğu Ara Bölge Gerçeği Işığında Osmanlı Tarihine Bakış*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996.
- Kütük, Ahmet, “İmparator I. Justinianos’un İlk Yıllarında Bizans İmparatorluğunun Mezopotamya Sınırı (527-532)”, *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 7, S. XVIII, Haziran 2014, ss. 141-164.
- Kütük, Ahmet, “Nusaybinli Aziz Yakup ve Nusaybin Şehrinin Manevi Savunması (MS 338-350)”, *Mukaddime*, S. 5, 2012, ss. 1-20.
- Kütük, Ahmet, “Tarihî Süreç İçerisinde Nusaybin Yahudileri”, *İslâm İlimleri Dergisi*, Yıl 10, C. 10, S. 10, Güz 2015, ss. 93-115.

- Lafli, Ergün, “Hellenistik, Roma İmparatorluk ve Geç Roma-Erken Bizans Dönemlerinde Nusaybin ve Çevresi Arkeolojisi: Şavı Höyük VI. Roma ve Geç Roma-Erken Bizans Çağları Pişmiş Toprak Buluntuları”, *Makalelerle Mardin I: Tarih-Coğrafya*, yayına hazırlayan İbrahim Özcoşar, İstanbul 2007, ss. 51-73.
- Lemerle, Paul, *Bizans Tarihi*, Çev. Galip Üstün, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- Malke, Cozef Asmar, *Şişloto d-Zalîn d-Malfonût Qeryono Suryoyo*, Sedro Hamsoyo (Beşinci Kitap), Kamışlı 2009, s. 47.
- Mitchell, Stephen, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi: MS 284-641*, Çev. Turhan Kaçar, TTK Yayınları, Ankara 2016.
- Ostrogorsky, George, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara 1999.
- Sakaoğlu, Necdet, *Bu Mülkün Sultanları*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul 1999.
- Sivrioğlu, Ulaş Töre, “Sasani İmparatorluğu döneminde İran, Mezopotamya ve Kafkasya’da Hristiyanlık ve Hristiyanlar”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, C. 3, S. 10, 2016, ss. 24-87.
- Subaşı, Ömer, “Bizans İmparatorlarının Theodosiopolis ve Çevresindeki Faaliyetleri”, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C. 5:3, Yaz 2010.
- Tezcan, Mehmet, “İpek Yolunun İran Güzergâhı ve İpek Yolu Ticaretine İran Engellemesi”, *Uluslar Arası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 3:1, Erzurum 2014, ss. 96-123.
- Tezcan, Mehmet, “V. Yüzyılda Ermeni-İran Savaşları ve Ermenilere Hun Desteği”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 32, Erzurum 2007, ss. 183-202.
- Uysal, Bora, “Uruk ve Ninve 5 Kùltürleri Kapsamında Nusaybin’in Önemi”, *Makalelerle Mardin I Tarih-Coğrafya*, yayına hazırlayan İbrahim Özcoşar, İstanbul 2007, ss. 17-49.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. II, TTK yayınları, Ankara 1988.
- Vasiliev, A. A. *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Türkçe Çev. Arif Müfid Mansel, Maarif Matbaası, Ankara 1943.
- Wright, William, *A Short History of Syriac Literature*, London 1894.
- Yarshater, E. Ed. *The Cambridge History of Iran, C. 3; Seleucid, Partian and Sasanid Periods*, Cambridge University Press 1983.

Yıldız, Sevcan, *Bizans Tarihi, Kültürü, Sanatı ve Anadolu'daki İzleri*, Detay Yayınları, Ankara 2009.

Yousif, Ephrem-İsa, *Süryani Vakanüvisler*, Türkçe Çev. Mustafa Aslan, Doz Yayınları, İstanbul 2009.

Yousif, Ephrem-İsa, *Mezopotamya'nın Yıldız Şehirleri: Urfa, Nusaybin, Diyarbakir, Mardin, Erbil, Kerkük, Süleymaniye, Duhok*, Çev. Nihat Nuyan, Avesta Yayınları, İstanbul 2011.

